

ზ. ავალიანი

ჯვაროსანთა

ღრთიდან

ოთხი საისტორიო ნაბეჭედი

ავტორის წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნარკვევები ეხებიან ჩვენგან დაშორებულ ხანას, მაგრამ ისეთს, როცა საქართველოს ცხოვრება წარმოადგენდა სურათს, მერმინდელ თაობათათვის აზრითაც მიუწვდომელს.

ამ ეპოქამ ქართველების ხსოვნაში და გადმოცემებში განსაკუთრებული ადგილი დაიჭირა, და ჩვენს დროს მათ შორის გაღვიძებულმა ცნობისმოყვარეობამ ეს წარსულიც ერთ-ერთ თავის საგნად აქცია.

ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ ამ წიგნში მოთავსებული და განხილული ცნობებიც ზედმეტად არ ჩაითვლებიან.

ზოგიერთი შენიშვნა განგებ შემოკლებულია, და თავად ნარკვევებში საკითხები ხშირად გაკვრით არის აღძრული; მათი უფრო დაწვრილებით გადმოცემა წიგნს უზომოდ გაზრდიდა და მკითხველისათვისაც უფრო მძიმე აღსაქმელი გახდებოდა.

ამ თხზულების გამოსაცემად საჭირო თანხა ბ. ვასილდუმბაძემ უანგაროდ შემოსწირა; ავტორი მას აქაც ღრმა მადლობას უძღვნის.

აღმაშენებლის († 1125) ქება დიდი მჭერმეტყველობით უკვე ძველად მისი ცხოვრების აღმწერელმა აღამაღლა; ამას აქეთ, სარიტორო ხელოვნებით გაზვიადებულმა და სარწმუნოებრივი შარავანდედით მოფენილმა, მემკვიდრეობით ჩვენამდე მოაღწია მისმა სახემ.

ახალ დროს მეტი გავიგეთ აღმაშენებლის საქართველოზე. სურათს ჯერ კიდევ სისრულე აკლია: შესაფერ, ღირს წარმოდგენასთან კი ახლოს მივიდნენ მკვლევარნი.

წანამდებარე ნაწერს მიხნად აქვს მხოლოდ ცოტაოდენი მასალის მიწოდება და დამუშავება, რათა დავით II-ის* დროინდელი საერთაშორისო გარემოებანი უფრო გავითვალისწინოთ და საქართველოს ამბები წინა აზიის საერთო მდგომარეობას უფრო დავუკავშიროთ. შემონახულ წყაროთა სიღარიბე (თუ ვიფიქრებთ რა მრავალი და დიდი ამბები ხდებოდა) ხომ ისეთია, რომ ყოველი სტრიქონი, ყოველი მოწმობა, მით უფრო შორსა მდგომ მხილველთა, უნდა ფასობდეს; ამითვე ამკარავდება ისტორიულ საქმეთა გავლენის სფეროც.

ქვემოთ მოყვანილი ადგილები ჯვაროსან ფრანგთა ნაწერებიდან ეკუთვნიან თვით დავით აღმაშენებლის ხანას.

იერუსალიმელი კლერიკის (ხუცესის) ან ს ო ს ეპისტოლეში დაცულია საყურადღებო ცნობები საქართველოში იესო ქრისტეს ჯვარის ნაწილთა და ამ საგანზე მწიგნობრულ გადმოცემათა ისტორიის გამოსარკვევად; აგრეთვე მოწმობა ქართველთა და ლათინთა ურთიერთობისა სირია-პალესტინაში XI საუკუნის დამდეგს; მკაფიო ფორმულა იმისი, თუ როგორი აზრი ჰქონდათ მაშინ ჯვაროსნებს საქართველოს მნიშვნელობაზე; და ზოგი რამ, დავით II-ის პირადი ისტორიისათვის გამოსადეგი.

გოტიე-კანცლერის ქრონიკიდან — „ანტიოქურ ომებიდან“ — ამოღებულ ნაწყვეტში კი აღნუსხულია სხვა მრავალ წყაროებიდანაც კარგად ცნობილი 1121 წლის დავით II-ის ძლევამოსილი ლაშქრობა, რასაც მოწმობს თანამედროვე, ანტიოქიაში მყოფი ფრანგი, და ამას თავისი ღირებულება გააჩნია.

ცოტა რამ შენიშვნები შეადგენს ერთგვარ უფრო სპეციალურ დამატებას.

ორი ნარკვევი კი, წინ რომ უძღვის ტექსტებს, ზოგადი შინაარსისაა და დაწერილია იმ იმედით, რომ კლიო, ისტორიის მუზა, გულკეთილი მანდილოსანი ბრძანდება.

1925

* ძველი ტრადიციის მიხედვით ხ. ავალიშვილი დავით აღმაშენებელს დავით II-ს უწოდებს (რედ.).

ქ რ თ ი ჯ ვ ა რ ი ს ბ ა რ შ მ მ ო

1108-9

ჯვაროსნებმა იერუსალიმი აიღეს დიდი სისხლის ღვრით 1099 წელს. იქ და სხვაგან სამთავროები დააარსეს ფეოდალური წესით. ქრისტეს საფლავზე სინანულით და ცრემლებით ლოცულობდნენ; მახვილით კი ცდილობდნენ მეტი დაეპყროთ, მეტი დაერბიათ, მეტი სიმდიდრე და განცხრომა რგებოდათ.

ხოლო მორწმუნე ევროპისათვის ეს დიადი ხანა იყო — ხანა ოცნებათა განხორციელებისა, გაგონილის ხილვისა, ზეპირად ნასწავლის შეხებისა. აღმოსავლეთიდან ნადავლის — ხალიჩა-ოქრო-ვერცხლის გარდა ისევ მოდიოდა სინათლე, სიბრძნე, ცოდნა. იქ, ზღვის გაღმა — ისმოდნენ საქმენი საგმირონი; და იქ იყო ქრისტეს საფლავი, აწ გახსნილი, წყარო ნეტარებისა.

როგორ არ გაეხარებოდა ასეთს დროს პარიზის მღვდელმთავარს გალონს და მის ეკლესიას, ფრანგთა სპეგოში წარჩინებულს, როცა ცნობა მიიღეს — წელიწადი იყო ქრისტეს აქეთ 1108 — რომ ყოფილმა მათმა მოწაფემ, აწ იერუსალიმს მყოფმა, წმინდა საფლავის კანტორმა — მეფსალმუნემ — ან ს ო მ ანუ ანსელუსმა მათ უცხო და ძვირფასი რამ უძღვნა: ჯვარი, ძელი. ცხოვრებისაგან ამოღებული.

ამის მოსატანად პარიზითგან იერუსალიმს სანდო კაცი გაემგზავრა — ანსელმე ბერი; და მის მობრუნებას მოელოდნენ.

1109 წლის ზაფხული იყო, როცა პალესტინითგან წამოსული, გზაში გარდაცვლილ ანსელმ ბერის შვილმა, ფულკმა მისი თანამგზავრებით, საბერძნეთის, უნგრეთის და გერმანიის გზით საფრანგეთს მოაღწია. შამშანი გაიარეს და პარიზს მიუახლოვდნენ. ფონტენედან — ეპისკოპოს გალონს მახარობლის პირით შეატყობინეს; და ის მთელი კრებულით მაშინვე წამობრძანდა ჯვარის შესახვედრად. ფონტენედან იგი დიდის ამბით წამოიღეს და ჯერ სენ-კლუს ეკლესიაში დაასვენეს პარასკევს, 30 ივლისს, 1109 წელს. მერე კი — კვირა ღდეს, 1 აგვისტოს, მოს და სანლისის ეპისკოპოსთა მონაწილეობით, ურიცხვი ხალხის თანდასწრებით, ზეიმით მიიტანეს პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარში. როგორი იქნებოდა პარიზელთა აღფრთოვანება, სარწმუნოებრივი სი-

ხარული — ადგილი წარმოსადგენია. არც უძრავი სანახარბათა მოყვარენი, არცა ქუჩის ბრბო დააკლდებოდა ამ პროცესიას.

ჯვართოსანთ ლაშქრობათა დროის სულიერ განწყობილება უნდა გვახსოვდეს, სარწმუნოების სიმბურვალე და სიმარტივე; აგრეთვე ასრეთ წოდებული ცრუმორწმუნოებანი, ხალხში გავრცელებულნი. მაშინ ადვილად ავხსნით ამნაირ ნაშთთა თაყვანისცემას.

კერძოდ, ჯვარის პატიოსანის, ძელის ცხოველის უშუალო ტრადიციები და ამის შესახები თქმულებანი და სწავლანი უფრო აღმოსავლეთში იყვნენ გავრცელებული: იქაურ ეკლესიებს და ხალხებს ამგვარ საკითხებში დასავლეთთან შედარებით მეტი გამოცდილება ჰქონდათ. საფრანგეთში ეს თითქმის პირველი შემთხვევა იყო, რომ იესო ქრისტეს ჯვარის დიდი ნაკვეთი პირდაპირ იერუსალიმიდან მიეღოთ: და ეს ხის ნატეხი, ზღვის იქითგან მოტანილი ამ ღრმად და ბრძალ მორწმუნე ფრანგებს ნამდვილ ნივთიერ ნიშნად ეჩვენებოდათ იმ სიმართლისა, რომლისათვის მათი მოძმე გმირი რაინდები პალესტინაში იბრძოდნენ.

ჯვარცმული ქრისტე ხომ მთელი ქრისტიანობის საძირკველია. აი ასე აუხსენს ხალხს — იმ ნივთიერი ჯვარის, რომელზედ სული დალია მაცხოვარმა, უეჭველი მისი ნაწილი: მისი ხილვა მორწმუნეს როგორ არ გაახარებს? და შეიძლება, რომ მისი თაყვანისცემის საგნად არ გახდეს ეს ხის ნატეხი?

სულის ასეთი მისწრაფების მიხედვით საჭიროა ამ თაყვანისცემის პატრონობა, რაიც არის ეკლესიის საქმე. ესაა სარწმუნოების მოწესრიგე ორგანიზაცია, უშუალოდ შემგრძნები ხალხის ხელმძღვანელი და ღვთის წინაშე შუამდგომელი.

სარწმუნოებრივი აღვზნების ნიადაგზედ იზრდება. ესა თუ ის წესი. სარწმუნოებიდან წარმოდინებული ქცევა თანდათან მტკიცე ჩვეულებად იქმნება. მიღებული ადათი კი, სხვადასხვა გარეგნული გარემოებით და ანგარიშით გართულებული, ბოლოს თითქოს თავისთავად, ავტომატურად არსებობს. სანამდე, შესაფერ სულიერ საფუძველს უკვე მოკლებული, გაქვავდება და დაირღვევა, ახალი პირობების და აზროვნების ზეგავლენით და ზემოქმედებით.

ამნაირი ბედი ერგო ჩვენს ჯვარსაც, რომლის ისტორია ანუ „ცხოვრება“ საკმაოდ საყურადღებოა. მოვიყვანთ მას შემოკლებით.

2

ჩვენს ჯვარის გამოჩენილი კარიერა მარტო მისი ზემოთ უკვე აღნიშნული ქრონოლოგიური პირველობით არ აიხსნება; მაგრამ — იქნებ უმთავრესად — იმიტაც, რომ ის საკუთრებად მიანიჭეს

ისეთ დიდებულ და ბრწყინვალე საეკლესიო დაწესებულებას, როგორიც თუ პარიზის მთავარი ღვთისმშობლის ტაძარი.

აწინდელი გოთური პარიზის ნოტრ-დამი* 1109 წელს ჯერ ხსენებაში არ იყო. არც ის საყდარი, რომელიც მალე, 1115-1130 წლებში, ააშენეს და რომლის ადგილზე, 1163-დან დაწყებული პარიზის განთქმული საკათედრო ეკლესია ააგეს (ნავი 1200 წლის ახლო ხანებში დაუმთავრებიათ; ფასადი — 1240 წელს დაასრულეს XIV საუკ.), მაგრამ უძველეს ღროიდან იქ ეკლესია არსებობდა; ასე რომ, 1109 წელს ნოტრ-დამის ბაზილიკას უკვე ხანგრძლივი წარსული ჰქონდა.

ამ სახელოვან ბაზილიკის თავგადასავალში, პარიზის და საფრანგეთის სამეფოს ზრდასთან დაკავშირებულს, ზღვის გაღმადან წამოდებულ ჯვარსაც თავისი ადგილი ეჭირა.

თავითგან მისი ნახვის, თაყვანისცემის და მისგან მადლის მიღების მსურველთა რიცხვი მეტად დიდი იყო და პარიზში არც საკმაოდ ვრცელი ეკლესია მოიპოვებოდა, არც ისეთი მოედანი, რომ შესძლებოდათ მთელი ხალხისათვის წესიერად ეჩვენებინათ ეს ჯვარი და გამოეფინათ, აღმართათ სათაყვანოდ (აღმოსავლეთიდან ეს წესიც მოიტანეს, ალბათ). არც პარიზის მიდამოებში ყოფილა მინდორი ანუ ადგილი ამისათვის გამოსადეგი — სულ ვენახებით, ყანებით ანუ ტყით და ბუჩქებით იყო დაჭერილი. ამისათვის ამოირჩიეს ერთი ადგილი სენ-დენისის ველზე, განთქმულ სააბატოს ახლო. ეს მინდორი თავისი სისწორით და სიფართოვით კარგი იყო, ამასთანავე საეკლესიო-საეპისკოპოსოში ითვლებოდა. და დააწესეს აქ ამ ზღვის იქიდან მოტანილი ჯვარის ყოველ წლიური აღმართება — ივნისის მეორე ოთხშაბათობით. ადრე გამოდიოდნენ პარიზიდან ეპისკოპოზი, კრებული, სამღვდლოება, ხალხი. სასინანულო პროცესიად მიიჩნდათ, ფსალმუნებს და ლოცვებს გალობდნენ გზაში. იმ მინდორზე კი ტრიბუნა იყო აშენებული, რომლიდან ეპისკოპოზი ქადაგების შემდეგ მთელ ხალხს იმ განთქმული ჯვრით დალოცავდა. ჯერ აღმოსავლეთისკენ მიმართავდა, საიდან ეს ჯვარი მოსვლიათ, მერე სამხრეთისკენ — იქ იყო პარიზი, ამ ჯვარის შემნახველი.

ამნაირი ჩვეულება რომ უკვე XII საუკუნის პირველ ნახევარში მტკიცედ შეთვისებული ყოფილა, ამისი საბუთებიც შენახულია. ცნობილია აგრეთვე, რომ შემდეგში პარიზის უნივერსიტეტიც და აგრეთვე პარიზის ძველი სასამართლო-პარლამენტიც როცა გაიზარდნენ, პროცესიაში მონაწილეობას ღებულობდნენ ზოლმე.

აღწერილი სახით ეს ივნისის პროცესია და ჯვართ ხალხის დალოცვა საუკუნეთა განმავლობაში ჩვეულებად შეინახეს და წარმოად-

*იგულისხმება პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარი (რედ.)

გენდა ძველი პარიზის ცხოვრების სავალდებულო ხაზს. XV საუკუნის გასულსაც ამ ჯვარის დღეობას იხილდნენ ძველებურად, შეუცვლელად. მერე თანდათან, პარიზის განვითარებასთან ერთად, ეს ძველი, თითქმის სოფლური ჩვეულება დაუვიწყებიათ, მაგრამ „ანსელის ჯვარი“ ისევ დიდ საუნჯედ ითვლებოდა, მას ეტრფოდნენ მორწმუნენი და იგი ნოტრ-დამის განძეულობაში ინახებოდა.

თუ რა იყო ეს ჯვარი ქრისტიან ფრანგთათვის იქიდგანაც ჩანს, რომ ჩვენ დრომდე პარიზის ეკლესია ლოცვით იხსენიებდა მისი მიღების დღეს — აგვისტოს პირველ კვირა დღეს.

3

1109 წლიდან დაწყებული, თითქმის შვიდი საუკუნის განმავლობაში, ეს განთქმული ანსოს ჯვარი ინახებოდა პარიზის დევის-მშობლის ბაზილიკის საღაროში. შედგებოდა თავითგან ორი ჯვარისაგან — ერთი, თეთრი ხის (ფიჭვისა მსგავსის), მეორე, მოშავო, მუხის მსგავსი ხისაში ჩართული ყოფილა; და ეს ხის ორნაირობა უკვე თვით ანსოს წერილში ახსნილი იყო.

როგორც ძველი აღწერებიდან ჩანს, ჯვარი, ძელი ჭეშმარიტის ნაჭრებიდგან გაკეთებული, მოქრული ვერცხლით ყოფილა მოჭედილი, და მთლად აღმოსავლეთის მარგალიტ-ალმას-ზურმუხტ-იაგუნდ-საფრონებით შემკული, ე. ი. ამგვარ ბუდეში ანუ ლუსკუმაში ჩადებული, იერუსალიმითგან მოიტანეს.

4

გაიარა 682 წელიწადმა და ეს ჯვარი, უკვე მკვდარ დროთა ნატეხი სულ სხვაგვარ ვნებათა ქარიშხლის მსხვერპლი ხდება. სად ჯვაროსანთა საფრანგეთი და სად XVIII საუკუნის მოძრაობანი და აზრთა მიმართულება! 1793 წელს ჩვენს ჯვარს იგივე დაემართა, რაც ბევრს სხვა საეკლესიო იარაღს, ნივთებს, ქანდაკებათა და შენობებს. ეს მოხდა... „1793 წელს, ოდეს გარყვნილ კაცთა რიცხოვან რაზმებმა დევის წმიდა ეკლესიები დაარბიეს“... ასე ჩივის ერთი ნაპოლეონის დროინდელი საბუთი, სწორედ ჩვენი ჯვარის თაობაზე. ნამდვილათ რა დაემართა ამ ძველ ნივთს, ოდესმე და ხანგრძლივ მთელი ერის სათაყვანოს, ძნელი გამოსარკვევია. ნოტრ-დამის საუნჯე დაარბიეს. გარდა ამისა, ეკლესიებიდან ცდილობდნენ გამოედოთ, რასაც ხელოვნების ნაწარმოების ფასი ჰქონდა, მაგრამ ისიც, რაც ხალხის ცრუმორწმუნეობას საზრდოს აძლევდა. თვლებით შემკული გარეგნული ჯვარი ანუ ლუსკუმა, უჭკველია, გაძარცვეს; მისი კვალი არსადა ჩანს. რაც თვით ხის ჯვარს შეეხე-

ბა, ოფიციალური, საეკლესიო მთავრობის მიერ წარმოებული გამოძიება შემდეგ ამტკიცებს. განსაცდელის თავიდან მოსაშორებლად და რომ ძვირფასი ჯვარი როგორმე შეენახათ, იგი ორად გაანაწილეს. ერთი ნახევარი საუნჯის გამგეს წაუღო, მეორე კი — კომუნის მიერ დაწესებული კომისიის ერთ წევრს (მორწმუნეს). ამ მეორე ნახევრიდან იმ კაცს ოთხი პატარა ჯვარი გამოუჭრა, რომელ რიცხვიდან სამი მანვე ეკლესიას დაუბრუნა, როცა დევნა დამთავრდა. ხედმიწევნითი შემოწმების და სინჯვის შემდეგ, პარიზის არქიელ-კარდინალმა მათი სინამდვილე იცნო და ნება დართო ანსოს ჯვარის ნაშთთა ხელახლად გამოფენას მორწმუნეთა მიერ სათაყვანოდ (1804 წელი).

მიუხედავად ამ, ასე ვთქვათ, მკვდრეთით აღდგენისა, „ზღვის იქით“ — ური ჯვარისათვის დაცემის ხანა დაიწყო.*

5

ანსოს ჯვარი ყველაზე უძველესი და ოდესმე იშვიათი რამ იყო საფრანგეთში. შემდეგ კი ჯვაროსანთა თაოსნობით ძელი ჭეშმარიტის ნაწილები ძალიან გამრავლდნენ ევროპაში. და თვით პარიზს, მეფეთა განთქმულ სამლოცველოში XIII საუკუნიდან ის ჯვარიც ინახებოდა. იესო ქრისტეს ჯვარის დიდი ნაჭერი, რომელიც მეორე ბოდუენმა, კონსტანტინეპოლის ფრანგ ხელმწიფემ, ლუდოვიკ ანუ ლუი IX-ს, საფრანგეთის მეფეს, წმინდად წოდებულს, უძღვნა, როცა მისგან დახმარებას ითხოვდა.** ეს არის წმ. ლუის ესრეთ წოდებული „დიდი რელიკვია“. ნა-

*ამ ჯვარის მდგომარეობა ბურბონთა საფრანგეთის ტახტზე აღდგენის შემდეგ (1814) აღნუსხულია ერთს 1828 წლის აღწერილობაში. მაღე კი, 1830 წელს პარიზის დევისმშობლის განძეულობა ისევ გამარცხვულ იქნა და „ანსოს ჯვარიც“ ცოტა დაზიანდა.

1867 წლის სრული აღწერიდან ირკვევა, რომ იმ ძველი ჯვარის ნაჭრები ინახებოდნენ ამნაირად: ერთი პატარა შავი ხის ჯვარი ჩართული ყოფილა უბრალო დიდ ჯვარში. შავი ხე ნამდვილი ძელი ჭეშმარიტის ნაწილად მასში უკვე არ ითვლებოდა. ამისათვის ამ შავს ორი ნაწილი დაუმატეს იმ წმ. ლუის ჯვარიდან, ამ მეფემ 1241 წელს ძღვნად რომ მიიღო (იხ. აქვე ტექსტში). ეს ჯვარი კი ეკლესიის თვალში უეჭველი იყო და ინახება იქვე დევისმშობლის ტაძარში. დანარჩენი, შავი და თეთრი ხის ნაწილები, ანსოს ჯვარის ნაშთნი, მთავსებულა სამს ახალ შემკულ ჯვარში. მათში ერთი — ნაპოლეონ I-ის ნაწიქარია, მეორე — შარლ X-ისა.

**ეს ჯვარი, 1204 წლის ნადავლი, ფრანგებმა რომ კონსტანტინეს ქალაქი გაძარცვეს და დაიპყრეს, ძვირფას ბუდეში (ჯვარში) ინახებოდა. შემდეგში ფრანგთა მეფემ ანრი III-მ მისი შესანიშნავი თვლები ამოიღო და დააგირავა, ასე ამბობენ, ვენეციელ მეფახშეებთან და ანრი IV-მ ვერ დაიხსნა, უნდოდა კი. თვით შემკული ბუდე რევოლუციის ჟამს დაიკარგა. „ძელი ცხოვრების“ ნაჭერი შეინახეს და მერე დევისმშობლის ტაძარსვე მიანდვეს.

ამ წმ. ლუის დიდი ნაშთის უძველესი ისტორია მეტად ბუნდოვანია.

წილი შეიცავს 220 000 კუბ. მილიმეტრს და ანსოს ჯვარიდან რაც დარჩა ნატეხები (მხოლოდ თეთრი რომ ვიანგარიშით), არ აღემატება ახლა 154 კუბ. მილიმეტრს.

ასე რომ, XIX საუკუნეში, პატიოსანი ჯვარის ნაწილებიდან სენ-ლუის ნაჭერი სჭარბობს და პირველობს. საერთოდ კი ურიცხვია ამნაირ ძეგლთა სიმრავლე და უკვე რენესანსის ხანაში საქმის კრიტიკულ შესწავლას შეუდგნენ.

ერაზმ როტერდამელი შენახულ ქრისტეს ძელის ნაწილთა ამოდენა სიმრავლეზე თავისებურად ოხუნჯობდა და ამ მოვლენის ასახსნელად საკმაოდ ადრე საჭიროებამ ისეთი აზრიც წარმოშვა, რომ, მიუხედავად წმინდა ჯვრის ნაწილთა ამოკვეთისა, ეს ჯვარი ისევე მთელი რჩებოდაო.

მაკოლეს თქმით კი, ამ ქრისტეს ჯვარის შეერთებული ნაწილებითგან მთელი სამხედრო ხომალდიც აშენდებოდა! მორწმუნე მკვლევრებმა, ტრადიციის დამცველებმა, ვერ მოითმინეს და იმის დამტკიცებას ეცადნენ, რომ ყველა ის ხის ნაჭრები, რომელნიც ძელი ჭეშმარიტების ნაწილებად ითვლებიან, რომ გაეზომოთ და მათი საერთო კუბი შინაარსი იმას შევადაროთ, რა უნდა ყოფილიყო იესო ქრისტეს ჯვარი, გამოჩნდება, რომ ცნობილი ნაწილების ჯამი, სამჯერაც გადიდებული, ერთს მეათედსაც არ შეადგენს იმ ხის მასისას, რომელიც უნდა ჰქონოდა იესო ქრისტეს ჯვარს მეცნიერული გამოკვლევიით და გამოანგარიშებით.

6

მაგრამ ბევრიც რომ ზომონ და წონონ ამ ხის ნაჭრები, შინჯონ რა ჯიშისაა და საიდან და როდისაა მოტანილი, ამნაირი გამოკვლევებით ქრისტიანობა ვერც განმტკიცდება და ვერც დაირღვევა. რელიგია, სარწმუნოება ისეთი რამეა, ისე ცვალებადია და მრავალგვარი მისი სახეები, რომ გაღრმავებული ქრისტიანობა, ალბათ, არც საჭიროებს ნივთიერ „ხის“ პატიოსან ჯვარს ანუ ძელს, იესოს სიკვდილის მომასწავებელს, რომლის მნიშვნელობა ძველად ხალხისათვის უადრესი იყო. მერე საქმე ხომ აღდგომაა და არა სიკვდილი, და ამ მხრივ აბა რას მოწმობს ჯვარის ხე?

ჯვარცმული ქრისტეს კაცობრიობის დამსხნელად აღიარება, ამ სახით ადამიანთა მიერ მათი ზნეობრივი დანიშნულების შეგნება და ამ გზით მეტაფიზიკური თვითგამორკვევა სულ სხვა საგანია. მაგრამ ამგვარ აზრთა დასაცავად, გამოსარკვევად ანუ საბრძოლველად, ჩვენ არ გვჭირია ქრისტეს ჯვარი, როგორც ნივთიერი რამ ოდესმე დურგლის ხელით გაკეთებული. და როცა ეს ნაწილები ხალხის სათაყვანო საგანს შეადგენდნენ, ძალა ამ საგანში კი არა, რწმენაში და შეგნებაში იყო.

7

ასეთი იყო ამ იერუსალიმის ჯვარის, ასე ვთქვათ, „ცხოვრება“ პარიზის საუკუნოთა მანძილზე. ახლა დავუბრუნდეთ იმას, რითაც დავიწყეთ, ე. ი. ანსელის მიწერ-მოწერას პარიზის ეპისკოპოს გალონთან. სწორედ აქ ირკვევა ამ ჯვარის ვინაობა ანუ სადაურობა.

ამ მიწერ-მოწერიდან ჩვენამდე მოაღწია ორმა წერილმა ზემოხსენებული ანსელისა. ეს ორი ეტრატის საბუთი საფრანგეთის სახელმწიფო არქივის მუზეუმში ინახება, და ესენი მოულოდნელად უკავშირებენ დავით აღმაშენებლის საქართველოს ძველ კაპეტიანთა პარიზთან. ოდესმე ეს ნაწერები სიამაყეს ბადებდა და ძვირფასი რომ ყოფილა პარიზის ეკლესიისათვის და მთელი საფრანგეთისათვის — ამ წერილებით ხომ განთქმული ჯვარის სინამდვილე მტკიცდებოდა! ალბათ ამისათვის იყო, რომ ასე გულმოდგინეთ შეინახა ეს ეტრატები ეკლესიამ; და ახლა, მათი სიძველისათვის სახელმწიფო მათ ასე აფასებს და იცავს.

პირველი წერილი არის ეპისკოპოს გალონის, სტეფანე მთავარდიაკვნის და ერთობლივ პარიზის ღვთისმშობლის კრებულის სახელზე მიმართული იერუსალიმთაგან. ამ წერილით იესო ქრისტეს წმინდა საფლავის კანტორი ანსელუსი ატყობინებს პარიზის სამღვდელოების აღნიშნულ გვამებს, რომ მის მიერ გაიგზავნა პარიზში ჯვარი პატიოსნის (ძელის) ნაწილი, ქართველთა მეფის დავითის ქვრივისგან შექმნილი.

ნამეტანი სარწმუნოება მთებს თუ აამოძრავებს, გონებას ხშირად აბრმავებს. მაშინაც ასე იყო. სასწაულნი, ჩვენებანი და ამისთანები საყოველღეო ცხოვრებაში ხშირი იყო. მაინც პარიზიდან, როგორც ჩანს, სანამდის დაიჯერებდნენ, შეუკითხავთ იერუსალიმისათვის, აგვიხსენით ამ ჯვარის ნაწილის საქმე. და აი საპასუხო წერილში (რომელიც იქვე ინახება) ჩვენი ლოტბარი — ხუცესი, ანუ მგალობელთუხუცესი უხსნის ამ ცოტა ჩამორჩენილ დასავლეთელებს ჯვარი პატიოსნის ისტორიას, თუ როგორც მოხდა, რომ ნაჭრებად დაკვეთეს და მოჰყავს სრული ნუსხა ამ ჯვარის ნაწილთა — თანახმად სირია-პალესტინაში გაცვლებულ შეხედულების და ტრადიციის. ამ მხრივ ეს წერილები ფრიად შინაარსიანია.

8

საქართველოს ხომ ადრე მონაწილე გახდა აღმოსავლეთის ქრისტიანობის ცხოვრებისა, მისი ოცნების, იმედის და ცოდნის. ერთი მხრივ, სირია-პალესტინასთან დაკავშირებულს, მეორე მხრივ კი საბერძნეთ-

თან, მას ადვილად შეეძლო ის თქმულებანი და სწავლანი შეეთვისებინა, იესო ქრისტეს ჯვარის გარშემო რომ ტრიალებდნენ. მერმე კი, ამ გადმოცმათა მთავარი ჰანგები დროთა და გარემოებათა მიხედვით, ქართველებმა გამოიყენეს მათი საკუთარი ეროვნული და საეკლესიო შეგნების განსამტკიცებლად.

ყველამ იცის, რომ იესო ქრისტეს ჯვარის აღმოჩენას ქრისტიანული ტრადიცია მიაწერს ელენეს, კონსტანტინე კეისრის დედას. თვით ეს აღმოჩენა ამ სახით უარყოფილია მეცნიერ მკვლევართა მიერ. ევსები, ეკლესიის განთქმული ისტორიკოსი, პირადად დაესწრო იმ ბაზილიკის კურთხევას, იესო ქრისტეს საფლავზე რომ ააშენეს 335 წელს და ამ ჯვარის აღმოჩენას კი არ იხსენიებს. მაგრამ თვით ეს თქმულება ძველია. ჯვარის თაყვანისცემაც შედარებით ძველია (ე. ი. IV საუკუნისა). V საუკუნეში უკვე მიღებულია კონსტანტინეპოლს და ყველგან აღმოსავლეთში.

როდის მოინდომეს ამ უმთავრეს თქმულებაზე ქართლის გაქრისტიანების ამბავი გადაებათ? ამ ტენდენციის მიზეზები და მისი განვითარების საფეხურები ჯერ გამოსარკვევია. ყოველ შემთხვევაში, როდესაც ქართულმა ეკლესიამ ქართლის მოქცევიდან რამდენიმე საუკუნის შემდეგ წმინდა ნინოს ცხოვრებას საბოლოო, ოფიციალური სახე მისცა, ეს მოქცევა, სხვადასხვა თქმულებათა საშუალებით, ჯვარის აღმოჩენის ლეგენდას დაუკავშირეს. და თანახმად აქედან წარმოდინებული ქართული ტრადიციისა, თვით კონსტანტინე კეისარი მეფე მირიანს ახლად აღმოჩენილი ძელი ცხოვრების ნაწილს უგზავნის.

მაგრამ ჩვენ ვერ გავჩერდებით აქ იმის გამოკვლევაზე, თუ რა მიზეზით ძველ ქართულ ნაწერებში მოქცევის შესახებ ჯვარს, აღმართებას, ძელს ცხოვრებისას ისეთი დიდი ადგილი უკავია. არც იმაზე, თუ როდის და როგორ შემუშავდნენ საქართველოში ცნობილი გადმოცემანი ქრისტეს ჯვარცმის ნივთიერ ნაშთთა შესახებ (კვართისა, „სამსჭუალთა“, ე. ი. ლურსმების და თვით ჭეშმარიტი ძელისა).

ამ მხრივ იერუსალიმის და სხვა წმინდა ადგილთა ტრადიციების გავლენა ღრმა უნდა ყოფილიყო. ქართველებმა კერძოდ იერუსალიმთან აღრე დაიჭირეს კავშირი. დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში იქ მუშაობდნენ, მრავალი ძეგლიც დარჩა მათი იქ მოღვაწეობისა.

ქრისტეს ჯვარი, მისი საფლავი, გოლგოთა მათთვის თანდათან გახდა არა მარტო სარწმუნოების საგნად, არამედ ცხოვრების ასპარეზადაც. განთქმული ჯვარის მონასტერი იმ ხის ძირზე აშენებული ეგონათ, რომლიდან ქრისტეს ჯვარი იყო ამოჭრილი. და თვით ეს ადგილი, სადაც ეს ჯვარი იდგა, როდესაც იესო ივნო, მათ ხელში იყო. მთელი მათი იქ ცხოვრება ამგვარად ამ ჯვარის თქმულებაზე ყოფილა აშენებული. და თუმცა შენახული ცნობები, ნათქვამის დამახასიათებელი, უფრო გვიან

ხანას ეკუთვნის, თვით ამ გრძნობათა და აზრთა შესვები და პირველი ნასახები უჭკველად უფრო ძველია.

მას შემდეგ, რაც ასე თუ ისე ქრისტეს ჯვარი გათაყვანების საგნად გახდა იერუსალიმს, უფრო თვალსაჩინო ამბავს მის ისტორიაში შეადგენს მისი „წარტყუნვა“ 614 წელს, როცა სპარსელებმა ხოსრო ანუ „ქასრე“ მეფის დროს ეს ჯვარი იერუსალიმიდან წაიღეს, როგორც სამხედრო ტროფეი. თვით ამ ამბავმა და შემდეგ 628 წელს ერეკლე კეისრის მიერ ქრისტეს ჯვარის ტყვეობიდან დაბრუნებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინეს თანამედროვე ქრისტიანობაზე. „ძელი ცხოვრებისა“ ხეივით თავის ადგილზე გამართეს: თვითონ კეისარმა ჯვარი ზურგზე იტვირთა. ჯვარისადმი ნივთიერი, პირდაპირი ინტერესი მაშინ ურთოდ გაცოცხლდა. ჩვენს დროსაც მეცნიერებმა დიდი ყურადღება მიაქციეს ამ ეპიზოდს.

ათი წლის შემდეგ კი, ე. ი. 638 წელს, იერუსალიმს, სარკინოზთა ანუ არაბთა მიერ დაპყრობილს, და ქრისტეს ჯვარს სხვა უბედურება დაემართა, რომელიც აღწერილია სწორედ ანსო მღვდელის წერილში აქ რომ იბეჭდება.

9

სვეტი ცხოველის ამბავი წმინდა მწიგნობრული ლეგენდაა? იქნებ მის კულტში ძველი ხეთა თაყვანისცემის გამოძახილი გვაქვს, ანუ სწორედ სვეტის სხვაგანაც ცნობილი წარმართული გათაყვანების კვალი აქ ძელი ცხოვრების აზრს უერთდება? ყოველ შემთხვევაში ცხადია, ქრისტეს ჯვარის გადმერთების ერთნაირი მიბაძვა: სვეტი ცხოველიდანაც ჯვრებს სჭრიდნენ, როგორც ძელი ცხოვრებისიდან, და თითქმის განგებ უნდოდან სახე ჯვარისა მიეცათ მისთვის. თორემ მისი პირველი სახე სვეტისა, ხისა — ქრისტეს ხომ არაფრით მოაგონებდა. შესაძლებელია, რომ ამგვარად ძველი წარმართული სვეტის გაქრისტიანებაც მოხდა.

როცა კი მისგან ჯვრები გამოსჭრეს და ეკლესიებს დაურიგეს (ეს სულ „ქართლის ცხოვრებაში“-ა!), მაშინ ვინ იცის რაიმე ეროვნული ადგილობრივი რწმუნება და კულტის ტრადიცია საბოლოოდ ქრისტიან სიმბოლიკას შეურიგეს. ეს უკვე გაწრთვნილი და გამოცდილი სამღვდლოების გამარჯვება იქნებოდა. მაგრამ განა ამნაირად სვეტი ცხოველის განაწილება და მისი თაყვანისცემის გავრცელება საქართველოში იმას არ იმეორებს, რასაც „ძელი ცხოვრებისა“ საერთოდ საქრისტიანოში ასრულებდა? ამ მხრივ უნდა ავღნიშნოთ, რომ სწორედ ანსო ხუცესის წერილში აღწერილია ქრისტეს ჯვარის განაწილება და ეკლესიათა შორის დარიგება.

გვონებ, რომ ამ შემთხვევაში ქართული სვეტი ცხოველის გადმოცემა იესო ქრისტეს ჯვარის თქმულებათა გავლენას განიცდის.

10

აქ დაბეჭდილი წერილები გვისურათებენ აგრეთვე ქართულ მონასტერთა იერუსალიმში ფრანგთა, ე. ი. ლათინთა სასულიერო მთავრობასთან ურთიერთობას. ამ მოწმობის ღირსება უჭკველია. მერე შეიცავენ მნიშვნელოვან ცნობებს იესო ქრისტეს ჯვარის ნაწილთა საქართველოში თავგადასავალის გამოსარკვევად. რამდენად მართალია იქ დაცული ფაქტები, სხვა საკითხია. ის კი ცხადია, რომ საქართველო, როგორც შეეფერებოდა მის მაშინდელ მდგომარეობას, „ძელი ცხოვრების“ მხრივ მდიდარი ყოფილა. მეფეს საკუთარი ჯვარი ჰქონია ამ ხისა, კათალიკოსსაც.

ფრანგი ხუცესის თქმით, მეფისეული, საქართველოთგან წარმოდებული ჯვარი მან, ანსომ, შეიძინა და პარიზის ეკლესიას უძღვნა. მკითხველი იფიქრებს უნებლიეთ, ნუთუ დასაჯერებელია, რომ ქართველთა მეფე მემკვიდრეობით მიღებულ საუნჯეს, ყოველი ქრისტიანის თვალში უძვირფასესს, არ შეინახავდა საშვილისშვილოდ თავის ოჯახში და შვილს არ უანდერძებდა? განსაკუთრებით ისეთი მეფე, როგორც იყო დავით II, რომლის ბეჭედზე (გადმოცემით) „ჯვართა მტერთა მძლეველი — მე დავით ვარ უძლეველი“ იკითხებოდა. მერე ბაგრატონანთა, ასე ვთქვათ, საგვარეულო რელიკვიად არ ჩაითვლებოდა ეს ჯვარი (თუ მოვიგონებთ მათ „დავითიან-იესიანიობას“)?

ამნაირი მოსაზრება და ამაზე დამყარებული ეჭვი ცალმხრივი იქნებოდა. ძალიან შესაძლებელია, რომ ანსოს მიერ შეძენილი ჯვარი ქართველთა მეფისეული ჯვარი (იერუსალიმით საქართველოში მოტანილი) კი არ იყო, არამედ მხოლოდ ერთი მისი ნაწილი, ცალკე ჯვარად გაკეთებული და მოჭედილი. „ცხოვრების ძელის“ ნაწილები საქართველოში საკმაოდ გავრცელებული იქნებოდა და მასალად ზოგიერთებისა იქნება სწორედ ის უფრო დიდი და განთქმული ორი ჯვარი გამოიყენეს, ფრანგი ხუცესი მის წერილში რომ იხსენიებს.

აქ დავუმატებთ მხოლოდ, რომ როგორც საბერძნეთში, ისე საქართველოშიც იესო ქრისტეს ჯვარის ნაწილები, შესაფერი საშეკუთხით, სხვადასხვა სახით ხმარებაში ყოფილან, და ამრიგად ხელოვნების ისტორიაში გვხვდებიან. ასეთია, მაგალითად, ერთი პატარა ჯვარი (წმინდა კონსტანტინეს და წმინდა ელენეს სახეებით) ხახულის ხატს რომ ამკობს. მაგრამ ყველაზე სახელოვანი საგანი ამ დარგისა, რასაკვირველია, თამარ მეფის საკუთარი, გულზესაკიდი ჯვარია, ხოფის მონასტრის (სამეგრელოში) ბერებმა ჩვენ დრომდე ერთგულად რომ შეინა-

ხეს და რომლის ასომთავრული წარწერა შემდეგია: „ძელო ჭეშმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინაწარმლომითა ყოვლადვე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს“.

11

ქვემოთ დაბეჭდილ წერილებიდან ამოსადგება სხვა ცნობაც. საყურადღებო, რადგანაც მით ირკვევა ცოტაოდნად მაინც დავით აღმაშენებლის ცხოვრების ერთი საკითხი. მაგრამ ამასთანავე ცხადდება, რომ ფრანგი ხუცესი სიმართლეს არ სწერდა მის პარიზელ „გაშზრდელ დედას“, * ანუ სიმართლე არ იცოდა, როცა ჯვარი შეიძინა.

იქ მოხსენებული ქართველთა მეფის დავითის ქვრივი ნამდვილი ქვრივი არ იქნებოდა, რადგან ეს წერილი გაიგზავნა აღმოსავლეთიდან პარიზში 1108 წელს, ან 1107 წელს, ე. ი. როცა დავით II ჯანმრთელი და ჯერ შედარებით ჯეელი კაცი (38 წლის) იყო. ეს ის ქალი ხომ არ არის, რომელიც მეფეს ცოლად ჰყოლია (თანახმად მათე ედესელის მოწმობისა) და რომლის კვალი ქართულ წყაროებში არ ჩანს? ჩვენს მეცნიერებაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ მეფე ამ პირველ ცოლს იქნება გაეყარა და მეორე ცოლი, ყივჩაყთა მთავრის ასული შეირთო იქნებ ამნაირად მართლდებოდეს? არ შეიძლება ამას არ დაუმატოთ, რომ აღმაშენებლის მეორე დაქორწინება იქნება პოლიტიკურ მიზნებსაც მისდევდა (რაც მეფეთა წესია)? ყივჩაყთა ბატონებთან დაახლოება, საქართველოს გავლენის განმტკიცება ჩრდილოეთ კავკასიაში, მუდმივი ჯარის ორგანიზაცია — მთელი ეს ხაზი დავითის მოქმედებისა გვიხსნის ყივჩაყთიდან ცოლის მოყვანას, როგორც საშუალებას. ამ პოლიტიკური კავშირის მსხვერპლად მეფის პირველი ცოლი შეიქმნებოდა, რომელმაც მონახუნობა მიიღო, თვით მეფე კი ბოლომდე სინანულში იყო.

ანსელუსის თქმის დასამტკიცებლად — ქართველთა მეფისეული ჯვარი შევიძინეო და აჰა გაიგზავნითო — საუკეთესო იყო იმ მანდილოსნის ქვრივობა. პარიზში იფიქრებდნენ: გაყრილ ცოლს ამ ჯვარს ხომ არ მისცემდნენ, და ეს მდგომარეობა საერთოდ ხომ შეუფერებელი იქნებოდა! ანსო ასე სჯიდა: პარიზში ვინ გაიგებს ქართველთა მეფის სიკვდილს ან სიცოცხლის ამბავს... ეს ჰიპოთეზა უფრო დასაჯერებელია, ვიდრე ის მოსაზრება, რომ „ქვრივობა“ შეთხზეს იქვე იერუსალიმში და დააჯერეს ფრანგი ხუცესი. სირია-პალესტინაში, ალბათ, იცოდნენ ვინ იყო ქართველთა მეფე 1108 წელს, ქართველ-სომეხთა საშუალებით, სხვა გზა რომ არ ყოფილიყო. მაღე კი (1119—1125) უკეთ გაიგეს და ზეპირად ისწავლეს.

* იგულისხმება პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარი (რედ.).

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ანსელის აზრი საქართველოს მეფეთა მიერ კავკასიის კართა დარაჯობის შესახებ. ფრანგი ხუცესი იმეორებს ძველს გავრცელებულ და ბუნდოვან აზრს გოგ და მაგოგის შესახებ, რომელნიც ჩრდილოეთითგან ემუქრებიან შემოსევას და (ამ ვარიანტით) კავკასიის მთით არიან შეზღუდულნი. დავით II-ის დროს საქართველო მართლაც მტკიცედ უდარაჯებდა ამ უღელტეხილს, და თუ კარს გაადებდა, ეს იყო მშვიდობიანი ურთიერთობისათვის ანუ მოკავშირე და ვასალთა გზის მისაცემად. თორემ ძველ დროს ამ დარაჯობას ხშირად დიდი იმპერიები კისრულობდნენ — რომი, ირანი...

XII საუკუნეში კი ჩვენი ანსელი ხომ ცხადად მოწმობს, რა აზრი ჰქონდათ ჯვაროსანთა ფრანგებს საქართველოს მნიშვნელობის შესახებ, ეს სამეფო წინა ზღუდედ, ბურჯად მიაჩნდათ მათი საქმისა წინა აზიაში.

ეს ნამდვილად ასე იქნებოდა. ხოლო ჩვენთვის ეს აზრი თუ საგული-სხმოა, ისიც უნდა იყოს ნათელი, რომ XII—XIII საუკუნეების საქართველო იმას არ ფიქრობდა, რომ იარაღად ემსახურა ჯვაროსანთა მიზნებისათვის. მისი ცდა იყო საკუთარი ცხოვრების უზრუნველყოფა, დაცვა და ეროვნულ ძალთა გაშლა. „ჯვაროსნობით“ არ ისაზღვრებოდა საქართველოს მისწრაფება, არც მისი პოლიტიკა, მას ბევრი რამ საერთო ჰქონდა „ურწმუნო“, ე. ი. სხვაფერ მორწმუნე მაჰმადიანებთან. ბევრს ისეთსაც აფასებდნენ, რაც სრულებით არ ყოფილა ჯვაროსნობით აღნიშნული. ასე რომ, ჩვენი გულჩვილი ფრანგი ხუცესის და მისთანების შეხედულება ცოტა ცალმხრივი უნდა ყოფილიყო. ეს კია, რომ საქართველო ესმოდათ როგორც მათი ქრისტიანული ოჯახის წევრი, მათი ტოლა, მათი წრის სახელმწიფო.

1108 წლის წერილები

ანსელის წმინდა საფლავის კანტორისაგან, პარიზის ღვთისმშობლის კრებულს.

იერუსალიმითგან

I

ანსელუსი, იესო ქრისტეს სახელოვანი საფლავის კანტორი და ხუცესი, გალონ ეპისკოპოსს, სტეფანე მთავარდიაკონს და პარიზის ღვთისმშობლის სრულიად კრებულს პატივისცემას და სიყვარულს უცხადებს. მერე დასძენს:

...იმ ნიჭთაგან ღმერთმა რომ მომცა, ნიჭი ერთი, ფრიადი და შეუღარბელი, ესე იგი ჯვარი, წმინდა ჯვარის ძელითგან ქმნილი, მე, თქვენმა მოყვარემ, თქვენი ეკლესიის, თქვენდა და თქვენი ქალაქის საპატივოდ, სასახელოდ და ასამაღლებლად, ანსელმს ერთგულსა თქვენსა გავატანე, რომლისაგან თქვენი წიგნი ჩემდამი გამოგზავნილი მივიღე.

როგორც ბერძენთა და ასურთა ნაწერები გვასწავლიან, ქრისტეს ჯვარი ოთხ ძელთაგან ყოფილა შემდგარი. მათში ერთი ის იყო, რომელზედ პილატემ ზედწერილი დაწერა, მეორე — სად იესო ქრისტეს გაშლილი მკლავნი და ხელები მიმაგრებული იყო; მესამე, რომელს მისი ტანი ეკიდა, და მეოთხე — რომელში თვით ჯვარი გამაგრებული იყო და რომელიც გვერდის და ფერხთა სისხლის დაღვრით გავლილია და კურთხეული.

ხოლო ის ჯვარი, თქვენ რომ გამოგიგზავნეთ, ორი ძელითგან არის გაკეთებული. იქ რომ ჯვარია ჯვარში ჩადებული, ჩადებული იმ ძელისა არის, რომელზედ ეკიდა; სადაც ჩართულია იმ ძელისაა, ფეხთა ქვეშ რომ იყო და ჯვარს რომ ამაგრებდა; ორივე პატიოსანი, ორივე წმინდა.

ამ ჯვარსა დავით, მეფე ქართველთა, სანამ ცოცხალი იყო, უადრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა. ის დავით, რომელს, მისი წინაპრებით, კასპიის კარი — გოგსა და მაგოგს რომ ზღუდავს — ეჭირა და დარაჯობდა, რასაც შვილი მისი აქამომდე ასრულებს, ვისი

ქვეყანა და სამეფო მედელთ* და სპარსთა წინააღმდეგ ჩვენი, ასე ვთქვათ, წინა ბურჯია.

შემდგომად დავითის სიკვდილისა და მისი შვილის გამეფებისა მეუღლემ მისმა, უფრო სიწმიდისა, ვიდრე გვარისშვილობისათვის სათაყვანო, წესი მონაზნობისა მიიღო, სარწმუნოების სამოსელი ინება და მცირედენ (მხლებელით) იერუსალიმს მოვიდა, ამ ჯვარის და ბევრი ოქროს თანწამოღებით, და იყო მისი წადილი არა შინ დაბრუნება, არამედ აქ მშვიდობასა და მყუდროებაში სიცოცხლის დასრულება.

იმ წამოღებულ ოქროსგან წმინდა ქალაქის მონასტრებს წილები დაურიგა, აგრეთვე გლახაკთა და მგზავრთათვის მისაცემი გაიღო. შემდგომად ამისა უფალ პატრიარქი გიბელინის ხელქვეით ქართველ დედათა მონასტერში, იერუსალიმს რომ არის, შესულა. მალეც, დათა და პატრიარქის თხოვნით წესი მონაზნობისა მიიღო.

ბოლოს წამოღებული სულ დაარიგა, გასცა და მონასტრის საჭიროებისათვის დახარჯა. და ოდეს ჩვენი ქვეყანა შიმშილობამ შეაწუხა, თვითონ მისი ხელქვეითებით გაჭირვებაში ჩავარდა, და თუმცა ბევრი რამ საჩუქრად ან სესხად მიეღო, მაინც მისი ქველის გრძნობით იძულებული გახდა იმ მონასტრის მოთხოვნილებისათვის, მას რომ ებარა, ისე მოქცეულიყო, როგორც საკუთარ ხორციელ საჭიროებისათვის არასგზით არ იმოქმედებდა.

ამრიგად ის ძელი, არა ვითარი ფასის შესადარი, ამ მიზეზით ფასად იქცა და აჰა გამოვიგზავნეთ.

გვედრებით, გქონდეთ პატივი, როგორც გმართებთ, ხოლო რომ სახსოვარი იყოს შემდგომთა და მემკვიდრეთა თქვენთა, საითგან და როგორ გაქვთ, დაიწერეთ თქვენ წიგნთა შინა:

„ანსელუსმა, ხუცესმა ჩვენმა, ჯვარი ესე, წმიდა ჯვარის ძელითგან ქმნილი, ჩვენს ეკლესიას და ჩვენ იერუსალიმით მოგვაწოდა“.

გთხოვთ აგრეთვე მაგიერი გარდამიხადოთ და ჩემი სიკვდილის შემდგომ თქვენს ლოცვებში მომიხსენიოთ, რაიც შეეწევა ესეოდენ განძის მომტანს; და მოაღწია თუ თქვენამდე ბედნიერად, თქვენ წერილით შემატყობინეთ.

II

...იკითხეთ რა მიზეზით, რა საჭიროებით იგი ნაწილი უფლის ჯვარისა წამოღებულ იქმნა. მე რაც ამისათვის ასურთა წერილთაგან და მოხუცთა ნაამბობითგან ვისმინე და ვისწავლე, თქვენ გამოვიმჟღავნებთ.

* იგულისხმება მიღია (რედ.)

იკითხება სახარებაში: მრავალნი სხვანიცა სასწაულნი ქმნა იესო წინაშე მოწაფეთა თვისთა, რომელნი არა დაწერილ არიან წიგნსა ამას.

თქვენც მრავალი წაგიკითხავთ, ხოლო არა ყოველი. ბერძნებს ხომ ბევრი აქვთ, რაც ლათინებს არ აქვთ. მაინც წაკითხული გექნებათ, რომ წმინდა ელენემ უფლის ჯვარი შუაზე გააჭრევინა, და (ერთი) ჯვარი შვილთან კონსტანტინეპოლს წამოიღო, (მეორე) ჯვარი კი იერუსალიმს დატოვა; დატოვებული ქასრემ, იერუსალიმი რომ ააოხრა, მოიპარა და სპარსეთს წაიღო; ქასრე რომ მოკლეს, ერეკლე კეისარმა იერუსალიმს წამოიღო და ადგილსა გოლგოთისასა დადო, რათა ქრისტიანმა ხალხმა თაყვანი სცეს; ერეკლეს გარდაცვალების შემდგომ კი, ურწმუნო ერმა ისე შეაწუხა ქრისტიანები, რომ ქრისტეს სახელის წაშლასაც ცდილობდნენ და ჯვარის და საფლავის ხსოვნის აღმოფხვრას. ამისათვის ხეთა გროვა დააყარეს და საფლავის ნაწილი დაწვეს და ჯვარიც ამგვარად მოისურვეს დაეწვათ, მაგრამ ქრისტიანებმა იგი დამალეს, რის გამოც ბევრი მათგანი მოკლეს.

ხოლო ქრისტიანებმა, ითათბირეს რა, დაჭრეს და დაანაწილეს მრავალ კერძ და მორწმუნეთა ეკლესიებს დაურიგეს, ასე რომ, თუ კი მის ერთ ნაწილს დასაწვავად წამოიღებდნენ, სხვა ნაჭრები ამგვარად შეენახათ. მამასადამე კონსტანტინეპოლის ქალაქს, გარდა კეისრის ჯვარისა, არის სამი ჯვარი, კიპროსს — ორი, კრეტას — ერთი, ანტიოქიას — ერთი, ედესას — ერთი, ალექსანდრიას — ერთი, ასკლონს — ერთი, დამასკოს — ერთი, იერუსალიმს — ოთხი, ასურებს აქვთ ერთი, წმინდა საბას ბერძნებს — ერთი, იოსაფატის ხევის ბერებს — ერთი; ჩვენ, ლათინთ წმინდა საფლავთან ერთი გვაქვს, სიგრძით ერთი მტკაველი და ნახევარი, სიგანით ერთი ცერი და იმავე სისქით; აგრეთვე ქართველთა პატრიარქს აქვს ერთი; და ქართველთა მეფესაც ჰქონდა ერთი, რომელიც ღვთის მადლით თქვენ გაქვთ...

De Jerusalem

Galoni, Dei gratia Parisiorum episcopo, et Stephano archidiacono, ... omnique conventui Sanctae Mariæ Parisiensis, Ansellus gloriosissimi Sepulcri cantor et presbiter licet indignus, subjectio-nem, reverenciam, amorem et sic in hoc seculo vivere ut per oraciones vestras in futuro vobiscum merear sine fine gaudere...

Hac ergo dilectione pro vobis sillicitus, dominum W(ibelinum) patriarcham et canonicos nostros rogavi ut oracionibus et beneficiis nostræ congregationis fratres et participes jungeremini cui petiti-

oni concedentes, itidem a vobis rogant et requirunt. Preterea de donis quæ mihi dedit Deus ad honorem et gloriam et sublimationem ecclesiæ vestræ et vestri vestræque civitatis donum maximum et incomparabile, vide licet crucem unam de ligno Sanctæ Crucis, per Anselmum fidelem vestrum vobis devotus transmisi, a quo et litteras, vestras nobis missas accepti. Sicut a Grecorum et Syrianorum scripturis didicimus, patibulum crucis Christi de quatuor lignis fuit: unum in quo Pilatus titulum scripsit, aliud in quo brachia ejus extenta et palmæ affixæ fuerunt, tertium in quo corpus ejus appensus est, quartum in quo crux affixa fuit; quod etiam aspersione sanguinis lateris et pedum intinctum et sanctificatum est; et crux ista quam vobis misi, de duobus est lignis, quia crux inserta est cruci, inserta est de eo in quo pependit, in qua inseritur de subpedaneo in quo crux affixa fuit, utrumque dignum, utrumque sanctum. Porro David, rex Georgianorum, qui cum suis predecessoribus Portas Caspias tenuit et custodivit, ubi sunt inclusi Gog et Magog, quod et filius ejus adhuc facit, cujus terra et regnum contra Medos et Persas est nobis quasi antemurale, hanc vero crucem quamdiu vixit in summa veneratione et dilectione habuit. Quo defuncto et filio in regno promoti, uxor ejus venerabilis plus sanctitate quam generis nobilitate, caput totondit habitumque religionis suscepit, et, assumpta cruce ista et multo auro, Jherusalem cum paucis, non reditura sed ut ibi in quieto silentio et oratione vitam finiret, advenit, et de auro quod attulerat congregationibus sanctæ civitatis partes distribuit, pauperibus que et peregrinis elemosinas erogavit. Postea sub manu domni Gibellini patriarchæ congregationem sanctionialium Georgianorum, quæ est in Jherusalem, intravit. Nec multo post rogatu sororum et patriarchæ regimen congregationis suscepit. Denique distributis et erogatis et in necessitatibus commisse congregationis omnibus quæ attulerat expensis, cum inedia regionem nostram oppressisset, ipsa cum subditis coepit egere. Cumque jam multa dono, multa mutuo recepisset, quod nullo modo pro necessitate sui corporis faceret, pro necessitatibus congregationis sibi commisse pio affectu facere compulsata est. Itaque istud lignum, nulli precio comparandum, hac ratione precio est comparatum. Ecce illud vobis misi, precor, habetote illud honorifice, sicut debetis. Verumtamen ut memoriale sit posteris et successoribus vestris unde e quomodo illud habuistis, scribite in libris vestris: „Ansellus clericus noster hanc crucem de ligno Sanctæ Crucis ecclesiæ nostræ et nobis de Jherusalem transmisit“. Postulo igitur a vobis ut me diligentem vos diligatis et post mortem meam in orationibus vestris mei memoriam habeatis, quid vero tanti thesauri latori contigerit, utrumne ad vos prospere pervenerit, per litteras vestras mihi notum faciatis.

Quesistis qua ratione, qua necessitate portio ista de dominica Cruce assumpta fuerit, ego quod inde ex litteris et relatione seniorum Surianorum audivi et didici vobis manifestabo. Legitur in evangelio multa quidem et alia signa fecisse Ihesum in conspectu

discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc, et vos multa legistis, sed non omnia. Multa enim habent Greci quæ non habent Latini. Legistis tamen quod sancta Helena Crucem dominicam per medium secari fecit, et crucem Constantinopolim ad filium detulit, crucemque Iherusolimis reliquit; relictam Cosdroe, vastata Iherusalem, rapuit et in Persidem detulit, quam interfecto Cosdroe, Eraclius Jherusolimam retulit et in Calvariæ loco, ut a populo christiano veneraretur, reposuit; post mortem vero Eraclii, populus infidelium adeo christianos oppressit ut nomen Christi conarentur extinguere et memoriam Crucis et Sepulcri delere. Itaque congerie lignorum superposita, partem Sepulcri combusserunt et Crucem similiter comburere voluerunt, sed christiani eam absconderunt, quo circa multos ex eis occiderunt. Denique christiani, habito consilio, secatam in multas portiones diviserunt et per ecclesias fidelium distribuerunt, quatenus si una eis pars ad comburendum auferretur, tali modo aliæ partes reservarentur. Itaque in Constantinopolitana urbe preter imperatoris crucem, sunt inde III cruces, in Cypro due, in Creta una, in Antiochia III, in Edessa una, in Alexandria una, in Aschalone una, in Damascho una, in Iherusalem IV; Suriani habent unam, Greci de Sancto Sabba unam, monachi de valle Josaphat unam; nos Latini ad Sanctum Sepulcrum habemus unam, quæ habet palmum et dimidium longitudinis et pollicem unum latitudinis et grossitudinis in quadro; patriarcha quoque Georgianorum habet unam; rex etiam Georgianorum habuit unam, quam modo Deo gratias vos habetis. Nunc vero ad supplendum gaudium vestrum et ad gloriam et honorem ecclesiæ vestræ et regiæ dignitatis etc.

შ ი ნ ი შ ი ნ ი

ეს წერილები მრავალჯერ გამოქვეყნებული (მაგალითად იხ. Migne, Patrol. lat., t.162, p. 729—731) იბეჭდებიან აქ თანახმად გამოცემისა: Cartulaire général de Paris... publié par Rob. de Lasteyrie, T. Ier (528—1180), in-fol, P. 1887, p.p. 171—2. №№ 151—2.

ეტრატზე დაწერილი დედნების გარეგნული აღწერა (აგრეთვე ლათინური ტექსტი შემოკლებით და ფრანგული განმარტება) იხ. Musée des Archives nationales. Documents originaux de l'histoire de France exposés dans l'hôtel Soubise. in-fol. P. 1872. (სახელმწიფო არქივის გამოცემა) №№ 125—126. აქ პირველი წერილის თარიღად ნაჩვენებია დაახლოებით 1108 წელი, მეორესი — 1109.

§§ 1—7. ცნობები „ანსოს ჯვრის“ შესახებ იხ. შემდეგ წიგნებში: Histoire de la ville et de tout le diocèse de Paris par l'Abbé Lebeuf. ამ დიდი შრომის დამწერი (1687—1760) სარგებლობდა აწ დაკარგული მასალითაც. იხ. განსაკუთრებით „ანსოს ჯვარის“ აღმართების პროცესიის თაობაზე: Vol. I (ed. 1883), p. 540 etc.

Histoire littéraire de la France... Par des Religieux Benedictins de la Congrégation de S.-Maur. Tome X. A Paris, 1756, p.p. 400—403.

A.P.M. Gilbert. Description historique de la Basilique metropolitaine de Paris et des curiosités de son trésor. P. 1811.

Gosselin. Notice historique et critique sur la sainte couronne d'épines de N.-S. Jésus et sur les autres instruments de sa passion qui se conservent dans l'église métropolitaine de Paris; suivie de pièces justificatives. P. 1828. აქ p.167 et suiv. ლათინური საბუთები 1801—1803 წლების ზემოდ მოხსენებული ბუნდოვანი ვერსიის იმის თუ რა დაეპარათა ჯვარს 1793 წელს Actes concernant les trois croix formées de l'ancienne croix d'Anseau.

Ch. Rohault de Fleury, Memoire sur les instruments de la passion de N.-S. J.-C. in-fol. P. 1870. სურათებით, სტატისტიკით, ზომის აღებით და ნაშთთა სრული აღწერით. დამწერი — ცნობილი ხუროთმოძღვარი და მორწმუნე კაცი იყო. მისია არითმეტიკული დასკვნა არსებულ ჯვარის ნაწილთა ჯამის შესახებ.

იერუსალიმიდან მოტანილი ჯვარის შესახებ ცნობები მოიპოვება აგრეთვე სხვა ძველ აღწერებში.

საერთოდ ჯვარი პატრიოსანიის ისტორიისათვის საკმარისია აქ დავასახელოთ თუნდაც Encyklopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften, Bd. VII (1891); Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Bd. II (1902).

ქართული წყაროებიდან ნაგულისხმევი ადგილები იხ. ჟორდანიას, ქრონიკები etc. I, 15, 27; 30—31; 38—39; 65—66; ქარ. ცხ. მარ. დედ. ვარიანტი, დაბეჭდილი, 98—99; 113 და სხვა.

§ 11 დავით II-ის პირველი ცოლის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილის განმარტება. ქართ. ერის ისტორია, II, 541—2.

§ 12 Antemurale შემდეგს ნიშნავს: murus exterior, quo caetera urbis aut castelli moenia cinguntur, et muniuntur, ne ad illa statim hostibus accessus poteat. აგრეთვე:... antemurale dicitur defensio ante murum. იხ. Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis, ed. 1840.

§ 8 იესო ქრისტეს ჯვარის პოვნის საკითხი ანუ მისი გადმოცემის ისტორია შესწავლილია კრიტიკულად. იხ. წყაროების შესახებ William Smith. A Dictionary of Christian Biography. Vol. II. 1880. p.p.

882—885. Invention of the Cross. L.-J. Tixeront. Les origines de l'église d'Edesse. P. 1888. (Appendice: L'invention de la vraie croix) Dr. J. Straubinger, Die Kreuzauffindungslegende. Untersuchungen über ihre altchristlichen Fassungen mit besonderer Berücksichtigung der syrischen Texte. Paderborn. 1913.

რასაკვირველია, ძველ ტრადიციასაც დამცველები ჰყავს. იხ. მაგალითად Dr. Eduard M. Clos. Kreuz und Grab Jesu. 1898. Louis de Combes. La vraie croix perdue et retrouvée. Recherches historiques. Paris. 1902.

ნიმუში დიპლომატიური მოთხრობისა, სადაც ჯვარის აღმოჩენის ლეგენდა თითქმის უარყოფილია, მაგრამ ეს უფრო თვით მეთხველმა უნდა დაასკვნას — იხ. გამოჩენილი მეცნიერის ფრანგ ეპისკოპოსის თხზულებაში, L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise, T.II, p.81.

მნიშვნელოვანია კრებული De sancta cruce. Ein Beitrag zur christlichen Legendengeschichte von Eberhard Nestle. Berlin, 1889.

კარგი ზოგადი მიმოხილვა ჯვარის ისტორიისა, არქეოლოგიისა და მის შესახებ თქმულებათა არის Rev. William Seymour. The Cross in tradition, history and art. N.Y. and L. 1898.

გვ. 22. ქრონიკის ცნობა (ქ. ცხ. გამ. ბროსეს, 92), რომ კონსტანტინე კეისარმან მირიან მეფეს „სიხარულით მიანიჭა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ფიცარნი იგი, რომელსა ზედა ფერხნი დაუმსჭუალნეს უფალსა, და სამსჭუალნი კელთანი“ ანსოს წერილს რომ შევადართო, ირკვევა შემდეგი: ამ ორ ნაწერში ერთხმად იგულისხმება, რომ ქართველთა მეფის მიერ მიღებული პატრიოსანი ჯვარის ნაწილები ორ გვარი იყო. ამ მხრივ მათში გატარებულია, ალბათ, საერთოდ მიღებული აზრი, ფრანგი ხუცესის ეპისტოლეში უფრო ვრცლად განმარტებული. ვისგან და როდის მიიღო ეს განძი? აქ დიდი განსხვავებაა. ქრონიკის თქმით, ეს მოხდა IV საუკ., ანსოს მოწმობით კი — VII საუკუნეში. პირველი ვერსიით, ნაწილს უზახენის კონსტანტინე კეისარი, მეორე ვერსიით, ამბავი მოხდა არაბთა მიერ იერუსალიმის დაპყრობის დროს და მათი შიშით იესო ქრისტეს ჯვრის განაწილების გამო.

§ 8. იესო ქრისტეს ჯვარის ტყვედ წაყვანა და სპარსეთიდან დაბრუნება. ამის შესახებ ცნობები ქართულ ქრონიკებშია ცხატანილი და ამოღებულია ნაწერიდან: წარტყუენვაი იერუსალემისაი. აქ კერძოდ მოიპოვება: „უწყებაი ცხოველ მყოფელისა პატრიოსნისა ჯუარისაი, ვითარ უკუმიიღეს იგი ბაბილონით იერუსალემად“. ეს ნაწერი სათანადო განმარტებით და თარგმანით ნიკ. მარმა გამოაქვეყნა.

Н. Марр, Антиох Стратиг. Пленение Иерусалима персами в 614 г.

СП6.1909. აქედან ნაწყვეტი ჯვარის პატიოსანის თაობაზე უკვე თ. უო რ დ ა ნ ი ა მ თავის „ქრონიკებში“ მოათავსა, ტ. I, 1892.

ნიკ. მარის ძიებანი ბოლანდისტმა პ. პეეტერსმა ძალიან ნაყოფიერად გააგრძელა. მან ჯერ ინგლისში ქართული „წარტყუნვის“ ახალი ხელნაწერი აღმოაჩინა. იხ. P. Peeters, De codice hiberico bibliothecae Bodleianae. Analecta Bollandiana. T. XXXI, 1912. მერმე კი, 1919 წელს, ვატიკანის ბიბლიოთეკაში — თვით არაბული დედანი. Paul Peeters, Un nouveau manuscrit arabe du recit de la prise de Jérusalem par les Perses, en 614. Analecta. T. XXXVIII, 1920. cf. P. Paul Peeters, S. J. Bollandiste. La Prise de Jérusalem par les Perses. Beyrouth. 1923.

თვით ამ ჯვარის დაბრუნების (ერეკლე კეისრის მიერ 628 წელს) ისტორია ბევრ რამეში საეჭვოა. სხვადასხვა ადგილობრივი ტრადიციები ამ შემთხვევაში, როგორც საზოგადოდ პატიოსანი ჯვარის ნაწილთა თაობაზე, არ არიან ერთმანეთში შეთანხმებული.

628 წლის ამბის შესახებ იხ. კერძოდ В. Болотов. К истории императора Ираклия. Визант. Временник, 1907, სადაც სხვათაშორის მოყვანილია საყურადღებო სომხური ცნობები ჯვარის განაწილების შესახებ და დაწვრილებით განხილულია მისი იერუსალიმში დაბრუნების საკითხი.

სხვა გადმოცემებით კი კეისარმა ეს ჯვარი საბოლოოდ კონსტანტინეპოლში შეინახა. იხ. მაგალითად, Agapius, Histoire universelle écrite par Agapius de Menbidj. Ed. et trad. par A. Vasiliev, Patrologia orientalis. T. VIII. P. 1912. p.p. 467—468. ეს ისტორია X საუკუნისაა.

თვით ბერძნულ წყაროებში უთანხმოებაა ამ საკითხში. ერეკლე კეისარმა ჯვარი ჯერ კონსტანტინეპოლს მოიტანა, მერმე კი წამოიღო და ისევ იერუსალიმს ძველ ადგილზე აღმართა (პირველი ვერსია). ერეკლემ ჯვარი იერუსალიმს მოიტანა, პატრიარქ მოდესტოს აჩვენა, მერმე კი კონსტანტინეპოლს წაიღო და იქ შეინახა (მეორე ვერსია), იხ. Angelo Pernice, L'Imperatore Eraclio. Firenze, 1905, p.p. 317—321.

რაც შეეხება 638 წლის ამბავს, ანსო-კლერიკის მიერ მოთხრობილს, ე.ი. ცხოველმყოფელი ჯვარის განაწილებისას იერუსალიმის არაბთაგან დაპყრობის დროს, მისი სხვა რომელიმე კვალი ვერსად აღმოჩნდა. ადვილად შესაძლებელია, რომ ეს იყო ნაწილთა გავრცელების ასახსნელად ოდესმე განსაკუთრებით გამოგონილი თეორია.

შენახული ცნობებით, პირიქით, ო მ ა რ ს, მუსლიმანთა ხალიფას, ფორმალური გარანტიაც მიუცია იერუსალიმის მცხოვრებთათვის, რომ ეკლესიები, ჯვრები და სხვა უზრუნველყოფილი დარჩებოთ. იხ. M. J. De

Goeje, Mém. sur la conquête de la Syrie, 1900, p. 153. Н.А. Медников, Палестина от завоевания ее арабами до крест. походов по араб. источ. СПб. 1902, стр. 531.

§ 9. სვეტიცხოველის ლეგენდა ამ ხის და სვეტიცხოველის მსახურების თვალსაზრისით გასინჯულია გამოჩენილი ინგლისელი არქეოლოგის შრომაში: Arthur J. Evans, The Mycenaean tree and pillar cult and its Mediterranean relations. London, 1901.

ამ რთული საკითხის გაღრმავება აქ ყოვლად შეუძლებელია. სახეში უნდა ვიქონიოთ, რომ სვეტის და ჯვართა აღმართების ისტორია, წმ. ნინოს ცხოვრებაში მოთხრობილი, მწიგნობრულად ისე დამუშავებულია, რომ იქ ცხადია ქრისტეს ჯვარის ლეგენდის გავლენა. იხ. ამის შესახებ კ. კეკელიძის ქართ. ლიტ. ისტორია, I, 1923, გვ. 544. მეტი უნდა იყოს მისივე შრომაში: „იერუსალიმის განჩინება“.

მაგრამ წმ. ნინოს „ცხოვრებას“ არა მარტო იმ ლეგენდისა, რომელიც ეხება ჯვარის პოვნას ანუ „გამოჩინებას“, გავლენა ეტყობა, არამედ იმისაც, რომელიც თვით იმ ხის ამბავს მოგვითხრობს, მასალად რომ ამოირჩიეს ჯვარისათვის. ამ თქმულებას ტიპოთე ეპისკოპოზი (გაბაშვილი) თავის მოგზაურობის აღწერაში 1775—1777 წლებში გადმოგვცემს ამნაირად: „...ჯვარის მონასტრის ადგილი, ესე არს სადაცა ლოთ სამი ხე... სარო, ფიჭვი და ნაძვი დარგო... და სამივე ერთ ხედ აღმოხდა. ამისსა შემდგომად მოაჭრევინა იგი სოლომონ ტაძრისა შენებასასა არამედ სახმარად მისი მუნ უქმად გამოხსნდა, და მდებარე იყო გარე საჯდომელად კაცთა. ხოლო ჯუარცმასა უფლისასა განგებითა ზენათა მას ზედა დამოჰკიდეს უფალი, და მონაკვეთისა მის ხისა ძირი ქვეშე წმიდისა ტრაპეზისა ჰსჩანს დღესამომდე“... იხ. დ. ჩუბინოვის ქართ. ქრესტომ. I, 1846, გვ. 148—149.

ეს თქმულება, საშუალო საუკუნეებში ძალიან გავრცელებული, ქართველებს, ჯვარის მონასტრის პატრონებს, ძალიან ადრე უნდა შეეთვისებინათ. მისი რომელიმე ძველი რედაქციის გავლენა ქართულ მწიგნობრულ ტრადიციაზე (ქართლის მოქცევის შესახებ) საფიქრებელია.

სვეტის ამბავი კი რომ იმ სახით ავიღოთ, როგორც მოთხრობილია მეოთხე საუკუნის უეჭველ ნაწერებში, ვგონებ, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ეს თქმულება, თუმცა უკვე შესამჩნევად გაქრისტიანებული, ზემოდასახელებული მწიგნობრული გავლენის გარეშე უნდა არსებულებო. შესაძლებელია, რომ ამ თქმულების თავდაპირველი ტენდენცია წარმართული ყოფილიყო. მოკვეთილი ხე, ვთქვათ მუხა, შემდეგში „ნაძვად“ გადასხვაფერებული, ქრისტიან ქადაგს, მღვდელს,

მეფეს წინააღმდეგობას უწევს, და ვერ „აღმართეს“: ეს არის ძველი ხალხური რწმენის რეაქცია.

რომ თანდათან „სვეტიცხოველი“, „ცხოველყოფელი იესო ქრისტეს ჯვარის“ ზეგავლენით ქრისტიან საქართველოს მნიშვნელოვან სასოღ და ძეგლად იქცა, ეს არის საყურადღებო მაგალითი ესრეთ წოდებული სინკრეტიზმისა.

იესო ქრისტეს ჯვარის ნაწილთა მასალის, ე.ი. ხის ჯიშთა სხვადასხვაობას ადრე მიაქციეს ყურადღება. ამ უცნაური მოვლენის ასახსნელად ჯერ იფიქრეს, რომ ქრისტეს ჯვარი სხვადასხვა ჯიშის ძელთაგან იყო შემდგარი. მერე შეთხზეს, საღვთო წერილის ზეგავლენით, იმის განმარტებანი, ჯვარის რომელიმე ნაწილი, რომელი ჯიშისა უნდა ყოფილიყო (ნაძვისა, ფიჭვისა, ხეთის ხილის და სხვა). ამგვარ თქმულებათა კვალი აქ დაბეჭდილ წერილებშიც ხომ ცხადია.

თქმულება იესო ქრისტეს ჯვარის ხის ჯიშთა შესახებ, ჯვარის სხვა თქმულებებთან ერთად შეტანილია XIII საუკუნეში გენუის არქიეპისკოპოსის იაკობის მიერ შედგენილ განთქმულ კრებულში *Legenda aurea*. W. W. Seymour, o.c., p.p. 97—99.

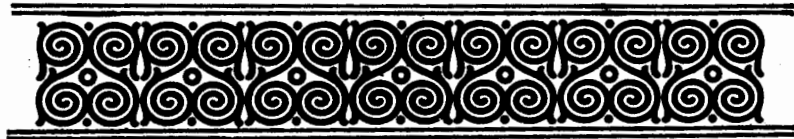
გვ. 25. ამგვარ ძეგლთა შესახებ (სტაუროთეკა) საქართველოში და სხვაგან იხ. კონდაკოვის გამოკვლევა და სურათები ზვენისგოროდსკის მდიდრულ გამოცემაში *Histoire et Monuments des émaux byzantins*, 1892.

თამარ მეფის ჯვარის წარწერა მოყვანილია თანახმად თ. ჟორდანიას აღმოკითხვისა (ქრონიკები, I, 269).

გვ. 29. აქედან ირკვევა, რომ XII საუკუნის პირველ წლებში იერუსალიმს ქართველ დედათა მონასტერი უკვე არსებობდა. შემდეგში იხსენიება „დედათა მონასტერი ახალი“ 1162—1175 წლებში, ერთი შეწირული წიგნის მინაწერში. იხ. Цагарели, Памятники грузинской старины в св. Земле. СПб. 1888, стр. 125, 170.

გვ. 29. „გოგი და მაგოგი“ ძველ ქართულ მწერლობაშიც გვხვდება. მაგ. ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში; შავთელის ხოტბაში. იხ. ნ. მარის ცნობილ გამოცემაში (1902 წ.), 91, 1—2 და გვ. 103. ქართველები იტყოდნენ აგ და მაგუგ.

გვ. 30. „იკითხება სახარებაში“... იოანე 20, 30.

ბ ა რ შ ე მ ო მ რ თ ი ს ო მ ი ს ა

1121

I

1

დავით აღმაშენებელი (1089—1125) საქართველოს ისტორიის უდიდესი სახელმწიფო პიროვნებაა. თამარი უფრო განთქმულია, უფრო სიმბოლოდ ქცეული ეროვნული ოცნების მიერ. თამარი მშვენიერი, სათნოიანი და მდიდარი მეძვიდრეა გამირ, მებრძოლ, სისხლსა და ოფლში დაქანცულ თაობათა და წინაპართა. დავით II კი, ამ წინაპართა რიგში, საქართველოს დამცველი აბჯრის მთავარი მჭედელია. მისია გონიერი გამბედაობა, მისია სხვებზე დიდი ზემოქმედება.

მის ხელში საქართველოს ძველი მონარქია გვეხატება როგორც ცხოველყოფელი, გარემოებას და იმ დროს შეფერებული დაწესებულება; ღრმა ფესვის მქონე და ნაყოფიერი. როგორც ნამდვილი, ხალხის თვალში ღვთის მიერ დალოცვილი, ერის მეძვიდრეობითი წინამძღოლობა. მისი სახელმწიფო აზრის, გამგეობის, წინაჭვრეტის, მზადების მუდმივი და აუცილებელი ორგანო.

ამ დიადი დაწესებულების დაცემა მონგოლთა დრომდინ დაიწყო, და სრული მოსალოდნელი ნაყოფი არასოდეს არ მოუტანია!

2

მაგრამ საქართველოს მონარქი, მეფე აფხაზთა და ქართველთა დავით სომეხთა მეფედაც ითვლებოდა და უნდა ჩაითვალოს — არა მარტო ტიტულით და არა მარტო მრავალ სომეხთა, მათ ქალაქთა და თავადთა ქვეშევრდომობით, არამედ ამ ფორმულის უფრო ღრმა და დიდი მნიშვნელობით. განა თვით სომეხთა მწერალი მათე ედესელი არ ამტკიცებდა, რომ გარშემოდავითისა აწთავს იყრისო სომეხობა? მართლაც, სომეხთ ისტორიული არსებობა — მათ მკვიდრ ნიადაგზე გრძელდებოდა, ნაწილობრივ მაინც, მათი მზრების საქართველოსთან შემოერთებით, ისეთს დროს, როცა

მათ საკუთარი სახელმწიფო იქ უკვე არ ჰქონდათ და მათი შესანიშნავი ახალშენი, კილიკიის სამთავრო, ჯერ ნორჩი, დაშორებული, და სულ სხვაგან იყო მიმართული.

ქართველ ბაგრატიონთან და სომხეთის ყოფილი სამეფო გვართა ვიწრო ნათესაობა კიდევ ხომ უადვილებდა სომხებს ქართველთა მეფის მიღებას როგორც, ასე ვთქვათ, მათი ბუნებრივი ხელმწიფისა და ეს მათი ბაგრატიონობა, განა ერთადერთი იყო, რაც უახლოვებდა სომხებს საქართველოს?

მთელი იმდროინდელი წესწყობილებაც ხომ ხელს უწყობდა სომხეთის დიდი ნაწილის საქართველოსთან შეერთებას იმ სახით, რომ სომხობას ადვილად და სრულიად შეეძლოთ კვლავინდებურად „ესომხნათ“ — ქართველ მეფეთა ხელში.

3

ამ საქმის ვითარებას საუცხოოდ გზას უხსნიდა — ამისი გამეორებაც ურიგო არ იქნება — სომხეთის პოლიტიკური ბედის საერთო მიმდინარეობა სწორედ XI საუკუნის მეორე ნახევარში.

ბერძენთა იმპერიის და თურქთა ძლიერი ზემოქმედების და იერიშის გამო, იმ დროს სწრაფად მოხდა სომეხ წვრილ სამეფოთა და სამთავროთა ლიკვიდაცია. ეს დიდი და სომხეთისათვის საბედისწერო პროცესი შეადგენს აღმოსავლეთის ისტორიის მნიშვნელოვან მოვლენას. და ამ აშლის მრავალგვარ შედეგთაგან აქ უნდა ვახსენოთ — ერთი მხრით, სომეხთა პოლიტიკური აღმაშენებლობა მოშორებით — კილიკიაში, და, მეორე მხრით, ძველი სომხეთის მიწათა თანდათან დარიცხვა ანუ, თუ ეს ითქმის, გაყოფა მეზობელთა შორის.

საბერძენეთმა, თურქებმა და საქართველომ — ე.ი. აფხაზთა და ქართველთა სამეფომ სომხეთის შემკვიდრებით ისარგებლეს. რა თქმა უნდა, ქართველთა ქრისტიანობა (მიუხედავად სარწმუნოებრივი განხეთქილებისა) და, განსაკუთრებით, მათ მეფეთა ზემოთ უკვე ხაზგასმული ბაგრატიონობა (ქართულ-სომხური ხარისხი!), უეჭველად აადვილებდა ამ სომხეთის ნაწილთა საქართველოსთან დაკავშირებას: და სწორედ ამ დაკავშირებამ, სხვათა შორის, შესაძლებლად გახადა ის დიდი საქართველო, რომელიც XII საუკუნეში ჩვენ წინ გვიდგა. ამ საქართველოს ერთ-ერთ არსებით თვისებას შეადგენს ეს საჭიროებით და ნებითაც გამოწვეული პატრონ-ყმობა სომეხ მიწათა და ქალაქთა, და ამით საქართველოს მრავალგვარი გაძლიერება.

4

სომეხთა წინამძღოლი, მეგობარი და მფარველი დავით, როგორც

ცნობილია და თვით მუსულმან მწერალთა მიერ შემოწმებული, იყო აგრეთვე გონიერი და განათლებული ხელმწიფე მისი სამფლობელოს იმ ხალხისა, რომელსაც მაჰმადის სჯული ეჭირა.

დავით II-ის გამოჩენილი მეცენატობა მუსლიმან კულტურულ ცხოვრებისადმი, მათი სარწმუნოებისადმი დიდი ყურადღება და პატივისცემა, მთელი ეს თანამედროვეთაგან ნაქები მხარე მისი პიროვნებისა, არ იყო მარტო მისი მაღალი ხასიათის მაჩვენებელი. ეს იყო აგრეთვე შეგნებული პოლიტიკა; სწორედ ისეთი, როგორც შეეფერებოდა საქართველოს მეფეს ჯერ მის მაჰმადიან ქვეშევრდომთა ხათრით, მერე მისი სახელის გავლენის და სიუხერენობის აღმოსავლეთ კავკასიაში გასავრცელებლად და განსამტკიცებლად. მისი შირვანშაჰთან კავშირის დაჭერა, მეფის ასულის თამარის მასთან შეუღლებით, ამ მიმართულების ერთი ნიშანთაგანია. მიუხედავად ქრისტიანობის და ისლამის დიდი ანტაგონიზმისა, ეს საქმე — შირვანის მოთავსება ამიერკავკასიის ერთა შეერთების გეგმაში, ქართველ ბაგრატიონთა ხელმძღვანელობით და ხელმწიფობით არც ისე უიმედო იყო. აღმაშენებელმა აქაც საძირკველი დადო, თუმცა თვით შენობა ისე შორს ვერ წაიყვანა, როგორც სომეხთა დაკავშირების საქმეში.

ჩრდილო კავკასიის მეზობლებზე რაღა ითქმის? მათთან დაახლოება, მეგობრობა, სამსახურში მათი მიღება, იქიდან „ვიცხაყთა“ ჯარის შესაქმნელად მოყვანა, დარიალის კარი მიმოსვლისათვის („გზა მშვიდობისა“) გახსნილი — საერთოდ იქაურ საქმეთა მეგობრული მოწესრიგება — ხომ ერთი უმთავრეს დარგთაგანი იყო დავით II-ის სახელმწიფო მოღვაწეობისა, და ამ მოღვაწეობის შედეგად უნდა ჩაითვალოს.

ეს სამი ხაზი შეიცავს ქართველ მეფეთა კავკასიური პოლიტიკის სისტემას; და მისი სათანადო წარმოებით საქართველომ მისი ისტორიის უკეთესი ხანა განვლო.

5

ამნაირად, დავით II-ის დროს, საქართველოს ე.ი. ქართველ ტომთა და მათი მიწების ლიხთ ამიერ და იმიერ უფრო მტკიცე გაერთიანებასთან ერთად, ირკვევა მეტი სიცხადით მიზანი, საქართველოს თაოსნობით, კავკასიის ერთა შეჯგუფებისა.

კავკასიის ფარგლებში, ქართველ მეფეთა მეცადინეობით ჩნდება საერთაშორისო კომპლექსი. ამ განზრახვის და მდგომარეობის წარმატებაში, რომელთა ფესვები და მიზეზები ბევრია, დავით II-ის დეაწლი დიდი ყოფილა. გარემოებაც ზოგჯერ ხელს უწყობდა; მაგრამ კარგ გარემოებით კარგი სარგებლობაც უნდა: ესაა სახელმწიფო კაცის

საქმე. და აღმაშენებლის დროს, ჩანს, კარგი სარგებლობაც და ძნელზე გამარჯვებაც იცოდნენ.

ამ დიდი სტილის პოლიტიკის განვითარებაში 1121—1123 წლები სახსოვარი თარიღია. ოპი, ხალხთა არსებობის ხშირად უღმობელი მსაჯული, მძვინვარებს. მრისხანე, სისხლის მღვრელი მახვილი ბრწყინავს ამ ისტორიულ უღელტეხილზე.

6

ამისთვის საჭიროა რაც შეიძლება მეტი შუქი მოვინოთ იმ დიდ ბრძოლას, რომლის შედეგი იყო ტფილისის აღებაც ქართველთა მიერ, იქ ძველი საამიროს გაუქმება და, ამ მხრივ, თვით დავითის სახელოვანი მეფობის დაგვირგვინება.

ეს იყო იმ ძლიერი პოზიციის აშლა, რომლის საშუალებით არაბთა დროიდან დაწყებული, და მერე თურქთა გაძლიერებით, მაჰმადიანთ თავისი ბატონობა ამიერკავკასიის შუაგულში უზრუნველყოფილი ჰქონდათ. ამ პოზიციის სამხედრო და პოლიტიკური მნიშვნელობა, ტფილისის შუაგულ მდებარეობაზე დამყარებული, დიად, დიდი იყო.

ტფილისის აღება 1122 წელს, მაჰმადიან ძალთა პოლიტიკური პირველობის მოსპობა კავკასიაში და საქართველოს ხანგრძლივი ამაღლება იმ დიდი გამარჯვების ნაყოფია, რომელიც ერგო დავით II-ს და მის ერს დიდგორს, ქართლში 1121 წელს.

7

აღვნიშნოთ მოკლედ ის ზოგადი პოლიტიკური პირობები, რომლის ცოდნა საჭიროა მაშინდელი ამბების გასაგებად.

თვით საქართველოს და სომხეთის რთულ საქმეებს თავი რომ დავანებოთ, რა იყვნენ იმ დროის უმთავრესი საერთაშორისო გარემოებანი წინა აზიისა? სელჩუკთა იმპერია, რომლის წყალობით საქართველოს განუცდია არა ერთი აოხრება, „თურქობა“, და რომლის მეზობლობა საქართველოს მძიმე ლოდად აწვა, უკვე ნაკლებ ხიფათს წარმოადგენდა. აღფარსლანის და მალიქ შაჰის დიდი ეპოქა წარსულშია. მათი სახელმწიფო შინაური ქიშპობით და მეტოქეობით შესუსტებულია. ამით ისარგებლა დავით II-ის დროინდელმა საქართველომ, და სელჩუკთა ბატონობის უკუგდება, მათ თავდასხმათაგან დაცვა და გამაგრება საქართველოსი შეადგენს მთავარ შინაარსს დავით II-ის მოღვაწეობისა XI საუკუნის უკანასკნელ ათეულში და შემდეგ.

მაგრამ მალიქ შაჰის სახელმწიფოს დაცემით ისარგებლა არა მარტო საქართველომ, მუსლიმან მთავართა განხეთქილებამ ხელი შეუწყო

და გზა გაუხსნა ფრანგ ჯვაროსნებსაც, ევროპელთა პირველ ჯვაროსან ლაშქრობაში. ჩვენ უნდა გვახსოვდეს, რომ დავით აღმაშენებლის დროინდელი საქართველო თანამედროვე ევროპელთა იმ მძლავრ გაქანებისა, რომელიც იყო ჯვაროსანთა პირველი ლაშქრობა; და რომ მათ მიერ აღმოსავლეთში დაარსებული სამთავროები სირიისა და მესოპოტამიის მაჰმადიან ხელმწიფებთან მუდმივ ომიანობაში იყვნენ გართულნი.

ჩვენ არ ვეხებით რთულ ისტორიას თვით იმ ჯვაროსან მოძრაობისა, რომლის შედეგი დიდი იყო ევროპისათვის სხვადასხვა დარგებში, და რომელმაც დაამყარა ევროპის და წინა აზიის ურთიერთობა ჯერ ბრძოლის ველზე, მერე მრავალგვარ აღებმცემობაში.

8

ყველამ იცის ამ პირველი ლაშქრობის შესანიშნავი ამბავი, მისი გამოჩენილი მეთაურებიც: გოდფრუა ბულიონელი, მისი ძმა ბოდუენი, ბოემონდ ტარენტელი, ტულუზელი რაიმონდი და სხვები. 1099 წელს მათ აიღეს იერუსალიმი. დაარსდა სამთავრო იერუსალიმისა, რომლის მთავრად აღიარეს გოდფრუა („წმინდა საფლავის ვეკილის“ ხარისხით; მისი მემკვიდრე და ძმა ბოდუენი უკვე მეფედ ითვლებოდა).

ფრანგთა მიერ აღმოსავლეთს (სირიაში) აშენებულმა სახელმწიფოებმა ანუ სამთავროებმა (იერუსალიმი, ანტიოქია, ტრიპოლი, ედესა), თუმცა დაწესებულებათა აზრი ევროპიდან მოიტანეს, მაინც აღმოსავლეთის დიდ გავლენას განიცდიდნენ. მალე იქაურმა ცხოვრებამ ეს სამთავროებიც აღმოსავლეთის თავისებურ ნაწილებად აქცია.

მაგრამ საომარი ძალა — აი, რა იყო მათი არსებობის პრინციპი და საძირკველი.

და სწორედ ომის გარემოება ყოფილა, რომლის გამო, როგორც დავინახავთ, 1119—1124 წლებში საქართველოს და ჯვაროსანთა მოქმედების ხაზები ერთმანეთში თავისებურად ჩაიხლართნენ.

9

ის კია, საქართველოს პოლიტიკა და სამხედრო მოქმედება, ფრანგ მთავართა მიზნებისაგან იმით განირჩეოდა, რომ პირველი ხომ საკუთარი ოჯახის, საკუთარი ქვეყნის მოწყობას, განთავისუფლებას და დაცვას მისდევდა. გარედან შემოსული მტრის განსაძევებლად, და მათი სახლის გარშემო მტკიცე ზღუდის ასაგებად იბრძოდნენ ქართველები. ამასთან ერთად ჩნდებოდა კავკასიელთა ერ-

თობა — ერთობა ქართველთა, სომეხთა, „რანთა“ და იმიერ კავკასიელთა, ბრწყინვალე ქართველ ბაგრატიონთა თაოსნობით.

ჯვაროსანთა სამთავროები კი შეიქმნა უცხოეთში, სხვის ქვეყანაში, თუნდაც რომ ქრისტეს საფლავი იქ ყოფილიყო, დასავლეთ ევროპელთა სარწმუნოებრივმა აღფრთოვანებამ, რომის ეკლესიის პოლიტიკამ, რაინდთა და აზნაურთა მხრივ „საქმეთა საგმიროთა“ და სახელის და ნადავლის ძებნამ, სავაჭრო და საზღვაო ქალაქების ხელში ჩაგდების სიხარბემ, საბერძნეთის განზრახვებმა. ეს იყო ყოველშემთხვევაში თავდასხმა, სხვის ადგილთა დაჭერა, იქ სამხედრო კოლონიებში გამაგრება და შემდეგ განუწყვეტელი ომიანობა მონაპოვარის დასაცავად, რაიც შესაძლო იყო მხოლოდ ახალ-ახალ ჯვაროსანთა ჩამოსვლით და დასავლეთის მუდმივი დახმარებით.

ამისათვის, მეორე მხრივ, სამუსლიმანო აღმოსავლეთის მიმართ რეაქციაც — რომელიც დასრულდა XIII საუკუნეში ფრანგ სამთავროთა და ქალაქთა სრული წარხოცვით, და სამუსლიმანო ხელმწიფება და მუდმივი მისწრაფება საქართველოს და კავკასიის დასამორჩილებლად ძალიან განირჩევიან ერთმანეთისაგან და ერთი საზომით მათი შეფასება არ შეიძლება. სხვა დებულების წამოყენებაც შეიძლება: მიუხედავად ქრისტიანობისა, ჯვაროსანთა და საქართველოს სოლიდარობა არ ყოფილა ღრმა და ორგანული, არამედ უფრო დროებითი და წარმატებულ გარემოებისაგან ნაშობი.

10

კერძოდ კი იმ შემთხვევაში, რომელზედაც გვაქვს საუბარი, ე.ი. 1121—1122 წლებში საყურადღებოა და ადვილია გასაგებად ის აღტაცება და თაყვანისცემა, რომლითაც ფრანგი მექრონიკე გოტიე საქართველოს მეფის 1121 წლის გამარჯვებას ახსენებს. ჯვაროსანთა თვალსაზრისით, დავითის ჯარი მათი ბუნებრივი მოკავშირეა, ჩრდილოეთის მეომარნი — მათი ნამდვილი ძმები ქრისტეს მიერ. და ამისდა მიხედვით უცქერიან მათ, როგორც თანამებრძოლთ და მშველელთ.

იმდროინდელი საქართველო, ერთის მხრივ, მართლაც რომ ჯვაროსნად ჩაითვლება — და ამის ნიშნად ფულზე დავით მეფე „ქრისტეს მონად“ (აბდულ-მესიად) და „ქრისტეს ხრმლად“ იწოდება, მაგრამ ნამდვილი მდგომარეობა უფრო რთული და შინაარსიანია. საქართველო ხომ მაჰმადიანთა მუდმივი მეზობელი იყო და მათი კულტურის ნაწილობრივი თანამოხიარე. მერე მუსლიმანობა დიდ ადგილობრივ მოვლენასაც წარმოადგენდა თვით კავკასიის ქვეყნებში და ქართველთა სახელმწიფო აზროვნება, როგორც უკვე აღნიშნულია, ისახავდა სა-

კუთრივ ჯვაროსნობაზე უფრო ფართო ეროვნულ და სარწმუნოებრივ გეგმას.

ასე რომ, „ჯვაროსნობა“ არ უნდა გვესმოდეს, როგორც მტკიცე, ფრანგთა და ქართველთა შემაერთებელი კავშირი. მიუხედავად მათი ქრისტიანობით გამოწვეული ამხანაგობისა, ისინი ებრძოდნენ ერთსადაიმავე მტერს სხვადასხვა მიზეზით, და მიზანიც და სულიც ერთი არ იყო.

გადავიდეთ ახლა კერძოდ 1121 წლის ამბავთა განხილვაზე, უკვე ხემათ გაკვრით რომ ვიგულისხმეთ.

II

11

განთქმულია დავით აღმაშენებლის გამარჯვება შეერთებულ არაბ-თურქმანთა ძალებზე, ალემოს (ალაბის) სულთნის ნადიმ ედინ ელ-ღახის მეთაურობით, დიდგორთან (ქართლში), თოთხმეტ ავგისტოს 1121 წელს — ძველი სამეფოს, ალბათ, უდიდესი სამხედრო და პოლიტიკური მიღწევა.

ამ ომს იხსენიებენ როგორც დიდ შესანიშნავ ამბავს, დავით II-ის ცხოვრების ცნობილი ძველი აღწერა (შემდეგ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოთავსებული) — მაგრამ უფრო დაწვრილებით ძველი სომხური და მრავალი სხვა აღმოსავლეთის მწერლები, თანამედროვე და მერმინდელი. მათ შორის ისეთები, როგორიც არიან იბნ-ალათირი, ქემალ-ედინი, იბნ-კალდუნი. ასურული ქრონიკის ავტორი აბულ-ფარაჯი (იგივე ბარ ჰებრეუსად ცნობილი) და სხვანი. სომხებში კი დიდად ფასობს თანამედროვე მემატეანის მათე ედესელის მოწმობა. ამ წყაროებიდან ამოკრეფილი ცნობებით უკვე დიდი ხანია სარგებლობს ქართული ისტორიოგრაფია. ამ მხრივ ნაკლებად გამოყენებულია მნიშვნელოვანი სურათი დიდგორის 1121 წლის ბრძოლისა ერთი — აგრეთვე თანამედროვე — ფრანგის კალმით აღწერილი. ეს მოწმობა ჯერ ერთი, ამტკიცებს აღმოსავლეთელთა ნაწარმოებებში მოყვანილ ინფორმაციას, მერე უფრო ნათლად გვაჩვენებს დავით II-ის საქმეთა სიდიადეს აღმოსავლეთში მებრძოლ ევროპელ ჯვაროსანთა თვალში. საშუალებაც გვძლევს იმდროინდელი საქართველოს ამაღლება და საერთაშორისო მნიშვნელობა ფართო პერსპექტივაში ვიხილოთ.

12

მისაღებია, რომ იერუსალიმის ფრანგთაგან დაპყრობამ (1099 წელი)

და განსაკუთრებით შემდეგმა მათმა სირია-პალესტინაში დამყარებამ და მაჰმადიან ხელმწიფეთა წინააღმდეგ განუწყვეტელმა ომიანობამ საქართველოს „თურქობისაგან“ განთავისუფლება შესაძლებლად გაუადვილა. უფრო მართალი ვიქნებით თუ ვიტყვით, რომ საქართველომ (ჩრდილოეთში) და ჯვაროსნებმა (სამხრეთში) ერთსადაიმავე დროს და პარალელურად სამუსლიმანო წინა აზიის დასუსტებით და განხეთქილებით ისარგებლეს, XI საუკუნის გასულს რომ სუფევდა.

ისლამის ძალთა დიდ ნაწილს ჯვაროსანთა საფრთხე უფრო ხმელთაშუა ზღვისკენ იზიდავდა, ეს აშკარაა. ამით მაჰმადიან სახელმწიფოთა კრიზისი უფრო რთულდებოდა. ქართველებს კი შეეძლოთ მათი სახელმწიფო დაემკვიდრებინათ და უზრუნველ ეყოთ. მაგრამ ეს არც ისე ადვილი საქმე იყო: დიდი მკაცრი ბრძოლა დასჭირდათ იმ მაჰმადიან ძალებთანაც, ჯვაროსანთ ომიანობის გარეშე რომ დარჩნენ. მალე კი თვით საქართველოს ძალამ საერთაშორისო საქმეებში იმდენად იმატა, რომ მისი მოქმედების გავლენას მთელი წინა აზია განიცდიდა.

კერძოდ, საქართველოს 1121 წლის დიდი გამარჯვება ჯვაროსნებმა ისე დააფასეს და იგრძნეს, როგორც საკუთარი ხეირი. ამისათვის არც გასაკვირველია, რომ საქართველოს სამხედრო ხმა სირია და პალესტინის ჯვაროსანთა ბანაკში გარკვეულად ისმოდა, და იქ ხალხს ახარებდა. სწორედ ამისი მოწმობა და გამომხატველი ნიშანია ის ნაწყვეტი, ძველი, დავიწყებული ქრონიკისა, რომელსაც ჩვენ აწ ყურადღებას ვაქცევთ.

13

ეს არის ანტიოქიის ომების — „ბელლა ანტიოხენას“ — აღწერა, შედგენილი ანტიოქიის ფრანგული სამთავროს კანცლერის ანუ მწიგნობარის გოტიეს მიერ. ფიქრობენ რომ ეს გოტიე, ჩამომავლობით ფრანგი ან ნორმანდიელი, პალესტინაში ტანკრედის და ბოემონდ პირველის ჯვაროსნებთან ერთად ჩამოსულა. მის ნაწერში მოხსენიებულია 1121—1122 წლის ამბები. სხვათა შორის იქ აღწერილია როჟე ანტიოქელის გამარჯვება მოსულის ამირაზე (1115 წელი), და მისივე დამარცხება (1119 წელი), ალექს სულთნის ნადიმ ედდინ-ელლაზის მიერ. მერე იერუსალიმის მეფის ბოდუენ მეორის მოსვლა ანტიოქიაში, რომელს მტერი უკვე ემუქრებოდა და ელლაზის ჯარების უკუქცევა.

ამის შემდეგ ჯვაროსანთა ფრონტი იმდენად გამაგრებულია ბოდუენ იერუსალიმელის მიერ, რომ სირიაში დროებით სიწყნარე მყარდება. მაჰმადიანები იერიშს არ იმეორებენ, არც მტრისა ეშინიანთ. ელლაზი აწ ლაშქრობს ჩრდილოეთისაკენ — საქართველოს წინააღმდეგ და ბე-

ლადობას კისრულობს იმ მუსლიმანთა დიდ კოალიციისას, რომლის სასტიკმა დამარცხებამ დავით აღმაშენებლის სახელი შარავანდელით შეამკო.

14

კარგად რომ წარმოვიდგინოთ 1121 წლის ამბები, თვალწინ უნდა გვკონდეს მთელი იმდროინდელი წინა აზია, კავკასიიდან ხმელთაშუა ზღვამდინ, როგორც პოლიტიკური და სამხედრო მოქმედების ერთი ფართო ასპარეზი. ამ თეატრის ზოგიერთ ნაწილებში — მაგალითად, მცირე აზიაში, საბერძნეთის საზღვარზე რთული ადგილობრივი ძალთა თანასწორობა სუფევს.

ბრძოლას საერთოდ აკლია ერთობლივი ორგანიზაცია, მთავარი ხელმძღვანელობა.

ჯვაროსანთა სამფლობელოში იგივე მეტოქეობაა და განხეთქილება, რაც მუსლიმანთა ბანაკში. აღმოსავლეთის ნამდვილი მძიმე რეაქცია ჯერ არ დაწყებულა, თუმცა მზადებაშია და ელლაზი სწორედ ერთი წინამორბედთაგანია.

ანტიოქელ ფრანგთა დამარცხება (1119 წელს), მერე მდგომარეობის გამოსწორება ბოდუენ იერუსალიმის მეფის მიერ (1119—1120 წლები), ეს როგორც ზემოთ უკვე აღნიშნულია, იყო ნამდვილ ძალთა ცდა, რომლის შემდეგ, იქ დროებითი სიწყნარე ჩანს. ელლაზი კვლავინდებურად ძლიერი მოპირდაპირეა. ალექს (ალაბის) მთავარი, იგი მარდინის მფლობელიც იყო, ასე რომ, მისი გავლენა ჩრდილო სირიის გარდა მესოპოტამიაშიც შესაძლებელია. ესაა მისი ძალა. ფრანგებს ებრძოდა ძლიერად, ამით მისი სახელი შორს იყო განთქმული.

საფიქრებელია, რომ იგი უფრო გარდამწყვეტ იერიშს უმზადებდა ფრანგ სამთავროებს და ამისათვის მოკავშირეებს ეძებდა. მაგრამ ამასობაში კავკასიის ფრონტზე დიდი ამბები ხდებოდა და მწიფდებოდა. მდგომარეობა შეიქმნა ისეთი, რომ — შედგა თუ არა სელჩუკ-თურქმან-არაბთა კოალიცია, მუსლიმან ძალთა პირველი დაკვრა მიმართული იყო სწორედ საქართველოს წინააღმდეგ და ამ შეტაკების შედეგი იყო 1121 წლის დიდი დამარცხება.

გოტიე კანცლერის ცნობით, ელლაზის უნდოდა დავით II-ის დამარცხება, მისი მოსპობა ან დამორჩილება, რათა მთელი შეერთებული ძალებით იერიში მიეტანა ანტიოქია-იერუსალიმზე. ეს ახსნა ძალიან კარგად არკვევს და აცხოველებს მთელ სურათს და გვიჩვენებს ცხადად, რა იყო ჯვაროსან მთავართა ნამდვილი ზრახვა, როგორი ფიზიკური და სალი გაგება ჰქონდათ მდგომარეობისა. მეორეს მხრივ, ეს განმარტება ელლაზის გეგმისა გოტიეს მიერ, ალბათ, სწორია სამხედრო მოსახ-

რებითაც. ამნაირი მოქმედება ეგრეთწოდებულ შინაგან ხაზებზე, მაჰ-
მადიან მეთაურთაგან ამორჩეული — მათი ცენტრში მდებარეობა, თუ
მივიღებთ მხედველობაში სირიის და კავკასიის შუა, — ალბათ, გო-
ნივრული სტრატეგიის წესდებასაც ეთანხმებოდა.

15

მაგრამ გოტიე — თუმცა ეს ანტიოქიაში მყოფ ფრანგისაგან მოსა-
ლოდნელია — ცოტა აზვიადებს თვით ელლაზის მნიშვნელობას 1121
წელს შემდგარ კოალიციაში, რომელიც თითქმის მის პირად საქმედ
მიანინა. ეს ცალმხრივობაა. ელლაზის მიზნები ამ კავშირის მხოლოდ
ერთი მიზეზთაგანია. მას სხვა საფუძველიც და საბაზიც ჰქონდა.

არაბთა მიერ დაწესებული, მერე თურქთა ხელში (ალბათ, ადგი-
ლობრივ ძალებთან კომბინაციაში) შენახული ტფილისის საამირო და
ძველი ქალაქი, რომელიც მეფეებმა, მიუხედავად მათი ცდისა, ჯერ
ვერ ჩაიგდეს ხელში, ახლა ირგვლივ დავით II-ის პოზიციებით გარ-
შემორტყმულია. მეფის განზრახვა ხომ უეჭველი იყო. მაშინ ტფილისის
და სხვა ადგილთ მცხოვრებთა (ვისაც არ უნდოდა საქართველოსთან
შემოერთება) დიდი ხვეწნა და აგიტაცია დაიწყო მუსლიმან მეზობ-
ლებში. და ამ ხალხის დაცვას და საერთოდ მუსლიმან ამიერკავკა-
სიის დაცვას საქართველოს ჰეგემონიის წინააღმდეგ მაჰმადიან მთა-
ვართ უკარნახებდა არა მარტო პრესტიჟის ზრუნვა, არამედ გავლენის
და მფლობელობის შენარჩუნების აზრიც.

ალბათ, მათი წაქეზებით მოხდა — დიდგორის ომზე ცოტა ადრე —
თითქმის ცდის სახით შედარებით პატარა შემოსევა საქართველოში,
როგორც ჩანს, განჯის მხედრობისა, თუმცა განჯა მეფეს მორჩილობდა.
ამ შემოსევის სასტიკმა დასჯამ ძალიან აადლებდა კავკასიელ მაჰმა-
დიანთა ერთი ნაწილი, და მათ ხვეწნით მიმართეს მათ ჭირისუფალთ
რაქსის გაღმა.

თავრიზს მჯდომი სულთან ი თ გ რ უ ლ , დიდ სელჩუკიან ხელ-
მწიფეთა ჩამომავალი, არ ფიქრობდა განა საქართველოს ჯერ არ და-
ვიწყებულ, და არც ისე ძველ ქვეშევრდომობას? თავრიზიდან, ამნაირად,
მზადდებოდა, ასე ვთქვათ, სპარსეთის რეაქცია, საქართველოს ამაღ-
ლებით გამოწვეული და ამ სულთანს მხარს უჭერდნენ ყველა ის
სამთავრო, ვისიც „მეფეთა მეფედ“ ის ითვლებოდა. მეტის თქმა შეიძ-
ლება: კოალიციის სახით თითქმის აღდგენილი იყო დროებით სელჩუ-
კიან სულთანთა და მათ ვასალთა ერთობა. კოალიციაში მონაწილე
„არაბთა მეფე“ დობეის-იბნ-სადაკა ფორმალურად სულთანის მოად-
გილედ ითვლებოდა პილლას, და მბრძანებელი იყო სირია-მესოპოტა-
მიის მომთაბარე არაბთა. ეს დობეისი ელლაზის მოკავშირე იმ ომ-

შიაც იყო, სადაც დამარცხდა როჟე ანტიოქელი. ასე რომ, თავრიზიდან
მაყურებელი, ალბათ, სულ სხვა აზრს გაივლებდა ამ კოალიციის
მიზანზე და ხასიათზე და მის თვალში ელლაზი თოვრულის მო-
კავშირე და ყმა იქნებოდა.

ბრძოლა მზადდებოდა კავკასიაში მაჰმადიანთა მონაპოვარის დასა-
ცავად ანუ აღსადგენად, საქართველოს ამაღლების დასამზობად. ამ საქ-
მეს და ზრახვებს ზოგადი სამუსლიმანო დიდი პოლიტიკის ელფერიც
ადვილად ეძლეოდა, და ამისათვის ელლაზის და სხვათა მოკავშირეობა
საერთოდ ისლამის დაცვის ხასიათს ღებულობდა.

მიზანთა და პოლიტიკურ მოსახრებათა ამნაირი სხვადასხვაობა
არ უშლიდა, პირიქით — აღნიშნულ პირობებში — ხელს უწყობდა მო-
კავშირეთა ტაქტიკურ ერთობას, იმ მწყობრ დაკვრას, ანუ იერიშს
კავკასიის ფრონტზე, რომელსაც, გოტიეს თქმით, თვით ელლაზი აუცი-
ლებლად თვლიდა.

იერიშს? ამ მხრივაც მდგომარეობა მეტად რთული იყო და საინ-
ტერესო.

აღმაშენებლის პოლიტიკა ეს იყო: თანდათან, მტკიცედ, შეუჩერებ-
ლად, საქართველოს განთავისუფლება, ტერიტორიის მოთარეშე მტერ-
თაგან გაწმენდა. ამ მდგომარეობის განმტკიცება, საზღვრების აღდგენა.
მერე, კავკასიური პოლიტიკის ნიადაგზე, სამეფოს გაფართოება. ამი-
სათვის ძლიერი იარაღიც შეიქმნა — მუდმივი ჯარი. ტფილისის პირდა-
პირ ემუქრება დავითი.

ეს რა შეიგნეს მისმა მოპირდაპირეებმა, იფიქრეს, რომ მათთვის
უკეთესი დაცვა ამ ხიფათისაგან ის იქნება, რომ სწრაფი იერიში
მივიტანოთ საქართველოზე, სანამდე მეტად არ დაგვიანდომ და შეერ-
თებული ძალებით ისე ვკრათ, რომ დაწყებული და დიად ძლიერად
წაყვანილი საქმე ერთბაშად და საბოლოოდ ჩავშალოთო. ესეც მშვე-
ნიერი ნიშნულია „წინასწარი“ ომისა.

16

ახლა ჩვენ ვიცით კოალიციის ხელმძღვანელ-მონაწილეთა მიზ-
ნები, და რა პირობებში შედგა იგი. დავუმატოთ, რომ სარღლობა
ელლაზისათვის მიუნდვიათ — იმ მთავრისათვის, რომელმაც დიდი სა-
ხელი მოიპოვა სწორედ ჯვაროსან ფრანგთა შებრძოლებაში და ვინც
ამ განთქმულ მეომართა მოგერიებით და თავდასხმით ომებში გა-
მოცდილებით აღიჭურვა.

თვით საომარ ოპერაციათა შესახებ, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, მთავარ,
გადამწყვეტ შეტაკებაზე, რომელიც მოხდა დიდგორთან ქართლში, აგ-
ვისტოს შუა რიცხვებში, — ალბათ, 14 აგვისტოს 1121 წელს, ცნო-

ბება შემონახული, სხვადასხვაგვარი, ზოგი მოკლე და შინაარსით მძიმე, ზოგი გაზვიადებული და უშინაარსო. ვცადოთ ამ ცნობების საშუალებით და მათი ჯეროვანი განმარტებით შეძლებისამებრ ბრძოლის მიმდინარეობა, მისი სქემა აღვადგინოთ.

მაგრამ, რა ძალები ჰყავდათ მოპირდაპირებს? მათეს ცნობები (კოალიცია: 600 000; დავით II: 60 000) და გოტიესაც (კოალიცია: 800 000; დავით II: 80 000) ხომ წმინდა ფანტაზიად უნდა ვაღიაროთ, რამდენად ეხებიან კოალიციის ჯარს. არის სხვა ცნობები, მაგრამ საკმარისია ვთქვათ, რომ დროის და ეკონომიური შესაძლებლობათა მიხედვით, ექვს ნიშნოვან ჯარზე ლაპარაკიც არ შეიძლება. კოალიციის ძალები, შესაძლებელია, რომ რიცხვით სჭარბობდა. ერთი კი უჭკველია, რომ ეს ომი, მაშინდელი საზომით, დიდი მასშტაბის სამხედრო შეჯიბრებას წარმოადგენდა.

17

მოკავშირეთა მთავარი სამხედრო და პოლიტიკური მისწრაფება იმ დიდი ცოცხალი ძალის ამოწყვეტა იყო, რომელიც აღმაშენებელმა სწორედ ბოლო წლებში შექმნა და შესაფერისად მოაშადა. ამ მიზნის მისაღწევად, საჭირო იყო მოქმედება სწრაფი, გადამწყვეტი, თავზარდამცემი. და ამის საშუალება ერთი ჰქონდათ — რომ დიდი ცხენოსანთა ჯარებით ერთბაშად იერიში მიეტანათ მტერზე, და ამ დამკვრელი ძალის სიდიდით, წონით და იერიშის სისასტიკით წინააღმდეგობა თავიდანვე ჩაეშალათ და მტერი წაექციათ.

სწორედ ამისათვის შეკრიბეს საუკეთესო მხედრობა, ესე იგი ცხენოსანი ჯარი, მთელ დიდ მანძილზე, სირიიდან დაწყებული კავკასიამდე. ეს იმ დროის განთქმული საომარი ძალა იყო. მხედარნი სხვადასხვაგვარ ადგილობრივ ჯიშთაგან, არაბულ-სპარსული განათლებით და მაჰმადიანობით ერთმანეთში დაახლოებული, თურქთა და თურქომანთა ახალი სისხლით გაძლიერებული, კარგ ცხენებზე მჯდომი, აგრეთვე ძველ ჯიშთაგან არაბული და შუა აზიის ცხენთა სისხლით განახლებულნი.

ერთი გარემოება იყო მათთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და ხელსაყრელი: ტფილისი და ანისი მათი იყო და ეს ერთეულები, მათ მცხოვრებთა სიმრავლით, სიმდიდრით, ვაჭრობა-მრეწველობით, ზღუდეთა სიმაგრით და მიდამოების ნაყოფიერებით, წარმოადგენდნენ მათთვის ძვირფას და საუკეთესო ბაზებს და ეტაპებს.

იქ ჯარიც იყო, მეციხოვნეიც, იარაღის და საჭირო მასალების საწყობებიც, და ეს ხომ დიდი შეღავათი იქნებოდა.

ანისის მიმართულება და ანისით სარგებლობა ტფილისის მისაღ-

წევად, აიხსნება აგრეთვე — და იქნებ პირველ ყოვლისა, იმ ჩინებული საბალახოებით, თივის, ქერის, და სხვა სანოვაგის სიუხვით, რომელიც გრილ ჰავასთან ერთად, ანისის პლატოს ახასიათებდნენ როგორც მშვენიერ ადგილს, მრავალრიცხოვანი კავალერიის გამოსაკვებად, შესანახად, მოსასვენებლად.

ტფილისსვლადაც ეს ითქმის, თუმცა ნაკლებად. მაგრამ ტფილისის და მისი მიდამოების კონტროლი ელღაზის ბრძოლას მაინც ფრიად უადვილებდა, რადგან შეადგენდა მისთვის უკანასკნელ ბაზას ანუ მომზადებულ ეტაპს, ბრძოლის ველთან უკვე მჭიდროდ დაახლოვებულს.

18

ბრძოლის ველი! რა მოხდა მთავარ შეტაკებამდე, ცხადად არ ჩანს. ომის ზემოაღნიშნული ხასიათის მიხედვით, ელღაზი, ალბათ, ჩქარობდა იერიში მიეტანა ქართველ-კავკასიელთა ძალებზე და ეძებდა ომის სწრაფ გადაწყვეტას ქართლის ველზე. მაგრამ ამისთვის ხომ საჭიროა მტრის მთავარ ძალთა აღმოჩენა და მერე მათთან შებრძოლება. ეს მოხდა კიდევ 14 აგვისტოს, მაგრამ მოხდა იქ, სადაც ეს დავითი II-ის სარდლობამ მოისურვა და იმ პირობებში, რომელიც მანვე მოიწონა და ხელსაყრელად ჩათვალა.

ბუნდოვან შემონახული ცნობებიდან — და ამ მხრივაც ფრანგი მემკვიდრე ძვირფასია — ის დასკვნა შეიძლება, რომ ქართველებმა არამცთუ ბრძოლა მიიღეს მათ მიერ განგებ ამორჩეულ ადგილზე, არამედ მათი პოზიციები გაამაგრეს დაბურულ ტყეში ჯებირებით, ესე იგი იმ საშუალებით, რომელიც კავკასიაში ალბათ, ყოველთვის ხმარებაში ყოფილა. ამ დიდი ბარიკადებით, ჯერ საკუთარი ზურგი უზრუნველყვეს იერიშისაგან, საიდანაც მოსალოდნელი იყო და ყოველ შემთხვევაში ამით გზა შეუკრეს იმ რაზმებს, რომელმაც პირდაპირ მადლობანი გადალახა — ქართველთა ჯარზე მოულოდნელი თავდასხმის იმედით და მერე წინა ფრონტზე ამ საშუალებითვე, ალბათ, უნდობლად მხედართა იერიში შეეფერხებინათ, და საერთოდ, კავალერიის მწყობრი დაჯგრა დაებრკოლებინათ. ეს ჯებირები იმავე დროს, ალბათ, იცავდა მრავალრიცხოვან ქართველ ისრისმსროლელთა რაზმებს: რომ ამგვარი გამაგრების გეგმის შემუშავება, ადგილობრივი ტოპოგრაფიის მიხედვით, ჯებირის აშენება და დაცვა მრავალრიცხოვანი ჯარის წინააღმდეგ — გულისხმობდა დიდს ორგანიზაციას, მრავალრიცხოვანი მუშახელის მოყვანას და მასალების მოტანას, ადვილი გასაგები იყო. შევნიშნოთ აგრეთვე, რომ აგვისტო, თუ ცხენოსანთა მოძრაობისათვის გათიბულ მინდვრებში კარგი დრო იყო, ქართველებსაც ხელს უწყობდა: პურის მკა დაემთავრებინათ, რთველი კი ჯერ შორს იყო.

მაგრამ მთელი მხედრობა, ხომ ამ ჯებირებზე იერიშს ვერ მიიტანდა! საქმის ვითარება, შესაძლებელია, შემდეგი იყო: როგორც ერთმა მხარემ, ისე მეორემ კარგად იცოდა, თუ სად იმყოფებოდნენ მოპირდაპირე მთავარი ძალები. როცა ელღახის — თოგრულ-დობეისის მხედრობა გაშლილ მინდორზე დარაზმვას შეუდგა, მეფემ მცირე რჩეულთა რაზმი გაგზავნა მტრის მოწინავესთან შესაბრძოლებლად, რომ მერე, სწრაფი უკუქცევით, ელღახის საომარი წყობა დაეშალა და მისი მთავარი ძალები გაურკვეველ მდგომარეობაში ჩაეყენებინათ. ჯებირები სხვა ადგილებში რომ აღმოაჩინეს, ამ საფრთხის ასაცდენად მთელი გეგმა უნდა შეეცვალათ. ამასობაში კი მეფემ ისარგებლა რა ამ აშლის და მოულოდნელი გართულებით, თავისი მთავარი ძალებით ელღახის მხედრობაზე იერიში მიიტანა. მოხდა საშინელი ბრძოლა, სადაც მთელი სამეფოს ძალები და მათი მოკავშირე ოს-ჩეჩქეზ-შირვანელთა მეომარნი და მეფის საკუთარი მუდმივი ჯარი წინა აზიის საუკეთესო მხედრობას შეეჯახნენ. აქ ორივე მხარის რჩეული რაინდები ერთმანეთს შეეხნენ, და მთელი რაზმები ხმალდახმალ ჩართულ ომში ბელს შეეცადნენ.

20

მთავარი შეტაკების შესახებ ცოტა ცნობებია შემონახული. ჩანს, რომ იგი დიდხანს არ გაგრძელებულა. ერთის მეტი ალბათ სხვაც იქნებოდა. კოალიციის ძალები ყველგან სასტიკად დამარცხდნენ და ამ დღემ სრული გამარჯვება მოუტანა დავით II-ის დროშას.

როგორც ზემოთ აღნიშნულია, ამ 14 აგვისტოს ბრძოლას იხსენიებენ მრავალი მწერლები. ამ მარტივი სახით ხალხმა და მატიაჩეებმა დაიხეპირეს მომხდარი ბრძოლა.

ნამდვილად კი საქმე სხვანაირად წარმოებდა. ტფილისის და ანისის (სხვას რომ თავი დავანებოთ) მათი დიდი რესურსებით და მრავალგვარი საშუალებებით ხომ აქვე იყო გადარჩენილ-დამარცხებულთა მისაღებად და მათ ძალთა აღსადგენათ. და აი, როცა მოკავშირეთა მთავარმა ძალებმა თავს უშველეს და ტფილისის მიაშურეს — იქნებ, შედარებით, მწყობრად და მათ სარდალთა წინამძღოლობით — სწორედ მაშინ დაიწყებოდა მთავარი ოპერაცია დავით II-ის ჯართან, ნამდვილი მარცხებული მათი წრთვნის და ორგანიზაციისა. ახლა ქართველთა სარდლის ჯერი იყო, მტრის ცოცხალ ძალთა დარღვევაზე ეფიქრა. მან უბრძანა უკუქცეული ელღახის მხედრობის დევნა.

თვით ტფილისის ქალაქში, რასაკვირველია, ბევრი ჯარი ვერ

შეიხიზნებოდა, რომ მისი ზღუდებით თავი დაეცვათ. და რაც გალავნის და ციხეების გარეთ იყო, ხომ უკვე ბრძოლის — უკეთ რომ ვთქვათ, დევნის ასპარეზად იქცა.

ეს დევნა, მათე ედესელის მოწმობით, მთელ რვა დღეს გაგრძელდა ანისის მიმართულებით, თვით ამ სახელოვან ქალაქამდე და დასრულდა მტრის ძალთა თითქმის სრული განადგურებით. რომ მეფის მდევარი მრავალრიცხოვანი და „ცხენ-კეთილი“ უნდა ყოფილიყო, და ომში მეტად გამოცდილი, ეს ხომ ცხადია. და რომ უკუქცევის და დევნის მთავარი მიმართულება ანისისკენ ყოფილა, აიხსნება, უკვე ზემოთ-თქმულის გარდა იმითაც, რომ თვით ელღახის და „არაბთა მეფის“ სამშობლოში დაბრუნების ბუნებრივი გზა ეს იყო.

ამნაირ დევნას, გარდა პოლიტიკურ-მორალურის და სამხედროისა, აგრეთვე ის მიზანი ჰქონდა, რომ მტრის ბანაკები, მთელი ბარგით, ნადავლით, საქონლით, მრავალგვარი სიმდიდრით და ურიცხვი ტყვით ხელში ჩაეგდოთ.

ამ მხრივაც აღწერილი ომის შედეგი განთქმული დარჩა საქართველოს ისტორიაში: ტყუილად არ ამტკიცებს დავით II-ის ცხოვრების აღმწერი, რომ „ყოველი სამეფო აღივსო ოქროთა და ვერცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურული ჯორებითა, კარვებითა“ და სხვადასხვა აბჯრით, ძვირფასი ჭურჭლით, იარაღით და სხვა.

საფიქრებელია, რომ იმ შემოდგომას საქართველოს მარნებში გამარჯვება შესაფერისად იდღესასწაულეს, და არც ტაძრებში საზეიმო წირვანი იქნებოდნენ სიდიადეს მოკლებულნი.

21

დიდგორთან რომ გაიმარჯვეს ქართველებმა, ეს არა მარტო ტაქტიკური, არამედ სტრატეგიულადც ბოლომდე დასრულებული სამხედრო მოქმედება იყო. და მოწინააღმდეგეთა ძალები და თვით მათი კოალიცია დაირღვნენ.

ამ საბოლოო მიზნით დიდი სტილით წარმოებული ოპერაცია (დევნა), და იმავე დროს ტფილისის დროებით გვერდზე დატოვება, (ალბათ, ალყა ჰქონდა შემორტყმული, მეტი არაფერი), იმ ტფილისის, საუკუნეთა განმავლობაში საქართველოს გარეშე, უცხოთა ხელში რომ იყო, მრავალთაბათა ნატვრის საგანი — ესაა ამ ომში განსაკუთრებით საყურადღებო, ნამდვილი სარდლობისა და პოლიტიკური ნიჭის საუკეთესო მაჩვენებელი.

ტფილისის აღება იმ დრომდე გადადევს, სანამ ომის მიზანს მიაღწევდნენ. მაჰმადიანთა სრული დამარცხების შემდეგ კი, ტფილისიც, მათი ხანგრძლივი ბატონობის ბურჯი, ხელში ჩაუვარდა — არც ისე

თავისთავად და არც ისე ერთბაშად — ერს და მეფეს, მწიფე და დამსახურებული ნაყოფი მათი შრომის და თავდადებისა (1122 წელი).

ამით საქართველომ შეიძინა ქართლის ძველი დედაქალაქი, აწამიერკავკასიის საქმეთა გამგებლობის და ხელმძღვანელობის ცენტრი.

ტფილისის შემდეგ ანისის შემოერთება (1123 წელი) დიდ მნიშვნელოვან საქმედ უნდა ჩაითვალოს. ეს მოხდა თვით ამ სახელოვან ქალაქის მკვიდრთა სურვილით, ესე იგი მათთან შეთანხმებით. დიდგორის გამარჯვებამ, ალბათ, დაარწმუნა ანისის მოქალაქეთა ერთი ნაწილი, რომ დრო განთავისუფლებისა დადგა. ასე რომ, ესეც უნდა გვესმოდეს, როგორც პოლიტიკური შედეგი 1121 წლის ომისა, მაგრამ აქვე გამოიხატება სომხეთის ჩრდილო ნაწილთა ზოგადი მიმართულება, მათი სურვილი ქართველთა სამეფოსთან შემოერთებისა. ესეც ნაყოფია დავით II-ის პოლიტიკისა სომეხთა მიმართ: აკი ანისის ტაძრის ხელახლად კურთხევა (მაჰმადიანთა 60 წლის ბატონობის შემდეგ) მათთვის ეროვნულ ზეიმად გახდა.

რომ ამ ორ შემთხვევაში (ტფილისის და ანისის საქმეებში) კომპრომისის პოლიტიკას (ტფილისს — მაჰმადიანებთან; ანისს — მათთანავე და სომეხებთან) დიდი ადგილი ეჭირა, ესეც ხომ უეჭველია. უმთავრესი კი ის არის, რომ ამ დაწინაურებულ ქალაქთა, ტფილისის და ანისის, შემოერთებით საბოლოოდ იშლება გზა კავკასიის ერთა წინამძღოლობისა, მათი კავშირის დამყარებისა. მიზანი მძიმე და რთული, გზა „ვიწრო და კლდოვანი“ — მაგრამ ეს იყო აღმაშენებლის დიდი აზრი.

III

22

რასაკვირველია, ეს დიდი ბრძოლა მხოლოდ ერთი საფეხურია ძალთა თანასწორობის იმ დიდი ცვლილებებისა, სელჩუკთა სახელმწიფოს დაშლამ და საქართველოს გამაგრებამ რომ მოიტანა და რომელიც ჯერ საქართველოს სრული თავისუფლების აღდგენით გამოიხატა, მერე კი მისი დამოუკიდებლობის განმტკიცებით, კავკასიის ერებთან შეკავშირების და მათზე პეკემონიის ნიადაგზე.

ამ მხრივ 1121 წელს საქმე უკვე მკვიდრ საფუძველზე იყო აგებული. კახეთის აღრინდელი შემოერთება, შირვანთან დაახლოება, სომხეთში ბევრ ადგილთა დაჭერა — ამიერკავკასიაში უკვე ახალ ვითარებას ქმნიდა, ძალთა სულ სხვა განწყობილებას აშხადებდა. და მუდმივი ჯარის მეფის მიერ დაწესება ხომ აშკარად ხდებდა სხვა მომავალ ცვლილებათა აუცილებლობას.

სწორედ 1121—1123 წლებმა ეს ცვლილებანი მოავლინეს და გაცეხულმა თანამედროვეებმა, შიგნით და გარეთ, უცებ იხილეს ახალი საქართველო. ძველ საძირკველზე გაორკეცებული ძალით და ერთა შეჯგუფებით აშენებული.

23

მაგრამ ამ სახით საქართველოს და კავკასიის ერთა გზა ჯვაროსანთა მისწრაფებიდგან ხომ შესამჩნევად განიჩნეოდა. არც მათ თანამშრომლობას ჰქონდა მომავალი.

საქართველო, როგორც ბუნებრივი ნაწილი, წევრი იყო იმ აღმოსავლეთის, რომლის დაპყრობას ჯვაროსნები ლამობდნენ, ხოლო ამ ნიადაგზე ის საკუთარ, თავისებურ სახლს აშენებდა. ჯვაროსანთაგან არც ხსნას და არც შველას მოელოდა საქართველო, არც საჭიროებდა იმ დროს მათ დახმარებას და არც იფიქრებდა მათთან კავშირზე. მისი პოლიტიკის მიზანი, ფარგალი და საშუალებანი სულ სხვა იყო.

24

დავით აღმაშენებელი საქართველოს ეკლესიამ წმინდანად აღიარა. ეს სარწმუნოებრივი შარავანდედი მის ხელმწიფურ სახეს საიდუმლო სამკაულით ამშვენებს და მისი ნამდვილი მნიშვნელობის გაგებას ჩვენთვის ცოტა ართულებს.

იგი რომ დრმად მორწმუნე კაცი და ქრისტეს მოსავი, ღვთისმსახური მეფე იყო, ეს უეჭველია. მაგრამ ეს არის დამახასიათებელი მთელი ამ დროისათვის და, კერძოდ, მეფეთა სავალდებულო წესი იყო.

აღმაშენებელი მხურვალე ქართველი ქრისტიანი, სომეხებთან სულით და გულით დაახლოებულია, მაჰმადიანთაც პატრონობს. იგი პირველ ყოვლისა ხელმწიფეა, პოლიტიკური მოღვაწე, შემაერთებელი, ზოგადზე და არა კერძოზე მოფიქრე.

ეს დიდი მმართველი, მეომარი, მწიგნობარი და მონადირე, ღვთისა და კაცთა წინაშე წმინდანია. ეს საშუალო საუკუნეებში ჩვეულებრივი ამბავია, ეროვნულ გმირთა აპოთეოზი — მისთვის დამსახურებული ჯილდოა, აწინდელი კაცის თვალში ეს დიდი პიროვნება და მისი დროც არ კნინდება.

...როდესაც საჭიროება მოითხოვდა, იგი მრისხანე, თავზარდამცემი იყო. ტფილისი რომ აიღო, მრავალი სიკვდილით დასაჯა და ორგულებს სასტიკად გაუსწორდა. და არა ერთხელ ალბათ:

დიდი სარდლის და სახელმწიფო მებრძოლის წმინდანად აღიარება, უფრო იმ ეპოქის აზრთა მიმართულებას ახასიათებს და ნაკლებად თვით დავითის დეაწლს გვიშუქებს. და შეადარებთ რა მის ქებას ქართველთა მიერ, სომეხთ ხმასა, გულწრფელ დიდებას რომ უგალობენ, და მუსლიმანთა ხოტბას, — გაგახსენდებათ ანისის ტაძრის საზეიმო ახლადკურთხევა ანისი რომ გაანთავისუფლეს, და მეჩეთებში მეფის მიერ ღვთის სამსახურის ხშირი დასწრება. უნებლიეთ აზრი შემოგვაბრებათ, რომ ეს მეფე, მაღალსულოვანი დავით კურაპალატის ჭეშმარიტი მემკვიდრე, დაბადებული ხალხის წინამძღოლად, მიუხედავად იმისა, რასაც თავისი სინდისის წიაღში განიცდიდა, იმ ქართველთა ჭეშმარიტი წინამორბედი, ვინც ღრმა რწმენასთან და მსოფლიო ჭმუნვასთან ერთად, სარწმუნოებრივ ცალმხრივობაზე ამბულბულ სულს ატარებდნენ — იმ ქართველთა, ვის წრეში და ვისთვისაც შემდეგ დაიწერა „ვეფხისტყაოსანი“.

ამნაირი აზროვნება და გონების რთული განწყობილება — მაღალი კულტურის ნიშანი — საქართველოს ზემო აღწერილ პოლიტიკურ მიზანთა მისაღწევად აუცილებელი იყო.

მაგრამ თვით ეს წარმატება იმ პატრონეჟური კავშირით არის შემოფარგული, რომელმაც, მართალია, შესაძლოდ გახადა, მაგალითად, სომეხეთის და შირვანის საქართველოსთან დაკავშირება, მაგრამ რომელიც თვისი ბუნებით ადვილი დასარღვევი იყო.

ქართველ-სომეხ-მუსლიმანთა კავშირის მომავლის დასამტკიცებლად და უზრუნველსაყოფად, საჭირო იყო ჯერ თვით საქართველოში სახელმწიფო უფრო სრულყოფილი წესწყობილების დამყარება (აგრეთვე სომეხთა და შირვანშიც); ეს კი მოითხოვდა მუდმივ სახელმწიფო შემოქმედებას, რომელსაც შესაფერი საზოგადოებრივი პირობები სჭირდებოდა. და ამ მხრივ ის ეპოქა საკმაოდ როდი იყო დაწინაურებული.

შემდგომ რაც არ უნდა მომხდარიყო, ის კი უეჭველია, რომ წარსულ თაობათა მიერ დაწყებული საქმე დავით II-ის საქართველომ ჭეშმარიტი ხელმწიფური წესით და სახელმწიფო უნარით შეასრულა, ხოლო ამ ძლიერი მკლავით გამაგრებულ ბალავარზე ქართველებმა

ვერ შეძლეს მტკიცე შენობის აყვანა, რის მიზეზიც მრავალგვარი იყო. ამით არ მცირდებოდა XII—XIII საუკუნეთა საქართველოს დირსება და მაღალი ხარისხი. თავის აწ საკმაოდ გაფართოებულ საზღვრებში, იგი ხმამაღლა ამტკიცებს საკუთარ არსებობას, და მას ბრწყინვალედ ფარავს „დროშა სვიანი, დავითიანი“.

ისტორიის შარავნათაგან ცოტა მოშორებით მდებარეს — ლათინურ დასავლეთთან ნაკლები ურთიერთობა აქვს. მაგრამ მასაც ამ დროს ამკობენ მშვენიერი და ნაზი ყვაილები ერთა გაფურჩქნისა — წარმატვალის, მძლავრ ძალთა დაახლოებით რომ სჭკნებიან (პროვანსი, ანდალუსია...).

XIII საუკუნის ქარიშხლები უკვე ვერ აიტანა საქართველომ და დაცემის გზას დაადნა... აღორძინებამდე.

ეს ისტორია სულ სხვა რამეა და გრძელდება შვიდ საუკუნეთა მანძილზე.

მაგრამ განვიმეოროთ, მიუხედავად იმისა, რაც შემდეგმა განვითარებამ სხვა პირობებში მოიტანა, დავით II-ის დროის მიღწევა, ახალი ეპოქის სულთ გაუღმთილი, იყო ძველ ქართველთა მისწრაფებების და დეაწლის ნამდვილი დაგვირგვინება.

1125 წელს მეფემ უნდერბა თავის მემკვიდრეებს დიდი სახელმწიფო, სიცოცხლით სავსე ერი და — ნიჭი უძვირფასესი — პოლიტიკური სიბრძნე-ხელოვნების რთული და სრული გაკვეთილი.

გოტიმი-პანცლერიის „ანტიომიის ომიანი“.
ომი II. მუხლი XVI.

1121—1122 წ.

III. კერძოდ რას (გეტყვით)? (ალაბით) წამოსულმა (ელდაზიმ) თურქმანთა და აგრეთვე არაბთა ურიცხვი ჯარი შეკრიბა, და ამ შეკრებულთა სიმრავლე რომ ნახა, უაღრეს ამპარტავნებით გათამამებულმა, დავით მეფის წინააღმდეგ ივერიაში ლაშქრობა გადაწყვიტა ერთ ხორასნელ სულთანთან ერთად; რათა მისი დაქცევის, ანუ განდევნის შემდეგ, თავისუფლად და სრულიად შეუდგეს იერუსალიმის და ანტიოქიის დამორჩილებას და ქრისტიანთა ამოწყვეტას. ხოლო მას სიამაყით მოლაშქრეს ღვთის რისხვა წინ უდგა: იმავე დღეს, როდესაც სულთანი და თვით ელდაზი ექვსასი ათასი მეომრით მეფის ქვეყანაში საომრად შესულან, ესე მეფე დავით, წმინდა ჯვარის ნიშნით აღჭურვი-

ლი, ოთხმოცი ათასი მიდიელ და ქრისტიანი მეომრით, მოაწყო რა რაზმები, ერთ ხეობაში დადგა, ორ მთათა შუა დაბურულ ტყეში, საიდანაც ხმები იყო, რომ მტერნი შეტევას უპირებდნენ; დადგა და წარმოთქვა ესრეთ: „ეჰა, მეომარო ქრისტესანო! თუ ღვთის სჯულის დასაცავად წესიერად ვიბრძვით, არამც თუ ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართა, არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ. და ერთს რამეს გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსნებისათვის და სარგებლობისათვის კარგი იქნება, ესაა რომ ჩვენ ყველამ, ხელთა ცისადმი აღპყრობით ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე უფრო მოგვედებით, ვიდრე გავიქცევით; და რომ არ შეგვეძლოს გაქცევა, რომც მოვინდომოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლით შევსულვართ, ხეთა ხშირ ხორგებით შევვრათ, და მტკიცე გულით მტრებს, როცა მოგვიახლოვდებიან ჩვენზე იერიშის მოსატანად, სასტიკად შეუტკიოთ.“

ასეთი მეფის, ამ ჭეშმარიტის და სრულის ქრისტიანის, აზრი მოწონებული, მიღებული და შესრულებულიც ყოფილა.

VI. არც დაუგვიანდა: მეფემ თითოეული რაზმი დაარიგა, ხოლო ორასი ფრანგის მეომარი რომ ჰყავდა, მოწინავეში დააყენა, პირველ დაკრათა მისაცემად; მყისვე ხეობის მეორე ნაწილში, ანუ ფრონტზე, ჯარისკაცთა ძლიერი ყიჟინით, ცხენთა და აბჯართა უკიდურესი ხმაურობით, ურჯულოთა ზარდამცემი ბაირადებით ჩნდებიან და იმავე დროს, სხვადასხვაგვარ საკრავთა ხმაურობათ მთა და ბარი ბანს აძლევენ. ხოლო მეფე დავით, აძღენ სიმხეცეს მოთმინებით განიცდის, და თავისიანებს მამაცი სულით აშხნევენ და ანუგეშებენ; უმტკიცებს, რომ უსჯულოთა გაამაყებული სიმრავლე, ძალითა და შეწვენითა წმინდა ჯვარისა, ნაკლების ჯარით და სწრაფად დაითრგუნება. ამის შემდგომად, დაინახეს რა ურიცხვი ბრბო, ქრისტეს მსახურნი, ამაყის სულით გატაცებულნი, უადრესი ყიჟინით თავს დაესხნენ მათ; ხოლო უფლის ძალით, პირველ შეტაკებისთანავე ბრძაველებიან და ფრანგთა მიერ გაქცეულნი იფანტებიან. ღვთის რისხვით, ბოროტნი ქრისტეს მსახურთა და მიდიელთა მახვილის მსხვერპლად იქცევიან; და გავიგეთ ამ ომის მნახველთაგან, რომ სამი დღის მანძილზე, გაქცეულთა ოთხასი ათასი მოისრნენ მეფის მახვილითა.

თვით ელდაზი, თავში დაჭრილი, დაპკარგა რა თითქმის ყოველივე, ღვთის ნებართვით მცირეოდენ ლტოლვილით, უიარაღო და დამშეული, არაბთა მეფის წინამძღოლობით დაბრუნდა, ნახევრად მკვდარი....

Galterii Cancellarii Bella Antiochena

II. Bellum. Art. XVI.

p.130—131 ed. de Riant.

A. 1121—1122

III. Quid singula? Profectus, tam Turcomanorum quam et

Arabum gentem praemaximam congregat, et, his congregatis visa tanta multitudine, elatione immensae superbiae correptus, statuit cum uno soldanorum Chorocensium super regem David in Mediam equitare, ut, eo perempto vel exhaeredito, libere et absolute valeret Jerusalem et Antiochiam, peremptis christianis, suo dominio subdere. Ipsi vero cum superbia equitanti ira Dei obstitit: eo nanque die, quo soldanus et ipse Algazi cum sexcentis millibus terram regis bellaturi intraverunt, ipse idem rex David, signo sanctae Crucis praemunitus, habens intra Medos et christianos quater viginti millia pugnatorum, factis agminibus inter duos montes densissimis nemoribus insitos, in valle restitit, qua, ut fama retulit, super eum hostes ingredi praesumebant; restitit, et sic locutus est: „Eia, Christi milites! Si pro lege Dei tuenda legitime certaverimus, non solum innumerabiles satellitum daemones, verum etiam ipsos daemones ex facili superabimus. Est autem consilium, quod intueor, si laudatis, nostro honori nostraeque utilitati profuturum, hoc videlicet, ut, erectis ad caelum manibus, cuncti potenti Deo promittamus, pro amore ipsius in hoc belli campo ante mori quam fugere et, ut fugere nequeamus, etiam si velimus, patentes hujus vallis aditus, quibus intravimus, densissimis signorum struibus constipemus, et constanti animo hostes e proximo in nos certare prae sumentes acerrime percutiamus, Quid singula? Tanti regis, veri et perfectissimi christiani, laudata, probata et perfecta stat sententia.“

IV. Nec mora: dispositis aciebus singulis, rex ducentos milites Francigenas, quos habebat, ad primos ictus inferendos ante posuit: statimque in altera parte vel fronte vallis, cum ingenti hominum clamore, equorum et armorum strepitu constipato, sceleratorum vexilla prodeunt ferocissima, et, his accedentibus, diversorum instrumentorum sonitu intonant undique montes cum vallibus. Rex autem David tantorum ferocitatem humillimi praestolatur, suosque incitat virili animo et consolatur, asserens elatam infidelium multitudinem, cooperante virtute sanctae Crucis, parva manu et brevi posse conteri. Nec multo post, visis chisticolis, infinita multitudo, spiritu superbiae exagitata, cum immensis clamoribus in eos irruit; virtute vero Domini in primis ictibus excaecati, Francorum manibus corrunt, in dispersionem effugati, ut quid singular. Perfidi nutu Dei chisticolis et Medis una praebentur caedis materia; et, ut proserio existentium in conflictu didicimus, in fuga spatio trium dierum habita, corruerunt regali gladio quatuor centum millia. Idemque Algazi, in capite vulneratus, peremptis paene omnibus suis, permissione Domini cum paucis effugatus, inermis et famelicus conductu regis Araborum repatriavit semimortuus.

შ 0 6 0 შ 3 6 0 0

Galterii Cancellarii Bella Antiochena, დაწერილი 1122 წ.

ანუ ცოტა შემდეგ, დაიბეჭდა პირველად 1611 წ. Bongarsius-ის ცნობილ გამოცემაში *Gesta Dei per Francos*. მოიპოვება სხვა-თა შორის Migne-ის დიდ კრებულშიც.

არსებობს ორი კრიტიკული გამოცემა: ა) ფრანგ მეცნიერის de Riant, ჯვაროსანთ ლაშქრობათა ისტორიულ წყაროთა დიდ in-folio Institut de France-ის გამოცემაში: *Recueil des historiens des Croisades... Historiens occidentaux*. T.V. P.1895.

ბ) ცალკე გამოცემა, ბევრი მრავალგვარი შენიშვნით etc. როგორც შეეფერება გერმანელთა სიბეჯითეს: *Galterii Cancellarii Bella Antiochena, mit Erläuterungen und einem Anhang herausgegeben von Heinrich Hagenmeyer, Innsbruck, 1896*.

გოტიეს მოწმობა მოკლედ მოთავსებულია Brosset-ის მიერ მისი სასარგებლო კომპილაციის სქოლიოებში: *Extraits de divers auteurs, relatifs au règne de David II* (იხ. *Additions et éclaircissements etc.* 1851, Add. XIII, n. 4, p. 229). იხსენიებს მას აგრეთვე მისი „ისტორიის“ *Introduction*-ში, p. LXIII, (1858). მ. თამარაშვილმა კი მთელი ტექსტი დაბეჭდა ფრანგული თარგმანით მის წიგნში: *Histoire de l'Eglise Géorgienne, Rome, 1910*.

დღენებში აქ უახრო ტერმინია: *Euetiam*, და ამის შესახებ ეჭვი უკვე 1611 წ. გამოცემელს ჰქონდა. Brosset-ის აზრით, ეს უსათუოდ *Iveria* უნდა ყოფილიყო; და უფრო ადრე იგივე აზრი (ადვილად მისახვედრი) გერმანელმა მეცნიერმა Wilken-მა გამოთქვა მის დიდ შრომაში *Gesch. d. Kreuzzüge 1807–1832*, აბულ-ფარაჯის ტექსტის მიხედვით. მაგრამ ი ვ ე რ ი ი ს მაგიერ მ ე დ ი ა-ც შეიძლება იყოს (იხ. აქვე დაბეჭდილი ა ნ ს ო ს წერილი, გვ. 32), და სხვები მართლა ასედაც კითხულობენ. ახალ გამოცემებში — ფრანგულში მიღებულია *Mediam*; გერმანულში: *Iberiam*. იხ. ამის შესახებ *Hagenmeyer, o.c. S. 304*. თავდაპირველად შესაძლებელია, *Euetia* კი არა, *Avezia* იქნებოდა, ისე როგორც მაგალ., ერთ სხვა იმდროინდელ ნაწერში იხსენიება დავით, აფხაზეთის მეფე, *Aveziae rex*. Cf. *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*. *Recueil etc. Hist. Occid. Vol. III. Paris, 1866, p. 542*. სხვათა შორის, თანახმად აქ მოთავსებული მნიშვნელოვანი მოწმობისა, დავით აღმაშენებელი იერუსალიმის მეორე ფრანგ მეფეს ბალდუინს († 1118) ხშირად საჩუქრებს უგზავნიდა. Cf. *Reinhold Röhricht. Gesch. des Königreichs Jerusalem (1100–1291)*. *Innsbruck. 1898, S.120*.

გოტიე-მწიგნობრის სიტყვებით, დავითის ჯარში, გარდა ქრისტიანებისა, „მიდიელებიც“ ყოფილან. უეჭველია, აქ შირვანელები იგულისხმებიან.

მათე ე დ ე ს ე ლ ი ს სომხური ქრონიკა და მისი ფრანგული თარ-

გმანი გამოცემულია *Dulaurier-ის მიერ უკვე დასახელებულ დიდ კრებულში Recueil etc. Documents arméniens*. T.I.P. 1869.

არაბულ და სხვა მწერალთა მოწმობები 1121 წ. ომის, ტფილისის აღების და სხ. შესახებ, მოიპოვება ძველ *Defréméry-ის შრომაში (Journ. Asiatique, 1849, T. XIII)*, მერე *Brosset-ის ზემოთ აღნიშნულ კომპილაციაში (Add. XIII)*, დიდ ფრანგულ *Recueil-ის* იმ ფოლიანტებშიც (*Historiens orientaux des croisades*), სადაც მოთავსებულია აღმოსავლეთის მწერალთა ქრონიკები, თარგმანით, განმარტებით, სქოლიოებით და სხვა.

ამ მოწმობებს, სხვადასხვა დროს შენახულს და აღწერილს, კიდევ ბევრი შედარება, გასინჯვა და დამუშავება სჭირდება.

როგორც სომეხი მათე, აგრეთვე გოტიე, დავითის ჯარში ფრანგთა მცირე რაზმსაც აღნიშნავენ. თვით ეს ცნობა საეჭვოა და აშკარად ტენდენციურია. ის კი, რომ ამ ო მ შ ი შ ე თ ა ნ ხ მ ე ბ ი თ მოქმედებდნენ ქართველები და ჯვაროსნები — მოპირდაპირე ერთი და იგივე ჰყავდათ — საფიქრებელია. მაგრამ უამისოდაც გოტიეს ხომ ადვილად შეძლო სწორი ცნობები მიეღო თვით ალექსანდრეში, სადაც იგი დროებით ტყვედ წაიყვანეს, და ანტიოქიაშიც იქ მყოფ სომეხთა და ქართველთა საშუალებით. მათი ურთიერთობა მაშინ საკმაოდ ცოცხალი იქნებოდა.

ეს ჯვაროსანთა ძლიერი მტერი, ელდაზი ამ დამარცხების შემდეგ მალე მოკვდა (1122 წ.), რაიც შთაბეჭდილებას კიდევ უფრო გააძლიერებდა. ამ პირობებში ადვილად გასაგებია გოტიეს მოთხრობის განსაკუთრებული კილო, მისი უადრესი სიხარული დავით II-ის გამარჯვების გამო.

§ 7. ამ მოვლენათა კავშირი საქართველოშიაც კარგად ესმოდათ. დავით II-ის ისტორიკოსი მათ ერთ ჯგუფად აერთებს შემდეგ მკაფიო რეზიუმეში: „...ამას ჟამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღიღეს იერუსალიმი და ანტიოქი შეწვენითა ღვთისათა; მოეშენა ქუეყანა ქართლი, განძლიერდა დავით და განიმრავლნა სპანი და არღარა მისცა სულთანსა ხარაჯა და თურქნი ვერღარა დაიხამთრებდეს ქართლსა“. („ქართლის ცხოვრება“, გამ. ე. თაყაიშვილისა, 289).

§ 8. ჯვაროსნებმა ჯერ ედესა და ანტიოქია დაიპყრეს (1098 წ.), მერე იერუსალიმი (15 ივლისს 1099 წ.). ედესა, ანტიოქია, ტრიპოლი წმიდა ადგილებს იცავდნენ თურქთა საპასუხო იერიშთაგან. ანტიოქელ და ედესელ მოწინავეში მყოფთ ფრანგებს საქმე უფრო დამასკოს ათაბაგთან, ალაბის და მოსულის ამირებთან ჰქონდათ.

§ 5. და სხ. რომ დავით II პოლიტიკური დიდი ინიციატივა და სამხედრო მოქმედება ბევრს არ მოსწონდა საქართველოში, ეს აღნიშნულია მის ცხოვრებაში, რომლის დამწერმა ერთნაირი აპოლოგიაც შეთხზა ამ მხრივ მისი გმირისა. იხ. შესანიშნავი ადგილი, სადაც

ჩვენი ავტორი ცნობს, რომ „არიან ვინმე მებრალბელნი მეფისანი ჯერეთცა ესეოდენ მჭირსედ მოლაშქრობისათვის“ და სხ. და ვისიც აზრით, „არცა მშვილდი თავს იღებსო მარადის გარდაცმულობასა“; და მერე აგონებს ასე მოაზრე ხალხს, რა პირობებში დაიწყო აღმაშენებელმა მისი მოღვაწეობა („სამეფო აფხაზეთისა მცირე ჰქონდა“) თითქმის უჯაროდ („მცირე გუნდი მხედრობისა და ივაცა შეჯაბნებული... უცხენონი... თურქთა მიმართ წყობისა ყოვლად უმეცარნი“...); მერე კი, როცა ომებში ქართველებმა თანდათან სამხედრო წრთვის და სარდლობის დიდი სკოლა გაიარეს, დავით II-ის მეთაურობით, სამეფოს საქმეები სხვანაირად წავიდა, და ამ პოლიტიკის დიდი შედეგები და გამარჯვებანი ნუთუ მიღწეულ იქნებოდნენ „ადგილთა მწუხანვილოვანთა ზედა მოსმურობითა და განცხრომითა“-ო? მტკიცე გმირული დისციპლინა, სახელმწიფო და სარწმუნოებრივი, ახასიათებს დავით II-ის დროს და ზღუდავს ქართველთა ბუნებაში ღრმად ჩანერგილი ჰედონიზმის მისწრაფებას.

§ 8. ჯვაროსანთა ისტორიიდან მთავარი ფაქტები ყველამ იცის. კერძოდ, მათ მიერ დაარსებულ სამთავროთა მდგომარეობა და ცხოვრება აღმოსავლეთის ფარგლებში კარგად იხატება შემდეგ თხზულებებში: G. Schumberger, Les principautés franques du Levant etc. P. 1877. Hans Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge. B. 1883. W. B. Stevenson, The Crusaders in the East. Cambridge, 1907. საბერძნეთის დამოკიდებულება პირველ ჯვაროსანთა ლაშქართან და მცირე აზიის მდგომარეობა იხ. საფუძვლიან გამოკვლევაში F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118), P. 1900.

§ 22. ამ დიდი გეგმის ერთიანად განხორციელება შეუძლებელი იყო; მის ყოველ მუხლს, ასე ვთქვათ, საკუთარი ისტორია აქვს. „რანთა“ და შირვანის დაკავშირება ძნელი რამ ყოფილა, სომხეთის ქალაქთა და მიწათა პატრონჟური მოთავსება ქართველ მეფეთ საბრძანებელში — შედარებით უფრო ადვილი და ბუნებრივი.

მაგრამ ამ სხვადასხვა ქვეყანათა და ერთა ამნაირი ქვეშევრდომობა საერთო დინასტიისადმი ამგვარივე ფეოდალურ დამოკიდებულებას საკუთარ საქართველოშიც კიდევ უფრო ამაგრებდა (საქართველოს შემდეგდროინდელი შესუსტების ერთი მიზეზთაგან); ერთი სიტყვით ქართველთა „იმპერიის“ წეს-წყობილება თვით საქართველოში სახელმწიფოებრივი გამაგრების, კონსოლიდაციის პროცესს აფერხებდა და დავით II-ის დროს აშენებული ხალხოსნური მტკიცე სამეფო შემდეგ შესამჩნევად გადაასხვაფერეს. ამითი ამ დიდ სისტემას დედაბოძი — საქართველო — განუმტკიცეს კი არა, პირიქით, თანდათან ძირი გამოუთხარეს. როგორც სხვა დარგებს, ს ა მ ხ ე დ რ ო ს ა ქ მ ე ს ა ც ა ნ ა -

ლოგიური ევოლუცია ეტყობა, მაგრამ ყველა ამ საკითხის გასინჯვა შორს წავიყვანდა.

§§ 2, 23, 24. იხ. განსაკუთრებით დავით II-ის ქება მათე ედესელის მიერ, Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. T. I. P. (1869) p. 136. 1064 წ. ყარსის მეფემ გაგიკმა საბერძნეთს დაუთმო მისი სამფლობელო, ასევე მოიქცა ამასწინათ, 1043—1044 წ. გაგიკ II ანისელი; მისი სიკვდილის შემდეგ სომხეთის სამეფო ფორმალურადც გაუქმებულა (1079 წ.) — იმავე დროს რუბენის მიერ კილიკიაში დაარსებულა სომეხთ სამთავრო (1080 წ. ახლო), XII საუკუნის გასულს დამოუკიდებელ სამეფოდ აღიარებული.

იხ. Dulaurier-ის გამოკვლევა კილიკიის შესახებ Recueil etc., Documents arméniens; და მთავარი ფაქტები ამ პროცესის F. Chalandon-ის უკვე დასახელებული გამოკვლევისა. ზოგადი მიმოხილვა მოიპოვება თუნდაც J. de Morgan-ის 1919 წ. დაბეჭდილ სომხეთის ისტორიაში.

§§ 4, 24. ამის შესახებ მუსლიმანთა მოწმობები იხ. Brosset-ის Add. XIII, ნიკოლოზ მარის მიერ დავით II-ის დახასიათება (1902 წლის ცნობილი გამოცემის Древне-грузинские описания-ს წინასიტყვაობაში), და ივ. ჯავახიშვილის მოთხრობა მის ქართველი ერის ისტორიაში (წიგ. II, 1910).

მეცამეტე საუკუნეში ამაღლების შემდეგ, საქართველოს ბედმა — მონღოლთა ბატონობის დამყარებამდე — იწყო დაცემისაკენ გადახრა. ძველს მონარქიას, XII საუკუნეში ასე აყვავებულს, ცხოველმყოფელი ძალა მოაკლდა და მძიმე დღეები დაუდგა.

ამ სახელმწიფო ფორმის ცხოვრება — ვგულისხმობ ძველი სამეფოს ერთმთავრობას — XV საუკუნეში, მიუხედავად ორასი წლის ბრძოლისა, ცხადი სიკვდილით დამთავრდა. ამისთვის, მისი მსვლელობა დასრულებულ ციკლს წარმოადგენს, რომლის განმეორება ანუ განახლება შემდგომში არასოდეს მომხდარა.

ერის ცხოვრების მერმინდელ თანდათან დაქვეითებას და დაწვრილმანებას ის შედეგიც მოჰყვა, რომ წარსული ერთობის დარჩენილი ტრადიცია ისტორიული მეხსიერების თითქმის უძვირფასეს შინაარსად იქცა.

იმ ხანის კრიტიკული გამოკვლევის მხრივ კი ბევრი რამ გამოსარკვევი რჩება, და ვინც რომელიმე ამოცანის ახსნას მოისურვებს, მას საგანი არ დააკლდება.

ერთს იმდროინდელ პოლიტიკურ ამბავს წინამდებარე ნაწერიც ეხება; ამბავს, რომელიც სამართლიანად ითვლება ძველი საქართველოს მნიშვნელოვან საქმეთა შორის.

სამწუხაროდ, ქართულ საისტორიო ძეგლებში არ არის შენახული იმ მისწრაფების, იმ ანგარიშის და იმ აზროვნების კვალი, რომლითაც ამ მნიშვნელოვან ვითარებაში — სახელდობრ, ტ რ ა პ ი ზ ო ნ ი ს ს ა ქ მ ე ფ ო ს 1 2 0 4 წელს დაარსებაში — იმ დროის ქართველი მოღვაწენი ხელმძღვანელობდნენ. შეიძლება საკითხიც დაგვებადოს: ჰქონდათ კი გარკვეული პოლიტიკური განზრახვა? ანუ მოქმედებდნენ სტიქიურად, შეუგნებლად? მაშ, ჩანაფიქრის მიზანი რისთვის ვეძიოთ? აქ ზოგადი შენიშვნა გვჭირია.

საქართველოს ძალა XII—XIII საუკუნეებში შესანიშნავად იშლებოდა, ეს აშკარაა. იხატებოდა, სხვათა შორის, მრავალრიცხოვან ომებსა და გამარჯვებებში. ამბავი მრავალი ხდებოდა, ცნობები კი ცოტაა დარჩენილი, ისიც ძუნწად აღწერილი. მომხდარ საქმეთა ნამდვილი მიზეზი და მიზანი ხშირად სულ არაა აღნიშნული.

მართალია, მაშინდელ ქართველთა სამხედრო მოქმედების უნარი და ხალისი ზოგჯერ მეტად სადა და მარტივი უნდა ყოფილიყო. საკმარისია, ცნობილი განცხადება მოვიყვანოთ გიორგი III-ის რაინდთა მეფისადმი:

„არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 271).

ამგვარი ფიზიკური და სულიერი განწყობილების — სახელმწიფოსათვის ძალიან გამოსადეგი — დამახასიათებელი ფაქტი მრავალია, მაგრამ უკიდურესი შეცდომა იქნებოდა, თუკი ვიფიქრებდით, რომ იმ დროინდელი ლაშქრობათა მიზეზი და მიზანი ზემომოყვანილი მისწრაფებით ამოიწურებოდა. პირიქით, საქართველო აწარმოებდა იმ დროს ფართო აზრით აღჭურვილ პოლიტიკას, დიდი ზომისას და მემკვიდრეობითი სიმტკიცით გატარებულს. ხოლო მისი ფორმა და საშუალებანიც იმდროინდელი იყო, და მათი გამორკვევა ხშირად ძნელია ისტორიულ წყაროთა სიღარიბისა და არეული მდგომარეობის გამო.

XII—XIII საუკუნეთა ჯვარედინზე საქართველოს პოლიტიკური და სამხედრო მოქმედება ერთ სურათად რომ წარმოვიდგინოთ, აღმოჩნდება, რომ კასპიისა და შავი ზღვის შუა, მთელ მანძილზე მუსლიმანთა ბატონობის სფეროში საქართველო ცდილობდა, სამხედრო ძალით და პოლიტიკური შეჯგუფების საშუალებით, თვისი უპირატესობა დაემტკიცებინა.

ამ ძალთა გაშლას განსაკუთრებული მიმართულებაც ჰქონდა: ეს იყო სომხეთის მიწათა განთავისუფლება საქართველოსთან დასაკავშირებლად, თვით სომეხთა თანამშრომლობით და მხარგრძელთა ბელადობით.

ვიკმაროთ ეს ზოგადი შენიშვნა. მეითხველმა მართლა არ იფიქროს, რომ ძველი საქართველოს ომები ცარიელი რბევა და ერთგვარი ეროვნული ინდუსტრია ყოფილა და სხვა არაფერი!¹ და შევუდგეთ ერთი ამბის განხილვას, რომელიც ნაკლებად ცნობილია, მაგრამ ღირსია დაკვირვებისა, რადგან ცხადყოფს საქართველოს პოლიტიკას მსოფლიო ისტორიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ხანაში — ბიზანტიის პირველი დანგრევის დროს, ლათინთაგან რომ დაინგრა — და აგრეთვე საქმის ვითარ-

რებას საქართველოს ზემოაღწერილი პოლიტიკური ფრონტის უკიდურეს მარჯვენა ფრთაზე, ესე იგი, შავი ზღვის ნაპირზე. მხედველობაში მაქვს ტრაპიზონის საქმე 1204 წელს.

1

ტრაპიზონის მხარე დამოუკიდებელ სამეფოდ იქნა აღიარებული 1204 წელს იმ დიდი საბედისწერო კრიზისის დროს, როცა საბერძნეთის იმპერია თითქმის სულ დაეცა და ჯვაროსანთა მეოთხე ლაშქრობისას, ჯვაროსნებმა სირია-ეგვიპტეზე თავდასხმის მაგიერ, კონსტანტინეპოლის დაპყრობა ირჩიეს და იქ ლათინთა საკეისრო, ანუ ფრანგთა იმპერია დაარსეს.*

თავიდანვე ამ ახალ სახელმწიფოს — ტრაპიზონისას — კომუნთა გვარის მეფეები ჰყავდა, ბიზანტიის ცნობილი დინასტიის (1057—1185 წლები) ახალი, ადგილობრივი რტო.²

მნიშვნელოვანია ჯერ თვით ტრაპიზონის სამეფოს დაარსება საქართველოს საზღვრებზე თამარ მეფის, ესე იგი საქართველოს წარმატების დროს. მერე ამ ახალი სახელმწიფოს ცხოვრებაც, პირველთან ხშირად დაახლოებული ორნახევარი საუკუნის განმავლობაში (1204—1461 წლები).

ამ 1204 წლის საქმის შესახებ ზეპირი, ბუნდოვანი წარმოდგენა, ქართველთა მიერ გაზიარებული, ის იყო, რომ თამარ მეფის დროს ტრაპიზონი თითქმის საქართველოს სამფლობელოს წარმოადგენდა³ და, ყოველშემთხვევაში, მასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ამ წარმოდგენის წყარო არის, ალბათ, უშუალო გადმოცემაც, განსაკუთრებით კი „ქართლის ცხოვრება“, ძველი საქართველოს ტრადიციათა საღარო.

სახელდობრ, თამარ მეფის ცხოვრებაში ნათქვამია: „წამებს ამას ყოველი მახლობელი სამეფო, გარეშემო ქართლისა, თუ რაოდენნი დაგლახაკებულნი მეფენი განამდიდრნა (თამარ მეფემ — ზ. ა.), რაოდენთა მიმძღავრებულთა უკუნსცა სამეფო თვისი... და ამისი მოწამე არს სახლი შარვანშეთი... და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყვნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა.“** ამრიგად, ტრაპიზონი ცხადად მოთავსებულია თამარ მეფის პოლიტიკურ კლიენტთა რიცხვში.

* იხ. შენიშვნები 4—7.

** ქართლის ცხოვრება, 1849 წ. გამოც., გვ. 336.

ამ ზოგადი განცხადების გარდა, თამარის პანეგირიტი იმავე საგანს, მეტის ყურადღებით, სხვა ადგილსაც ეხება; თუმცა იქაც ტრაპიზონის ამბით უფრო მისთვის სარგებლობს, რომ მკითხველს აჩვენოს „თუ ვითარ მოხელეთა ღმერთი საქმეთა მისთა“, ესე იგი, თამარისათა, და გადმოგვცემს ტრაპიზონის სახელმწიფოს დაარსების თავისებურ ვერსიას, მით უფრო საყურადღებოს, რომ შემონახულია მარტო ერთი სხვა, ისიც ძალიან მოკლე, ისტორიული მოწმობა ამ დაარსების შესახებ თამარის დახმარებით: მიხაელ პანარეტის ეგრეთ-წოდებულ ტ რ ა პ ი ზ ო ნ ი ს ქ რ ო ნ ი კ ა შ ი.

ამ ორ მოთხრობას, ქართულისა და ბერძნულის, შედარება საქმის გასაგებად სავალდებულოა. ჯერ გავსინჯოთ ქართული ვერსია, უფრო ვრცელი და შინაარსიანი.*

თამარის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ „მოიწივნეს ოდესმე ჩვეულებისამებრ“ საკლამსოდ საქართველოში „მონაზონნი შავი მთის, ანტიოქიით და კვიპრისა ჭალაკით“ და სხვა ადგილთაგან. „შეიწყნარნა თამარ ვითარ ანგელოსნი . . . მისცა ყოველთა ღიადი . . . შორიელთა მისცა დიდძალი ოქრო“ . . . „წარმოვიდეს მონაზონნი-იგი და მოიწივნეს რა კონსტანტინეპოლედ, ესმა მეფესა ბერძენთასა ალექსის ანგარსა . . . იხილა სიდიდე იგი ოქროსა . . . და წარულო მათ მონაზონთა. ხოლო სცნა რა ესე მეფემან თამარ, ნაცვლად სხვა უფროსი წარგზავნა მათ წმიდათა მიმართ . . . ხოლო განრისხნა მეფესა ზედა ბერძენთასა, და წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთ იქითნი, და წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი . . . და ყოველნი ადგილნი ფებლადონიისა და პონტოისანი, და მისცნა ნათესავსა თვისსა ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა . . . ესმა ესე ფრანგთა, რამეთუ მოედო ბერძენთა შეწევნა აღმოსავლეთით, გამოვიდეს ვენეტიკნი და წარუღეს სამეფო ქალაქი, მეფობისა თანა, და შეიხვეწა უბადრუკი იგი ალექსი ბარდალეთს, თვისისა სიძისა თანა . . . და . . . მოკვდა“.

ასეთია ამ ვერსიის სქემა, თვით წყაროთა სიტყვებით ნაამბობი.

2

სწორედ ამ ცნობების — და ბერძნული მიხაელ პანარეტის ქრონიკის ერთი ადგილის (იხ. ქვემოთ) — მიხედვით მიღებულია, რომ ტრაპიზონის ესრეთ წოდებული იმპერია, ანუ სამეფო 1204 წელს

* ქართლის ცხოვრება, 1849 წ. გამოც., გვ. 325—326.

რებას საქართველოს ზემოაღწერილი პოლიტიკური ფრონტის უკიდურეს მარჯვენა ფრთაზე, ესე იგი, შავი ზღვის ნაპირზე. მხედველობაში მაქვს ტრაპიზონის საქმე 1204 წელს.

1

ტრაპიზონის მხარე დამოუკიდებელ სამეფოდ იქნა აღიარებული 1204 წელს იმ დიდი საბედისწერო კრიზისის დროს, როცა საბერძნეთის იმპერია თითქმის სულ დაეცა და ჯვაროსანთა მეოთხე ლაშქრობისას, ჯვაროსნებმა სირია-ეგვიპტეზე თავდასხმის მაგიერ, კონსტანტინეპოლის დაპყრობა ირჩიეს და იქ ლათინთა საკეისრო, ანუ ფრანგთა იმპერია დაარსეს.*

თავიდანვე ამ ახალ სახელმწიფოს — ტრაპიზონისას — კომნენტა გვარის მეფეები ჰყავდა, ბიზანტიის ცნობილი დინასტიის (1057—1185 წლები) ახალი, ადგილობრივი რტო.²

მნიშვნელოვანია ჯერ თვით ტრაპიზონის სამეფოს დაარსება საქართველოს საზღვრებზე თამარ მეფის, ესე იგი საქართველოს წარმატების დროს. მერე ამ ახალი სახელმწიფოს ცხოვრებაც, პირველთან ხშირად დაახლოებული ორნახევარი საუკუნის განმავლობაში (1204—1461 წლები).

ამ 1204 წლის საქმის შესახებ ზეპირი, ბუნდოვანი წარმოდგენა, ქართველთა მიერ გაზიარებული, ის იყო, რომ თამარ მეფის დროს ტრაპიზონი თითქმის საქართველოს სამფლობელოს წარმოადგენდა³ და, ყოველშემთხვევაში, მასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ამ წარმოდგენის წყარო არის, ალბათ, უშუალო გადმოცემაც, განსაკუთრებით კი „ქართლის ცხოვრება“, ძველი საქართველოს ტრადიციათა საღარო.

სახელდობრ, თამარ მეფის ცხოვრებაში ნათქვამია: „წამებს ამას ყოველი მახლობელი სამეფო, გარეშემო ქართლისა, თუ რაოდენნი დაგლახაკებულნი მეფენი განამდიდრნა (თამარ მეფემ — ზ. ა.), რაოდენთა მიმძლავრებულთა უკუნსცა სამეფო თვისი... და ამისი მოწამე არს სახლი შარვანშეთი... და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყვნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა.“** ამრიგად, ტრაპიზონი ცხადად მოთავსებულია თამარ მეფის პოლიტიკურ კლიენტთა რიცხვში.

* იხ. შენიშვნები 4—7.

** ქართლის ცხოვრება, 1849 წ. გამოც., გვ. 336.

ამ ზოგადი განცხადების გარდა, თამარის პანეგირისტი იმავე საგანს, მეტის ყურადღებით, სხვა ადგილსაც ეხება; თუმცა იქაც ტრაპიზონის ამბით უფრო მისთვის სარგებლობს, რომ მეითხველს აწვევოს „თუ ვითარ მოხედვითა ღმერთი საქმეთა მისთა“, ესე იგი, თამარისათა, და გადმოგვცემს ტრაპიზონის სახელმწიფოს დაარსების თავისებურ ვერსიას, მით უფრო საყურადღებოს, რომ შემონახულია მარტო ერთი სხვა, ისიც ძალიან მოკლე, ისტორიული მოწმობა ამ დაარსების შესახებ თამარის დახმარებით: მიხაელ პანარეტის ეგრეთ-წოდებულ ტ რ ა პ ი ზ ო ნ ი ს ქ რ ო ნ ი კ ა შ ი .

ამ ორ მოთხრობას, ქართულისა და ბერძნულის, შედარება საქმის გასაგებად სავალდებულოა. ჯერ გავსინჯოთ ქართული ვერსია, უფრო ვრცელი და შინაარსიანი.*

თამარის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ „მოიწივნეს ოდესმე ჩვეულებისამებრ“ საკალმასოდ საქართველოში „მონაზონნი შავი მთის, ანტიოქიით და კვიპრისა ჭალაკით“ და სხვა ადგილთაგან. „შეიწყნარნა თამარ ვითარ ანგელოსნი . . . მისცა ყოველთა დიადი . . . შორიელთა მისცა დიდძალი ოქრო“ . . . „წარმოვიდეს მონაზონნი-იგი და მოიწივნეს რა კოსტანტინეპოლედ, ესმა მეფესა ბერძენთასა ალექსის ანგარსა . . . იხილა სიდიდე იგი ოქროსა . . . და წარუღო მათ მონაზონთა. ხოლო სცნა რა ესე მეფემან თამარ, ნაცვლად სხვა უფროსი წარგზავნა მათ წმიდათა მიმართ . . . ხოლო განრისხნა მეფესა ზედა ბერძენთასა, და წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთ იქითნი, და წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი . . . და ყოველნი ადგილნი ფებლადონისა და პონტოისანი, და მისცნა ნათესავსა თვისსა ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა . . . ესმა ესე ფრანგთა, რამეთუ მოედო ბერძენთა შეწევნა აღმოსავლეთით, გამოვიდეს ვენეტიკნი და წარუღეს სამეფო ქალაქი, მეფობისა თანა, და შეიხვეწა უბადრუკი იგი ალექსი ბარდალეთს, თვისისა სიძისა თანა . . . და . . . მოკვდა“.

ასეთია ამ ვერსიის სქემა, თვით წყაროთა სიტყვებით ნაამბობი.

2

სწორედ ამ ცნობების — და ბერძნული მიხაელ პანარეტის ქრონიკის ერთი ადგილის (იხ. ქვემოთ) — მიხედვით მიღებულია, რომ ტრაპიზონის ესრეთ წოდებული იმპერია, ანუ სამეფო 1204 წელს

* ქართლის ცხოვრება, 1849 წ. გამოც., გვ. 325—326.

თამარ მეფის, ესე იგი საქართველოს ჯარის დახმარებით დაარსდაო.

აღსანიშნავია, რომ ამ საკითხის გამოკვლევაში აზრთა სხვადასხვაობას ჰქონდა ადგილი. კერძოდ, ბერძნულ ცნობებზე დამყარებული ტრაპიზონის ევროპიელ ისტორიკოსთა შეხედულება, როგორც დავრწმუნდებით, ძალიან განირჩეოდა იმ აზრისაგან, რომელიც შემდეგ ქართველმა მწერლებმა მიიღეს ტრაპიზონის სამეფოს დაარსებაზე და რომელს მთავარ საფუძვლად „ქართლის ცხოვრება“ აქვს.

თანახმად ამ, ასე ვთქვათ, ქართული განმარტებისა, ქართლის ცხოვრების ცნობები სწორედ ტრაპიზონის სახელმწიფოს დაარსებას 1204 წელს გულისხმობენ. ამ ქართულ ცნობებს პანარეტის ბერძნული მატრიანეც თავის მხრივ ადასტურებს. ისიც მიღებულია, ვითომცდა ტრაპიზონის სამეფოს დამყარების საბაბი ყოფილიყო ბერძენთა მიერ სხვისი ოქროს მითვისება და ამით გამოწვეული საქართველოს დედოფლის რისხვა; ვითომც, რეპრესალიის სახით, თამარ მეფეს მრავალი ადგილი — თითქმის ბოსფორამდე — სამხედრო ძალით დაეჭიროს და მერე ალექსი კომნენისათვის გადაეცეს.

ასე მსჯელობდნენ მკვლევარნი: დ ი მ. ბ ა ქ რ ა მ ე, თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ა გ რ ე თ ვ ე ა. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი მის ტრაპიზონის შესახებ რუსულად დაწერილ სპეციალურ ნაშრომში.

„თამარ მეფემ ტრაპიზონის იმპერიის ორგანიზაციით ალექსი ანგელოსის შური იძია, მისთვის რომ ქართველები გაძარცვა, მეფის მიერ აღმოსავლეთისაკენ საჩუქრებით გამოსტუმრებული“ — ამტკიცებს ა. ხახანაშვილი.*

„როცა ბიზანტიის კეისარმა ალექსი III-ის . . . ბერებს თამარ მეფის ნაჩუქარი ოქრო წაართვა, მაშინ თამარმა ანგარ კეისრის დასასჯელად ჯარი გაგზავნა“, ბრძანებს ივ. ჯავახიშვილი.**

თ. ჟორდანიანი კი*** თამარის ისტორიიდან ამოღებულ ცნობას იმ მოსაზრებას უმატებს, რომ ა) „ამდენ ადგილთა“ — მემატრიანის მიერ ჩამოთვლილი — დასაპყრობად (მცირე აზიის მთელი ნაპირისა ჭანეთიდან პერაკლიამდე!) „დროც მოუნდებოდათ, ასე რომ ქართველთა გალაშქრება ბერძენთა წინააღმდეგ უფრო ადრე, ე.ი. 1203 წელს უნდა მომხდარიყო და ბ) „თამარის ჯარისგან ბერძენების დამარცხება (ფრანგებმა) ჩინებულად გამოიყენეს: შევიდნენ კონსტანტინეს ქალაქში და დაიჭირეს 12 აპრილს 1204 წელს“.

* Трапезундская хроника Михаила Панарета, изд. А. Хаханов, Москва, 1905.

** ქართველი ერის ისტორია, 49; 610—611.

***ქრონიკები, I, 291.

ეს უკანასკნელი აზრი — კონსტანტინეპოლის ფრანგ ჯვაროსანთა მიერ დაპყრობა შედეგი იყო ქართველთა ბერძნებზე გამარჯვებისა — რასაკვირველია, ძველ მემატრიანეს ეკუთვნის: „ . . . წარგზავნა (თამარმა) მცირედნი ვინმე ლიხთ-იქითნი და წარუდეს ლაზია . . . და მისცნა ნათესავსა თვისსა ალექსის . . . ესე მ ა ე ს ე ფ რ ა ნ გ თ ა . . . გ ა მ ო ვ ი დ ე ს ვ ე ნ ე ტ ი კ ნ ი და წ ა რ უ დ ე ს ს ა მ ე ფ ო ქ ა ლ ა ქ ი.“

მართალია, ქართველი მემატრიანის მოთხრობით აღტაცებულმა თ. ჟორდანიანმა „მცირედნი ვინმე ლიხთ იქითნი“, ცოტა არ იყოს, საბერძნეთის წინააღმდეგ მომქმედ საოპერაციო და საოკუპაციო არმიად გახადა,* მაგრამ იგი ცდილობდა ცოტათი მინც განხილვის საგანი გაეფართოებინა, რომ უფრო სრული სურათი ჰქონოდა თვალწინ.

ის კია, რომ ეს სურათი და მომხდარ ამბავთა ამგვარი დაკავშირება საეჭვოა, რასაც ახლავე დავინახავთ. საუკუოა, თვით ამბავიც ქართველთა მიერ ბერძენთა წინააღმდეგ წარმოებული ომისა.

3

მთელ ამ სქემას (ბერძენთა კეისრის მიერ თამარის ნაბობები ოქროს კონფისკაცია — საპასუხო გამოლაშქრება და ქართველთა მიერ მცირე აზიის ადგილთა დაჭერა — ამის შემდეგ ფრანგთა მიერ კონსტანტინეპოლის დაპყრობა) მეტი კრიტიკა სჭირია.

მემატრიანის სიტყვით, თამარ მეფის რისხვა და სარეპრესიო მოქმედება მიმართული იყო წინააღმდეგ „მეფისა ბერძენთასა ალექსის ანგარისა.“

უკვე ბროსემ სამართლიანად შენიშნა, რომ, მივიღებთ რა მხედველობაში ალექსი ანგელოსის („ანგარი“) კეისრობის ხანას (8.IV. 1195 — 18.VII 1203), მაშინ ოქროს მითვისების ინციდენტი — და ქართველთა ამის გამო გამოლაშქრება — უნდა მომხდარიყო ამ ქრონოლოგიურ ფარგლებში და, ბროსეს აზრით, უფრო ალექსი „ანგარის“ უკანასკნელ წლებში.**

მაგრამ, როგორც ალექსი ანგელოსის ტახტიდან ჩამოგდება, ისე ტრაპიზონის სამეფოს დაარსება ხომ ჯვაროსანთა მეოთხე

* მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი კი პირდაპირ ქართველთა უხარმაზარ ჯარზე ლაპარაკობს.

**H. de la G. 465, n.1

ლაშქრობის ეპოქას ეკუთვნის და, პირველ ყოვლისა, საჭიროა ამ მნიშვნელოვანი გარემოების გათვალისწინება.

ჯვაროსანთა მეოთხე ლაშქრობა, რომელმაც ისეთი მნიშვნელოვანი კატასტროფა გამოიწვია, როგორც იყო საბერძნეთის იმპერიის დანგრევა 1204 წელს, მკვლევართა ყურადღებას ხშირად იპყრობდა. მისი ისტორია რთულია, იქ მრავალ ფაქტორს უთამაშნია. რაინდთა სხვადასხვაგვარი მისწრაფება, ხალხში ჯერ კიდევ ცოცხალი სარწმუნოებრივი სიმბურვალე, რომის ეკლესია, ვენეციის სავაჭრო და საკოლონიო პოლიტიკა, გერმანიის საკეისროს და რომის პაპის ბრძოლა, ამ ნიადაგზე მათი ბიზანტიასთან დაახლოების ცდანი, ბერძენთა შინაური განხეთქილებანი, ჯვაროსანთა უკვე არსებული ახალშენები სირიაში და სხვა — მთელ ამ ასე აჭრელებულ სურათს ბევრი ახსნა და განმარტება დასჭირდა.⁴

ამ ლაშქრობის ქადაგება დაიწვეს საფრანგეთში ჯერ კერძო სასულიერო ავტორიტეტებმა. როცა მოძრაობა გავრცელდა, ეკლესიამაც დასტური მისცა... ჯვაროსან რაინდთა ელჩები ვენეციაში 1201 წლის თებერვალში ჩავიდნენ — უვენეციოდ საქმე ვერ გაკეთდებოდა, ზღვის გაღმა უხომალდოდ ვერ გავიდოდნენ, ხომალდების პატრონი კი მაშინ ვენეცია იყო — და აქ, წმინდა მარკოზის ეკლესიაში დიდი კრება მოახდინეს, სადაც ვენეციელები ჯვაროსანთა თხოვნაზე დათანხმდნენ: წავიყვანთ ზღვით წმინდა ქვეყანაში. სიხარულის ცრემლებით იტირეს, მერე პირობა შეჰკრეს, თუ რა უნდა მიეღო რესპუბლიკას ამ სამსახურისათვის.

მხოლოდ 1202 წლის ზაფხულში ჯარმა დაიწყო ვენეციაში თავის მოყრა და უკან დარჩენილთა მოლოდინში შემოდგომამდე იქ უსაქმოდ იყვნენ. სახსარი ბევრი არ ჰქონდათ და ვენეციის ხარჯზე ცხოვრობდნენ. იერუსალიმის დასახსნელად როდის უნდა წავიყვანონ? სულ ამას იძახდნენ.

ჩვენთვის კერძოდ, ისაა საყურადღებო, რომ ამ ლაშქრობის პოლიტიკა თითქმის მთლიანად საბერძნეთის ტახტის გარშემო ატეხილ ბრძოლასთან იყო დაკავშირებული.

სწორედ იმ დროს, როცა ჯვაროსნები ვენეციაში, მათ მთავარ ბაზაში, თავს იყრიდნენ, ე.ი. 1202 წელს, ევროპაში აღმოჩნდა კონსტანტინოპოლიდან გამოქცეული ალექსი, ისააკ კეისრის ახალგაზრდა ძე, იმ ისააკისა, მისმა ძმამ ალექსი III „ანგარმა“ 1195 წელს ტახტიდან რომ ჩამოაგდო და უსინათლო ქმნა. ეს ჭაბუკი ჯერ რომის პაპას წარუდგა და მის დახმარებას ეძიებდა, მერე, ვენეციაში ჩამოსული, თავისი „ანგარი“ ბიძის წინააღმდეგ ჯვაროსანთა ჩარევასაც სთხოვდა მამა მისის ტახტზე აღსადგენად. თქვენს ვალსაც გადავიხდით, ვენეციისა რომ გამართებსო (ამ მხრივ მართლა რომ ძალიან გაუჭირდათ

მაშინ ჯვაროსნებს); ფულსაც და სახსარსაც მოგცემთ ეგვიპტის დასაპყრობად, ჯარითაც დაგეხმარებით, ეკლესიათა გაერთიანებასაც გავიყვან (ამასვე, რასაკვირველია, პაპი ინოკენტი III-საც ჰპირდებოდა) — ოღონდ კი მიშველეთო!

თვით რომის პაპი ამ ახალგაზრდა მამიებელს არც ისე აქეზებდა. აღმოსავლეთის ეკლესიის შემოერთება კარგი რამ იქნებოდა. ხოლო ამგვარივე დაპირება მას ხომ თვით ალექსი ანგარისგანაც ჰქონდა და ეშინოდა, რომ ჯვაროსანთა საბერძნეთში ინტერვენცია მათ მთავარ მიზანს, ე.ი. იერუსალიმის განთავისუფლებას* დააბრკოლებდა.

მაგრამ ჯვაროსანთა მეთაურები პაპის სურვილს არც იმდენად ანგარიშს უწევდნენ. სამხედრო თვალსაზრისით, მათი საქმისათვის მაშინ ეგვიპტეზე ზღვით თავდასხმა მიზანშეწონილად ითვლებოდა, განზრახულიც იყო. ხოლო სხვა უფრო რთულმა და მრავალმა მიზეზმა, სიხარბემაც. ეს ჯვაროსნები, უმთავრესად ფრანგნი და „ვენეტიკნი“, მათი ხომალდებით სირია-ეგვიპტეში კი არა, არამედ ჯერ დაღმაციაში, სადაც ამ ქრისტეს ჯარმა ვენეციას ქალაქი ცარა დაუმორჩილა, და ბოლოს კონსტანტინეპოლის მიდამოებში მიიყვანა.⁵

ისინი ბერძენთა დედაქალაქის წინაშე 1203 წლის ივნისში აღმოჩნდნენ. გალატის ციხე და ქალაქის ზღუდის 26 კოშკი სწრაფად დაიპყრეს და ისააკ-ანგელოსის შვილი, ალექსი IV-ის სახელით, კეისრად აღიარეს⁶

ალექსი III-ემ, ქართული ქრონიკის „ანგარმა“, გემით თრაკიაში თავს უშველა. რაკი ამის შემდეგ უკვე არ კეისრობდა, ცხადია, რომ ქართულ ნაწერებში მოთხრობილი ოქროს საქმე 1203—4 წლებზე უფრო ადრინდელი უნდა იყოს. მართლაც, თამარის ისტორიკოსის სიტყვით, ქართველებმა მცირე აზიაში მრავალი ადგილი დაიპყრეს. ეს ადგილები თამარ მეფემ „მისცნა ნათესავსა თვისსა ალექსის“; ამის შემდეგ „ესმა ესე ფრანგთა... გამოვიდეს ვენეტიკნი“ და სხვა. „ვენეტიკნი“ ჩვენ უკვე 1203 წლის ივნისში კონსტანტინეპოლის გარშემო ვნახეთ. მაშასადამე, ქართველთა გამოლაშქრება მცირე აზიაში არა უგვიანეს 1202 წელს უნდა მომხდარიყო და თუ ეს აგრეთა, ქართული წყარო იხსენიებს სხვა რამეს და არა 1204 წელს ტრაპიზონის სამეფოს დაარსებას. ეს მით უმეტეს, რომ იქ დაწერილი სამხედრო მოქმედება ცხადად ალექსი III ანგელოსის წინააღმდეგ იყო მიმართული; 1204 წელს ამ „ალექსი-ანგარის“ უკვე ხსენებაც არ იყო; ამასობაში ჭაბუკი ალექსი IV-ეც დაიდუბა, ალექსი V დუკასიც „მურზუფლად“ წოდებული, და ბერძენთა კეისრობა სულ მოისპო კონსტანტინეპოლს.⁷ ასე რომ, ლათინთა „გამოსვლა“ შედეგი კი არ იყო ლაზიის

* სალადინმა მაშინ ჯვაროსნებს იერუსალიმი წაართვა(1187 წ.)

და სხვა ქვეყანათა ქართველთა მიერ დაჭერის, როგორც ამას თამარის პანეგირისტი მოგვითხრობს, პირიქით, ამ აღვითა დაპყრობა „ივერ-თა“ დახმარებით და ტრაპიზონის დამოუკიდებელი სამეფოს აღიარება უშუალოდ ერთი შედეგთაგანი იყო ლათინთა გამარჯვებისა, მათ მიერ კონსტანტინოპოლს ახალი საკეისროს დაარსებისა და ბიზანტიის იმპერიის დაშლისა.

4

თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, მცირე აზიის დაპყრობილი ადგილები თამარ მეფემ მისცა თავის ნათესავს „ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა, რომელი იყო თვით წინაშე თამარისსა შემოხვეწილ“.

მ. ბროსემ იფიქრა „ტრაპიზონის ქრონიკის“ მიხედვით*, რომ ეს ცნობა გულისხმობს სწორედ თამარ მეფის ტრაპიზონის იმპერიის დაარსებაში მონაწილეობას და ეს აზრი — რომ თამარის ისტორია და პანარეტის ქრონიკა ერთსა და იმავეს ამტკიცებენ — როგორც ვნახეთ, სხვებმაც მიიღეს.

მაგრამ ზემოთ აღნიშნული, ანაქრონიზმის გარდა (იხ. §3) ერთი სხვა სიძნელე ქართული ტექსტის გაგებას ართულებს. ტრაპიზონის ახალი სახელმწიფოს პირველი „კეისარი“ ანუ მეფე, თუმცა გვართ კომნენი და სახელით ალექსი, სრულიად არ იყო ანდრონიკეს შვილი, როგორც გარკვეულად ნათქვამია ქართულ ზტიანეში, არამედ ალექსი ძე მანუელისა და შვილიშვილი განთქმული კეისრის ანდრონიკე კომნენისა. ესეც უჭკველია.

იმის თქმა, რომ ქართულ წყაროში გადამწერის შეცდომასთან გვაქვს საქმე, ანუ სხვა ამგვარი ახსნა, ამო იქნებოდა, ვინაიდან იქ მაინცდამაინც არაა ცხადად მოთხრობილი ტრაპიზონის 1204 წლის ამბავი. რაც იქ აღწერილია, თუ მართლა მოხდა, სულ სხვა პირობებში და არა უგვიანეს 1202 წლისა უნდა მომხდარიყო. და როცა ჩვენი ისტორიკოსი თამარ მეფის პროტეჟეს ასახელებს, ძნელია რომ სწორედ ამ შემთხვევაში მისი მოწმობა შემცდარი იყოს. პირიქით, მეტი ცოდნა მის მხრივ ხომ მაშინაა მოსალოდნელი, როცა საქართველოში გადახვეწილ კომნენებს იხსენიებს!

ამაინადად: ქართული მატეიანის „ალექსი ანდრონიკეს შვილი“ ერთია; 1204 წელს ტრაპიზონის მეფედ აღიარებული ალექსი — სხვა ვინმეა.

5

რაც შეეხება თვით ოქროს მითვისების საქმეს, უკვე ბარ-

თოლომეის აქვს აღნიშნული ამ მოთხრობის წვრილმანობა და მონახსური კილო.

ეს გამოჩენილი ნუმიზმატოლოგი ფიქრობდა, რომ თამარ მეფის მიერ დახმარება ტრაპიზონის სამეფოს დასაარსებლად მისი სახელმწიფო გონებითაა ასახსნელი და საქართველოს პოლიტიკურ საჭიროებას უმაღლესად შეეფერებოდა. ბართოლომეის აზრით. ახალი სამეფო თამარის ქმნილებად უნდა ჩაითვალოს.⁸

ამგვარი მსჯელობა საქართველოს იმ დროს პოლიტიკური განზრახვის შესახებ, ალბათ. საფუძვლიანია. მაგრამ არც ისაა შეუძლებელი, რომ შემატეიანეც ნაწილობრივ მართალი იყოს. და რომ მის მიერ მოთხრობილ შედარებით წვრილმან შემთხვევით მაშინ ისარგებლეს. როცა გადაწყვიტეს. ნამდვილი გეგმის განსახორციელებლად ჯარი გაეგზავნათ და, საერთოდ, ემოქმედნათ.

მეტის თქმაც შეიძლება. უზურპატორ ალექსი III ანგელოსის ტახტი მტკიცე არ იყო. მისი ძმისწული ალექსი, ძე ისააკისა, ხომ ვნახეთ, ციხიდან გაქცეული 1202 წელს ევროპაში რთულ ინტრიგას როგორ აწყობდა მისი ძამის და საკუთარი უფლებების აღსადგენად. რომში ჩამოსული ხომ პაპი ინოკენტი III-ეს დახმარებას სთხოვდა და აღმოსავლეთის ეკლესიის დამორჩილებას უპირებდა. ეს იყო რომის პაპის და გერმანიის იმპერატორის დიდი ისტორიული დავის ხანა: ახალგაზრდა ბერძენი მეორე ბანაკშიაც მოკავშირეებს ეძებდა. განსაკუთრებით თვისი სიძის, გერმანიის მეფის ფილიპე შვაბელის იმედი ჰქონდა და მისი საშუალებით, რაც უმთავრესი იყო, ჯვაროსანთა წრეებში მუშაობა დაიწყო. შესაძლებელია, ჯვაროსანთ მეუღურთა საიდუმლო თაბიირი საბერძნეთის საქმეებში ჩარევის შესახებ უკვე მაშინ დაიწყო და ალექსი III-თვის ეს ხომ დიდ ხიფათს მოასწავებდა.

ამ ალექსის და ისააკს თვით სამეფო ქალაქშიც მომხრენი ჰყავდათ. თამარ მეფე კი, ჩანს, უფრო კომნენთა სახლს უჭერდა მხარს. ამ დინასტიის საქართველოში შეხასხულ წევრებს პატრონობდა. ეს მონაზონნი, „ანგელოსნი“ — მათ რიცხვში არა მარტო ქართველები იქნებოდნენ. და მათი ბუდეები მთელ ბერძნულ აღმოსავლეთში იყო დაფანტული — ყოველთვის პოლიტიკის გარეშე რჩებოდნენ? ეს ძნელი საფიქრებელია ისეთ დროს, როცა შინაური ქიშპობა, დინასტიათა ბრძოლა და გარედან ბიზანტიის საქმეებში ჩარევის განსაცდელი ერთს რთულ ქსოვილს წარმოადგენდა. ამ პირობებში, ვინ იცის, იქნება „ანგარის“ მიერ ოქროს კონფისკაცია ცარიელი სიხარბით კი არ იყო გამოწვეული, არამედ პოლიტიკური ბრძოლის დათვდაცვის ზომასაჰგავს

* Brosset, Hist. de la Géorgie, I, p.465, n.1

ეს ოქროს მითვისების ამბავი, მშვენიერი ნიმუშია ისტორიულ ფაქტთა სალიტერატურო ტენდენციური დამუშავებისა.

მწერლის მთავარი მიზანია აჩვენოს, „თუკითარ მოხედვიდა ღმერთი საქმეთა (თამარისათა)“. ამის მაგალითად მოგვითხრობს ალექსი-ანგარის მიერ ჩადენილ დანაშაულს და მის შედეგსაც: დასჯილი ყოფილა ჯერ თამარ მეფის რისხვით და მრავალ ადგილთა წართმევით, მერე თვით სამეფო ქალაქის და ტახტის დაკარგვით.

ბოლოც მოელოდა მისი „ანგარობის“ შესაფერი და საზარელი. „იხილა-რა ბორღალელთა მეფემან, სიძემან მისმან, შეიყვანა ციხესა ერთსა, და დაუფინა წინაშე მისსა ოქრო დიადი, და ესრეთ ჰრქვა. „აჰა ალექსი, გულის-სათქმელი-იგი შენი, ოქრო ესე მიიღე, თვინიერ სხვისა რომელისამე საზრდელისა, და წყლის-წილ რამეთუ წარწყმიდე ამის-თვის სახლი სამეფო ქრისტეანეთა, და დახსენ თვით-მპყრობელთა ბერძენთა“. და ესრეთ მოკვდა საწყალობელი იგი სიყმილითა დაკლებული შეწვევისაგან ღვთისა“.

გაკვრით აღვნიშნოთ, რომ ამ დრამატულ სცენაში თავისებურად გამოყენებულია ფრიგის მეფის მი და სის ძველი მითის ცნობილი მოტივი; ისიც, რომ ბულგარეთის მეფის პირით გვესმის ბერძენთა ეროვნული გოდების ხმა. ამ, ალბათ, საბერძნეთის მონასტრებში შეთხზული გადმოცემით, თამარ მეფის ისტორიკოსმა კარგად შეამკო თვისი მოთხრობა მკითხველზე შთაბეჭდილების მოსახდენად.

ზემოთ განხილული ქართული ნაწევრი, შინაარსიანი და საინტერესო, ვერ ჩათვლება კარგ და გარკვეულ წყაროდ: ავტორის ცნობები ბუნდოვანია და მისი მიზნებისათვის გადასხვაფერებული. მოთავსებულია „ქართლის ცხოვრების“ გავრცელებულ რედაქციაში; ამ კომპილაციის უფრო ძველ გამოქვეყნებულ ხელნაწერში (ე.წ. მარიამ დედოფლის ვარიანტში), მისი კვალი არ ჩანს. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს ტრაპიზონის ამბავი გვიან შეთხზული იყოს. პირიქით, სწორედ შეძღვევაში ამგვარი ეპიზოდის აღწერა შეუძლებელი შეიქნებოდა. ოქროს მითვისების საქმის გადმოცემაში ზოგი რამ არაა სწორი, მას ეტყობა ერთგვარი ზნეობრივ-დიდაქტიკური ტონი და ქების კილო, მაგრამ, მაგალითად, მცირე აზიაში დაჭერილ ადგილთა ჩამოთვლა⁹ ისეთად, რომ მოთხრობა ან თანამედროვე უნდა იყოს, ან მერძინდელ ტექსტში გამოყენებულია რომელიმე მოწმობა, იმ ამბავთა თანამედროვე.

მოვისმინოთ ახლა ბერძნული ტრაპიზონის ქრონიკის¹⁰ მოკლე ცნობა:

„კირ-ალექსი დიდმა კომნენმა, 22 წლისამ, კონსტანტინეპოლიდამ გამოსულმან, თვის ზმის მხრივ ძალუას თამარის მეცადინეობით და დახმარებით, ივერიითგან გამოლაშქრებულმან, დაიჭირა ტრაპიზონი თვესა აპრილსა (1204)“.

უმთავრესად ამ ოთხ სტრიქონზე თავისი მსჯელობა ტრაპიზონის სამეფოს დაარსების შესახებ იმ მწერალმა ააშენა, რომელმაც პირველმა მისი ისტორია სამეცნიერო კვლევის საგნად გახადა და ვისიც დამსახურება ამ დარგში დიდი იყო. ვგულისხმობ ბავარიელ მეცნიერს ფალმერს და მის, სწორედ ასი წლის წინათ, 1827 წელს დაბეჭდილს — „ტრაპიზონის იმპერიის ისტორიას“.¹¹

თვით ამ შრომის თემა მისი გამოგონილი კი არ იყო, არამედ კოპენჰაგენის სამეცნიერო აკადემიის მიერ საპრემიო შეჯიბრებისათვის ამორჩეული. დაპირებული ჯილდო გერმანელმა მეცნიერმა მიიღო, და სხვებსაც ბევრ რამეში გზა უჩვენა.

პანარეტის მატიანეც¹⁰ ამ მკვლევარმა აღმოაჩინა და, კერძოდ, ზემო მოყვანილ მის ნაწევრებს თავისებური განმარტება მისცა: იქ დასახელებული თამარ, ტრაპიზონელი ალექსის „ძალუა“, ჩვენს ისტორიკოსებს და სხვებსაც რომ თამარ მეფე ჰგონიათ (და მართალიც ბრძანდებიან) გერმანელმა მეცნიერმა სულ სხვა პირად იცნო.

საქმე ისაა, რომ ბერძნულ ქრონიკაში თამარის სამეფო ხარისხი არ არის აღნიშნული; ფალმერაიერიც თავის დასკვნას ტრაპიზონელი ბერძნის მიერ აღნუსხულ ორ ფაქტზე ამყარებს, სახელდობრ, ალექსის კონსტანტინეპოლიდან გამოსვლასა და „თამარის“ ალექსის მამილობაზე.

„მამიდაო“ — ასე თარგმნის ჩვენი ავტორი ბერძნულს ჰეპროს პატროს თეია.

ფალმერაიერის აზრით, პანარეტის თამარი ანდრონიკე კეისრის (1185) ასული იყო და მანუელ კომნენის ღვიძლი და; მაშასადამე ამ მანუელის შვილთა — ალექსის, ტრაპიზონელი პირველი მეფის, და დავითის — მამიდა იქნებოდა.

ფალმერაიერით, შემდგომად 1185 წლის გადატრიალებისა, როცა ანდრონიკე კეისარი მოჰკლეს და კონსტანტინეპოლს ისააკ ანგელოსი გაამეფეს, ამ თამარმა ეს ორი ახალგაზრდა კომნენი, ანდრონიკეს შვილიშვილები, ალექსი და დავით, კოლხეთში წამოიყვანა და იქ, შორეულ პროვინციაში, ისააკის შურისძიებისაგან უზრუნველყოფილნი დააბინავა. მათ ერთგული ყმები და მომხრეები ახლდნენო, სიმდიდრეც საბერძნეთის დედაქალაქიდან თან წამოიღეს და ნელნელა ძალთა მზადებას შეუდგნენ იმ მიზნით, რომ ანდრონიკეს და სხვა კომნენტა ამ კანონიერ მემკვიდრეთ შესძლებოდათ შეძღვევაში, მათი ტახტის ხელახლად დასაპყრობად გამოსვლა.

იმხვე დროს ეს ემიგრაცია და აბეგარი ძალთა დარაზმვა იმ კუთხეს. ე.ი. ჭანეთს, ქართველთა მიერ დარბევსაგანაც უზრუნველყოფდა: საქართველოს ძლიერი დედოფალი იქაურ მხარეს მეტად ჩაგრავდაო. ახლა კი უფრო დაიძვრებულა შეიქმნენ — პატრონი გამოუჩნდათო.

და როცა დასავლეთიდან მოსულმა ფრანგებმა ძველი ბიზანტიის შენობა დაანგრეს — აი, მაშინ კომუნები მათი თჯშესაფარიდან გამოვიდნენ. ალექსი ხელმწიფედ იქნა აღარებული, შეეცადნენ მთელი მცირე აზია ხელში ჩაეგდოთ... დაარსდა ტრაპიზონის სამეფო: კონსტანტინეპოლში ტახტზე ვერ ასულან, ტრაპიზონში მაინც ბერძენთა მეფობა შეინახეს.

ეს ვერსია ხომ ზემოთ მოყვანილი „ქართული“ სქემისაგან დიდად განსრჩეოდა!

შემდეგში (1846 წ.) ბავარიელმა მეცნიერმა. როცა ტრაპიზონის ქრონიკა გამოისცა განმარტებით, მისი პირველი აზრის კატეგორიული კილო ცოტა შეასუსტა. მან კარგად იცოდა თამარ მეფის დროინდელი საქართველოს მნიშვნელობა და ამისთვისაც გამოთქვა: პანარეტის მიერ დასახელებული „თამარი“ ტრაპიზონელი ალექსის მაჰიდა რომ არ ყოფილაყო, რახაკვირველია. ის ჯარი და საშუალებანი. რომლითაც ალექსიმ 1204 წელს ტრაპიზონი და სხვა ადგილები დაიჭირა, მთლად სვერიის — საქართველოს დახმარებით უნდა აგვეჩხნა. და ისიც იცნო. რომ მისი ბიზანტიელ-კოლხელი პრინცესა („მაჰიდა თამარ“) სხვაგვარად ისტორიულ საბუთებში უცნობი იყო.*

ფალმერაიერის შემდეგ შოტლანდიელმა ფინლეიმ ტრაპიზონის სამეფოს ისტორია დაწერა 1851 წელს. იგი იზიარებს და იმეორებს იმ აზრს, რომ თამარ, ანდრონიკეს ასული, ალბათ, რომელიმე კოლხელი მთავრის მეუღლე იყო, ვაჟლენიანი და მდიდარი; და ამ მაჰიდის დახმარებით. ახალგაზრდა კომუნებმა „სვერთა“ ჯარი შეკრიბესო და ტრაპიზონი დაიჭირეს 1204 წელს.

მაგრამ ფინლეი ფიქრობს, რომ, თუ კი ალექსი როგორც საბერძენეთის ტახტის შემკვიდრე-მაძიებელი იზრდებოდა, ეს შეიძლებოდა მხოლოდ რომელიმე ძლიერი და დამოუკიდებელი ხელმწიფის მფარველობით — როგორც იყო, მაგალითად, თამარ მეფე ან რუმის სულთანი; და ამის შესახებ გვაკლათ ისტორიული მოწმობანი. მას აგრეთვე შესაძლებლად მიაჩნია, რომ ანდრონიკე კეისარს რომელიმე სვერიელი პრინცესა ცოლად ყოლოდა, და ამით ხსნიდა კომუნთა მიერ მიღებულ „ქართულ“ სახელებს: თამარ, დავით.¹²

ერთი სიტყვით: „ქართლის ცხოვრების“ ალექსი ანდრონიკეს ძე არ არის ტრაპიზონის პირველი მეფე; და ბერძნული ქრონიკის თა-

* ib. Anmerkungen zur Chronik des M. Panaretos, S. 70—71.

მარი, თუ ფალმერაიერს და ფინლეის დავუჯერეთ, თამარ მეფე კი არ ყოფილა, არამედ ვინმე სხვა თამარი, კომუნის, იქნებ, ანდრონიკე კეისრის ასული და ალექსი ტრაპიზონელის მაჰიდა!

8

ფალმერაიერის მიერ ასე ცოცხლად დახატულ-სურათზე რა ითქმის? ჯერ ერთი, ის, რომ მისი „მაჰიდა“ ბერძნული სიტყვის მაინცდამაინც თარგმანი კი არა, უფრო „თარგმანება“-ა, მერე ის, რომ საქართველოს სამეფო სახლის და კომუნთა ნათესაობა, ბიზანტიურ წყაროებიდან ცნობილი, მან უყურადღებოდ დატოვა. თორემ ბუნებრივად იფიქრებდა, რომ პანარეტის თამარი, „მაჰის მხრივ ძალუა“ ალექსის, და თამარ მეფე — ერთი პირია.¹³

თუკი, იმის მიხედვით, რომ ბერძნული ქრონიკა მართლაც იქ დასახელებული თამარის გვირგვინზე დუმს და მხოლოდ ალექსი ტრაპიზონელის და თამარის ნათესაობას ხაზს უსვამს, — და ამის გამო ამ თამარის კომუნობას გავიზიარებთ, მაშინ რა? მაშინ ხომ მისადები იქნება ფალმერაიერის ჰიპოტეზი,¹⁴ რომ ჩვილ კომუნთა ჭანურ „კოლხიდაში“ აღზრდა და სხვა (იხ. §7) და, მასთან ერთად, ამ ყმაწვილთ 1204 წელს ამადლება უფრო მათი პარტიის და ვინმე „კოლხელი“ თამარის, და არა თამარ მეფის საქმედ უნდა ვიცნოთ.

მაშინ „ქართლის ცხოვრებას“ რაღა ვუყოთ? იქ შენახული ცნობები ამ შემთხვევაში სხვა პოლიტიკური ცდის მოწმობად ჩაითვლებოდა, სახელდობრ, ეს იქნებოდა მარტო ქართულ წყაროებში დარჩენილი კვალი თამარის მიერ საბერძენეთის საქმეებში ჩარევისა და ერთ-ერთი კომუნის — ალექსი ანდრონიკეს ძისათვის — გაწეული დახმარებისა, ალექსი III ანგარის წინააღმდეგ. ხოლო ეს რომ ასე ყოფილიყო, უნდა ვაღიაროთ, რომ ამ ტახტის მაძიებელის ცდამ და დედოფლის ზრუნვამ უნაყოფოდ ჩაიარეს.

ძნელი დასაჯერია, რომ 1201—1202 წლებში ქართველთა ლაშქრობა ფართო პოლიტიკური განზრახვით — ვთქვათ, კომუნთა სახლის საბერძენეთის ტახტზე აღსადგენად — მომხდარი იყოს, ისიც დიდი საერთაშორისო კრიზისის დროს, და რომ ამ ომის და პოლიტიკის კვალიც ევროპელთა ან ბერძენთა მინაწერებში არ დარჩენილიყოს.

და განა წარმოსადგენია, რომ ქართველებს მცირე აზიაში ზედიზედ ორჯერ მოუხდენიათ ინტერვენცია: 1201—2 წლებში რეპრესალიის წესით, ალექსი-ანგარის წინააღმდეგ (ოქროს ამბავი); მერე კი 1204 წელს ტრაპიზონის სამეფოს დასაარსებლად; ჯერ ალექსი ანდრონიკეს ძის გასაბედნიერებლად, მერე მისი ძმისწულის ალექსის ტრაპიზონის ტახტზე აღსაყვანად!

ფალმერაიერის დასკვნა ჩვენთვის მხოლოდ მაშინ გახდებოდა სა-
ვალდებულო, თუკი მის მიერ აღიარებულ „თამარის“ კომენტობას
მივიღებდით. ეს კი მისი შეცდომა იყო, რომელიც, სამწუხაროდ,
სხვებმაც გაიმეორეს.

გაუგებრობის მიზეზი, სხვათა შორის, ის იყო, რომ „ქართლის
ცხოვრებაში“ შენახული ცნობები ვერ გამოიყენეს. თორემ იმას მიაქ-
ცევდნენ ყურადღებას, რომ, პანარეტის სიტყვებით, ალექსიმ თამარ-
ის დახმარებით ივერი ითგან* გამოილაშქრა — და ფალმერა-
იერის აზრითაც ალექსის ივერიითგან გამოსვლა ყოველი ეჭვის გარე-
შეა; მეორე მხრივ, თამარის ისტორიითაც, ეს დედოფალი კომენტა
ამ რტოს პატრონობდა და ტრაპიზონის და სხვა ადგილთა დასაპყრო-
ბად, მათ ჯარითაც უშველა.

მთავარ ხაზებში ერთი მოწმობა მეორეს კარგად უხდება. არც სა-
ჭირო იყო რომელიმე „მამიდის“ გამოგონება.

9

ფალმერაიერის და მის მიმდევართა აზრის ასახსნელად
ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ თამარის მეფობის ნამდვილი თარიღები
დიდი ხანი გაურკვეველი იყო. ეს დედოფალი უკვე 1201 წელს გარდაც-
ვლილი ეგონათ (ამ აზრისა პირველად ხომ ბროსეც ყოფილა), ასე რომ,
ამ ანგარიშით 1204 წელს ცოცხალიც არ იქნებოდა.

ქართული მატიანის ფრანგული თარგმანი მაშინ გამოქვეყნებული
ჯერ არ იყო და ევროპაში ცოტა რამ იცოდნენ საქართველოს ისტორი-
ისა და, კერძოდ, ბაგრატიონთა და კომნენტ სახლთა ნათესაობის
თაობაზე, რაიც საჭირო იყო 1204 წლის ამბის გასაგებად.

სწორედ ამ სახლთა გენეალოგიები საფუძვლად დაუდო რუსეთის
აკადემიკოსმა კუნიკმა, ტომით გერმანელმა, იმ გამოკვლევას, რო-
მელიც დაიბეჭდა 1854 წელს და საუკეთესო შრომად უნდა ჩაითვალოს
ტრაპიზონის დაარსების შესახებ.¹⁵ ამასთანავე მან ქართული ცნო-
ბები, ბროსეს მიერ ნათარგმნი, პანარეტის გადმოცემას შეადარა და
საქართველოს დედოფლის ახალი სამეფოს დაარსებაში გადამწყვეტი
მონაწილეობა ცხადყო. მან სცადა ამ საქმისათვის ზოგადი ახსნაც მიეცა
საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკის და ინტერესის გათვალის-
წინებით.

ამ საგანს კიდევ დავუბრუნდებით; რაც კი თვით 1204 წლის
საქმის მსვლელობას შეეხება, მართლაც, პანარეტს ხომ ნათქვამი აქვს,

*ივერია აქ საქართველოს ნიშნავს. შდრ. მაგ., იქვე § 5-ში დასახელებული (1282
წელს) ივერიის მეფე დავით, პო ბასილევს იბერიას.

რომ ალექსიმ ტრაპიზონის დასაპყრობად ივერი იღან გამოილაშ-
ქრა და თამარის დახმარებით მოქმედებდაო, რომელიც მისი ნათე-
სავი იყო. რაკი ცნობილია და უეჭველიც არის, რომ თამარის გვარო და
კომნენტები ნათესავებად* ითვლებოდნენ, და თაობათა მიხედვით თა-
მარი ტრაპიზონელი ალექსის სწორედ „ძალუა“ იქნებოდა; აგრეთვე
ისიც, რომ, თანახმად ქართული მატიანისა, საქართველოს დედოფალ-
მა ჯარიც გაგზავნა ზღვის ნაპირის ადგილთა დასაპყრობად — თამარ
მეფის დიდი მონაწილეობა ტრაპიზონის სამეფოს დაარსებაში ბუნებ-
რივ დასკვნად ჩანს. საჭიროა მხოლოდ სხვადასხვა ცნობათა კრიტიკუ-
ლი გასწორება და შედარება, ამ საქმეს კი კუნიკმა გაუხსნა გზა.
ამგვარი დასკვნის შესაფერი გადრმაგება და განმეორება მით უფროა
საჭირო, რომ ფალმერაიერის შემცდარი აზრი ბევრმა შეითვისა, და
ზოგიერთ თითქმის ახალ ნაწერებშიც — მაგალითად, ინგლისელი
ლინჩის მიერ ცნობილ სომხეთის აღწერაში, ისევ ეს თამარი
გვხვდება, კომნენტის ასული — ნამდვილად კი ფალმერაიერის ქმნი-
ლება — კოლხელი მთავრის მეუღლე და პირველი ტრაპიზონელი მეფის
მამიდა!¹⁶

10

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ტრაპიზონის საქმის ორი მთავარი დო-
კუმენტი ცოტათი ბუნდოვანია.

კერძოდ, როგორ უნდა გვესმოდეს ბერძნული მოწმობის დუმილი
თამარის დედოფლობის შესახებ? ეს ტრაპიზონელი ბერძენი იქ-
ნება განგებ და შეგნებულად დუმს ამ შემთხვევაში, რათა თამარ
მეფის ხსენებით პირველი ტრაპიზონელი მონარქის სახელი არ დააკნი-
ნოს? ეს მოსალოდნელი იქნებოდა თავის პატრონთა ერთგულ ისეთი
მსახურისა და კარისკაცისაგან, როგორიც იყო მიხაელ პანარეტი.
ამგვარ საკითხზე პასუხი ძნელია.

„ტრაპიზონის ქრონიკა“ შედარებით გვიან არის შედგენილი, სა-
ხელდობრ, XIV საუკუნის ბოლო ათეულებში. საიდან ამოიღო მიხა-
ელმა მოკლე ცნობა ალექსი ტრაპიზონელის 1204 წელს გამეფებაზე?
არავინ უწყის.

ცნობილია სახელოვანი კარდინალ ბესსარიონის** მიერ
თქმული „ტრაპიზონის ქებითგან“¹⁷, რომ ამ ქალაქის სასახლის ერთ-
ერთ დარბაზში, კედელზე, ყველა იქაურ მეფეთა სახეები იყო დახატული

* იხ. შენიშვნა 18.

**ეს საეკლესიო ასპარეზის მოღვაწე და ჰუმანისტი — Graecorum latinissimus et
latinorum graecissimus — ჩამომავლობით ტრაპიზონელი იყო. სწორედ მის წიგნებ-
ში ვენეციას რომ უხდებოდა, ფალმერაიერს პანარეტის ხელნაწერი აღმოუჩენია.

და წარწერებში მათი საქმეები იყო აღნუსხული. ფალმერაიერი ფიქრობდა, რომ პანარეტს შეეძლო ძველ დროისათვის ამ წარწერების მასალა პირდაპირ თავის ქრონიკაში შეეტანა. შესაძლებელია, სამწუხაროდ, ეს წარწერები არაა შემონახული.

მაგრამ იქნება პირველ ხანებში თავისთავადაც იგულისხმებოდა, რომ ალექსი ტრაპიზონელის ძალუა თამარ საქართველოს დედოფალი ბრძანდებოდა? და მოსახრებაც უსაფუძვლოა, ვითომც პანარეტს განგებ არ აღენიშნოს ეს ხარისხი? ყოველ შემთხვევაში, თუკი ეს დუმილი ტენდენციურია, მაშინ, მართლაც, საფიქრებელია, რომ კარისკაცმა პანარეტმა ალექსი I ტრაპიზონელის ამბავი — თითქმის 180 წლის შემდეგ* — ისე ჩაწერა, რომ სახელი თ ა მ ა რ ი ს ა დარჩენილიყო, ამ სამეფოს დაარსებასთან დაკავშირებული, არა როგორც საქართველოს დედოფლის განთქმული სახელი, არამედ როგორც უცნობი ნათესავის, ე.ი. კომნენტა ასულის სახელი.

განათლებულ ბერძნებს 1204 წლის საქმე, მაშინდელი საქართველოს ხელმძღვანელობა და იმერ-ჭანთა იერიში, ალბათ, სხვანაირად ესმოდათ და მათ მიერ მიღებული დახმარება თანდათან დავიწყებულიც ექნებოდათ. ესეც მოსალოდნელია და ამისი კვალი, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ძველ საქმეთა დაგვიანებული და გადასხვაფერებული გამოძახილი უკვე დასახელებულ „ტრაპიზონის ქებაში“ იშმის; სახელდობრ, იქ, სადაც ბესარიონი ბუნდოვნად და რიტორულად ამტკიცებს, რომ მისი სამშობლო, ტრაპიზონი, ძველადაც კოლხიდასა და ლაზიკაზე ამბდლებული ყოფილა და ახლაც მათ წესიერად განაგებსო. მერე დასძენს: ოდესმე კი — ასე გვაქვსო გაგონილი — მათ ემორჩილებოდა და ხარკსაც აძლევდა.**

ძალიან საყურადღებოა XV საუკუნის ნასწავლი ტრაპიზონელი ბერძნის ამგვარი მსჯელობა, თუკი ბესარიონს აქ მართლაც 1203—4 წლების ბრძოლანი და კომნენტა მაშინდელი ამბები აქვს მხედველობაში, და არა რომელიმე სხვა შემთხვევა.

11

ბერძნული მოწმობის „დუმილი“ და სიმოკლე გვაკვირვებს. მეორე მხრივ, თამარ მეფის „ცხოვრების“ ცხადად ნათქვამშიაც ფაქტიურ შეცდომას მივაქციეთ ყურადღება: ტრაპიზონელი ალექსი კომნენტის

* 1386 წელს პანარეტი, ალბათ, ცოცხალი არ იყო: ამ წლის ამბავი, საქართველოს მეფის ბაგრატ V და მისი ცოლის, ტრაპიზონელი კირა-ანას თემურლენგის მიერ ტყვედ წაყვანისა (§53) ამ ქრონიკაში სხვა ხელითაა ჩაწერილი.

**B è s s a r i ò n o s e g k ò m i o n e i s T r a p e z o u n t a, ed. Lampros, 1916, p.35—36.

ნაცვლად, იქ იმავე სახლის სხვა წევრია დასახელებული, სხვა ალექსი, პირველის ბიძა, როგორც ჩანს, საქართველოს დიდიხნის სტუმარი.

ვინ იცის, იქნება მისი სახელის ხსენება აქ არც ისე უმიზეზოა. იქნება სწორედ ეს ალექსი თამარ მეფის კარზე კომნენტა გვარის მთავარ წარმომადგენლად და პრეტენდენტად ითვლებოდა და საქართველოში კომნენტა საქმისათვის მუშაობდა. 1204 წელს ცოცხალი რომ ყოფილიყო, ესეც საეჭვოა. აღრინდელი მუშაობით კი თავის ნათესავებს საქართველოს დახმარება მოუხერხა და ამით მის ძმისწულებს, ალექსის და დავითს, 1204 წლის ცდა გაუადვილა.

თუ ეს ასეა, მაშინ ქართული მოწმობის შეცდომა და ანაქრონიზმიც იმით აიხსნებოდა, რომ „თამარის ცხოვრება“ ერთ სურათში ორ რამეს იმით აიხსნებოდა, რომ „თამარის ცხოვრება“ ერთ სურათში ორ რამეს აერთებს: უფრო აღრინდელ, ალექსი III ანგელოსის წინააღმდეგ სარეპრესალიო მოქმედებას, რომელზედ სხვა ცნობები გვაკლია და 1204 წლის ოპერაციას. პირველ შემთხვევაში თამარ მეფეს მართლაც შეეძლო „ალექსის ანდრონიკეს შვილის“-თვის მხარი დაეჭირა. წაქეზებას და პატრონობას მას, როგორც ნათესავს და დაახლოვებულ პირს, არ დააკლებდა.¹⁸

რაც ამ ალექსის ძმისწულებს შეეხება, მისადებია განა, რომ ეს ყმაწვილი კომნენტები სადმე ბიზანტიის „კოლხიდაში“ (ჭანეთში) იმალდებოდნენ და, რომ მათი მომხრენი იქვე მათ პოლიტიკურ გამოსვლას ამზადებდნენ? უფრო საფიქრებელია, რომ უფროსი ალექსის ძმისწულებიც საქართველოში იზრდებოდნენ. ნიადაგი კი მათი ბატონობის „ლაზიკაში“ დასამყარებლად, ჩანს, მართლაც დროზე და კარგად ყოფილა დამუშავებული.

1204 წლის ინტერვენციას ორი გარემოება უწყობდა ხელს. შავი ზღვის ნაპირზე წინსვლა, სახელდობრ ჭანეთში, საქართველოსათვის ბუნებრივი იყო. თვით ტრაპიზონის მხარეს კი ძველადვე ცხადი სეპარატიზმი ეტყობოდა: მოსახლეობის არაბერძნული სისხლი ამ სულისკვეთებას, ალბათ, ამაგრებდა.

ტრაპიზონის დანარჩენ საბერძნეთისაგან განცალკევება უკვე XII საუკუნეში, ორჯერ მომხდარა — გ რ ი გ ო ლ ტ ა რ ო ნ ი ტ ი ს და უფრო გვიან თ ე ო დ ო რ გ ა ბ რ ა ს დ რ ო ს.* ეს მთავრები ალექსის ნამდვილი წინამორბედნი ყოფილან. ამგვარად, „ტრაპიზონის სამეფოს“ ძველი ადგილობრივი ფესვი ჰქონდა.

მაგრამ 1204 წლის საქმეს სხვა, ბერძნული ინტერესები ართულებდნენ, საკეისროს აღდგენის და კომნენტა მთელი საბერძნეთის ტახტზე რესტავრაციის ცდა.

* იხ. ამის შესახებ S. L a m p r o s, Historia tês Hellados... T.VI, cap.III, p.227—321. Cf. A.A. B a s i l j e v, Готы в Крыму. Изв. Гос. Акад. Мат. Культ. т.V, стр. 278—279.

შავი ზღვის ქალაქები ხომ ბერძნული იყო, და ამ ბერძნულმა დრო-
შაში კომუნებმა მართლაც საქართველოს საზღვრებიდან პერაკლიამდე
მოიყვანა.

როცა ფრანგებმა კონსტანტინეს ქალაქი დაიპყრეს, ბერძნებმა საკუ-
თარო საკეისროს შენარჩუნება და აღდგენა მოინდომეს. დაარსდა ნი-
კეის სახელმწიფო თ ე ო ღ თ რ ლ ა ს კ ა რ ი ს ა. ტრაპიზონელ კომ-
ნენტთა ცდა, მის შემდეგ რაც ქართველთა დახმარებით ეს ქალაქი
აიღეს, ამის პარალელურ მოვლენას წარმოადგენდა და მალე გაჩაღ-
და კოლქუც კომენტთა და ლასკარის შორის ქიშობა და ომი.

ამ ორ ძმას, ალექსის და დავითს, რომ პირველ ხანებში ზურგი
საქართველოდან ჰქონდათ გამაგრებული, ეს უეჭველია. მაგრამ დინას-
ტიური ნათესაობის და ზრუნვის გარდა, რა იყო ამ დახმარებებს მი-
ზანი?

აკად. კუნეიკმა ის აზრი გამოთქვა, რომ თვით თამარის მთავ-
რობაც, ალბათ, ძლიერი საბერძნეთის აღდგენის მომხრე იყო, რა-
თა მისთან ერთად, შეერთებული ძალებით, იკონიუმის ანუ რუმის
თურქული სულთანატო მცირე აზიაში მოესპოთ. ქართველთა ტრაპიზო-
ნის პოლიტიკას ამით ხსნის.

მაგრამ ამ საქმეში ქართველების და ბერძნების კავშირი გარკვეულ
ფარგალს ვერ ასცილდებოდა.

ეს საქართველოში აღზრდილი კომუნები, პირადად იქნება არც
კო გრძნობდნენ თავს მთლიანად ბერძნებად, მათი მომხრენი კი, მათი
პარტია ზღვის ნაპირის ბერძნულ ქალაქებში და ბერძენ აზნაურთა შო-
რის სომ ბერძნებად გრძნობდნენ თავს და ბიზანტიის დიდი სახელმწი-
ფოს აღდგენაზედ ოცნებობდნენ: ტრაპიზონის იქით განწყობილება
სწორედ ისეთი უნდა ყოფილიყო.

სილო იმ დროის საქართველო ძლიერი საბერძნეთის აღდგენას
არ მოიხსურებდა: დიდი საბერძნეთის მეზობლობა რას უპირებდა, XI
საუკუნეიდან კარგად ახსოვდათ. საბუთიც არ არსებობს, რომ ვიფიქროთ,
ამჟვარი პოლიტიკა აზრად ჰქონოდათ. დავით კომნენის 1204 წლის ასე-
თი სწრაფი იერიში და მოსფორისკენ გაქანება — ბერძნული ინტერე-
სებით ამახსენეთ და არა ქართული განზრახვით ანუ კარნახით.

მერე ამ დიდ კომენტთა ბერძნული მიზნის მისაღწევად ხაჭირო ძა-
ლებმა საქართველოდან გამოსაყვანი იქნებოდა: ეს კი, უეჭველად, მის
მოქმედებას მისთვის მთავარ ასპარეზზე — სომხეთში — შეასუსტებდა.

მონათესავე სამეფო სახლის კი უფრო ზომიერ და ცნობილ საზღვ-
რებში, ჭანეთსა და ტრაპიზონში, დამყარება და გამაგრება, და ამით

საქართველოს ერზრუმისკენ წინსვლის მარჯვენა მხარიდან უზრუნ-
ველყოფა — ეს ხომ მის მოთხოვნილებას, მის პოლიტიკურ აზროვნება-
საც სავსებით შეეფერებოდა.

გარდა ამისა, ტრაპიზონის მეფეებს, თეორიულად და ნაწილობრივ
მაინც, ბერძენთ კეისართა ადგილი უნდა დაეჭირათ. და ეს იქნებოდა
საბერძნეთი, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ბერძენთი შემცირებული
და საქართველოსათვის თითქმის შინაური, საკუთარი ბერძნეთი. ამას-
თანავე, საქართველო მართლმადიდებელ ბერძენთა ერთგვარ დამცვე-
ლადაც გამოდიოდა ამ ლათინთა თავდასხმის დროს.

ამისათვის „ბუნებრივი“ იყო 1204 წლის ისტორიაში ქართველების
მონაწილეობა დამხმარე ჯარით და სხვაგვარ შემწეობით.

თვით ტრაპიზონის დაპყრობა რთულ ოპერაციას იქნებ არც კი მოი-
თხოვდა. ქართველი ისტორიკოსის სიტყვებიდანაც გვესმის, რომ სა-
ქართველოდან „მცირედნი ლიხთ-იქითნი“ გაგზავნეს. და ის „ივერთა“
ჯარი, ვისი საშუალებითაც კომუნებმა ტრაპიზონი და სხვა ადგილებიც
დაიჭირეს, არ ნიშნავს მარტო ხსენებულ, თამარის მიერ გამოგზავნილ
საომარ ძალას. ამ „ივერთა“ სახელწოდებით იგულისხმებიან აგრეთვე
საბერძნეთის და შემდეგ ტრაპიზონის ხელმწიფეთა ქვეშევრდომნი,
ჭოროხის მახლობლად, საქართველოს საზღვართან, ზოგიერთ ადგილ-
თა მცხოვრებნი (ტრაპიზონის მეფენი, სხვათა შორის, ივერთა ხელ-
მწიფობითაც თავს იდიდებდნენ).

თვით ტრაპიზონის დამოუკიდებლობის ასეთი ადგილი აღიარება და
დამტკიცება 1204 წელს განსაკუთრებულ ზოგად და ადგილობრივ პი-
რობებში, საქართველოს დახმარებითაც აიხსნება. კომენტთა მიერ აუო-
ველთა ადგილთა ფებლადონისა და პონტოსათა, * ე.ი. ანატოლიის
ჩრდილო ნაპირის დაპყრობის მთავარი მიზეზი კი უფრო პოლიტიკური
და არა სამხედრო იყო: ამ შავი ზღვის ბერძნებს ეგონათ, რომ კომენტთა
ხელში საბერძნეთის დიდი იმპერია მალე ისევ აღსდგებოდა.

ეს იმედი არ გაუმართლდა, იხეირა მხოლოდ ტრაპიზონის პატარა
სამეფომ, საქართველოს გავლენით და მის მეზობლობაში აშენებულმა.

საქართველოს, ალბათ, ტრაპიზონის საქმის ადგილობრივი, თითქ-
მის „ჭანური“ სახე იზიდავდა. ვინც კი შიგნით ბერძნეთში ბიზანტიის
აღსაღგენად იბრძოდა, მათთვის ახალი სამეფო მარტო იმდენად იყო
საყურადღებო, რამდენადაც მისი გავლენა 1204 წელს ატეხილ ლა-

* ეს ადგილები თამარის ისტორიკოსის მიერ საუცხოოდ ჩამოთვლილია; მაგრამ მთე-
ლი ლაშქრობა იქ ახირებულად სხვა ალექსის სახელთან და ოქროს მითვისების ამბავ-
თანაა დაკავშირებული.

თინთ-ბერძენთა ბრძოლაში იქნებოდა საგრძნობი. ამისათვისაც არის, რომ კვალი ამ ბრძოლის საბუთებში ნაკლებად ჩანს.

კომნენთა პარტიის დიდმა ბერძენულმა პროგრამამ მალე მცირე ტრაპიზონის გეგმას დაუთმო ადგილი. და იმ ეპოქის მთავარი ბერძენი ისტორიკოსი ნიკიტა აკომინატი ანუ ხონიატი ბევრს არას გვეუბნება ტრაპიზონის საქმის შესახებ. მან იცის, რომ 1204 წლის შემდეგ ამ ორ ძმათა, დავითს და ალექსის, მანუელ კომნენის შვილებს და ანდრონიკე კეისრის შვილიშვილებს ეჭირათ: პირველს — პონტის ჰერაკლია და პაფლაგონია; მეორეს — კი უნიეპ, სინოპი და თვით ტრაპიზონიც.* იგივე მწერალი მოწმობს, რომ ამ ორ ძმათა ამადლება და თვედორე ლასკარის მცირე აზიაში ხელმწიფედ აღიარება ერთად მოხდა, სახელდობრ, როცა ბერძენთა კეისრობა კონსტანტინეპოლს დაინგრა. მაშინ დავით კომნენმა ქალაქები და სოფლები დაიმორჩილაო. პაფლაგონიით და ჰერაკლიიდან შეკრებილი ჯარი ჰყავდა, და ივერთა, ფაზისთან რომ ცხოვრობენ, რაზმიც წამოიყვანაო. ეს დავითი თავის ძმის ალექსის განსაზღვრებლად, ვით მისი წინამორბედი, მოქმედებდაო. მაგრამ ალექსის არ ეჩქარებოდა და უფრო ტრაპიზონის გარშემო მოძრაობდაო. ლასკარის მიზეზით, ასე დასძენს ნიკიტა ხონიატი, დავითი იძულებული გახდა პონტოს ჰერაკლიაში გაჩერებულიყო.¹⁹

ლასკარის მომხრე და თანამშრომელი, ეს მემატინე, დიდი კარისკაცი და მოხელე, ამ ორ ძმათა პოლიტიკურ ცდას ცოტა შორიდან და მადლიდან უცქერის, და მათში დავითს თითქმის მეტს ანგარიშს უწევს, ვიდრე მეფედ აღიარებულ ალექსის, ვინაიდან ეს უკანასკნელი შორს იმყოფებოდა; დავითი კი ლასკარისთან პირდაპირი ბრძოლით ყურადღებას იპყრობდა.

ნიკ. აკომინატის მოწმობას დიდი მნიშვნელობა აქვს: მოხსენიებულ ამბავთა თანამედროვე იყო და კარგი მემატინის სახელიც აქვს. მის მოთხრობაში თამარ მეფის ხსენებაც არ არის, და „ივერთა რაზმი“ არ გულისხმობს უთუოდ დედოფლის ქართველ მოყმეებს.

14

ქართველ ისტორიკოსს რა ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა „ვენეტიკთა“ გამოსვლაზედ, ზემოთ ვნახეთ.

არც დასავლეთის მეომრებს სცალოდათ, რომ საქართველოსათვის თვალყური ედევნებინათ: ვილჰარდუენის განთქმულ ქრონიკაში, რომელიც კონსტანტინეპოლის 1204 წლის აღების ერთი უმთავრესი

* ამით ისიც მტკიცდება, რომ თამარის ისტორიაში ჩამოთვლილი ადგილები დაპყრობილი იყო 1204 წ. — უნიეპ, ძველად Οenöe.

საისტორიო წყაროთაგანია, ტრაპიზონის საქმე არაა კერძოდ აღნიშნული.

დავით კომნენი კი, ალექსი ტრაპიზონელის ძმა და მისი საქმისათვის წინამებრძოლი, ჰერაკლიის მპყრობი და თვედორე ლასკარის მოწინააღმდეგე როგორც ბერძენთა, ისე ფრანგთა გავლენის და ყურადღების სფეროში იყო. და არც გასაკვირალია, რომ ანრი ვალანსიენელი ის ნაწერში, რომელიც შეადგენს ვილჰარდუენის მიერ აღწერილ „კონსტანტინეპოლის დაპყრობის“ გაგრძელებას, დავითიც იხსენიება. აქ მოყვანილია ამბავი ლასკარის დავითზე ერთი თავდასხმის და ჰერაკლიის გარს შემორტყმისა. გაიგო თუ არა ეს ამბავი კონსტანტინეპოლის მეორე ფრანგმა იმპერატორმა ანრი ანუ ჰენრიკმა, ბოდუენის მეშვეობით, თრაკიაში მყოფმა, მაშინვე, — ასე მოგვითხრობს ვალანსიელი, — თვითონ წამოვიდა მაშველი ჯარით და სრუტეს გაღმა, მცირე აზიაში, გადავიდა. ემინოდა: დავითი მისი მამულიდან არ გამოეგდოთ, მისი ერთგული დავითი.

ლათინთ მეფის ჩამოსვლამ ლასკარისი ფრიად შეაშინა. ჰერაკლიას თავი დაანება და ნიკეაში სასწრაფოდ გაიქცა. იმპერატორს კი ეწყინა, რომ წყალდიდობის და წვიმების გამო ხელიდან წაუვიდა.²⁰

მალე უღალატა ამ ერთგულ დავითს მისმა პატრონმა, ფრანგმა კეისარმა — ლასკარისთან ზავის დადებით.

საქართველო ბიზანტიის ამ ბრძოლათა მონაწილე არ იყო, და დასუსტებული, შემცირებული, მაშინ ფრანგთა მიერაც დაჩაგრული ბიზანტია კარგა ხანია კავკასიის იმ ასპარეზს მოშორებული იყო, სადაც ოდესღაც ბერძენთა ძალა ხალხთა თავისუფლებას ანგრევდა, აწ კი საქართველოს მოქმედება ნაყოფიერად იშლებოდა.

ესაა მიზეზი ბერძნული ცნობების სიღარიბისა, რაც ტრაპიზონის ამბავს შეეხება. არამც თუ საქართველო და სომხეთი, თვით ტრაპიზონი და ჭანეთი, იმ დროის ბერძენთა პოლიტიკური ჭვრეტის გარეშე რჩებოდა. მით უმეტეს იგივე საბერძნეთში გაბატონებულ ფრანგებზედაც ითქმის.

15

შენახულ ცნობათა განხილვამ, ვგონებ, დაგვარწმუნა, რომ ტრაპიზონის სამეფოს დაარსების პირველი მიზეზი ის ღრმა კრიზისი ყოფილა, რომელიც ბერძენთა კეისართა სისუსტესა და კონსტანტინეპოლის სადინასტიო ბრძოლებში გამოიხატება. მის ნიადაგზე, დასავლეთ ევროპელთა მძლავრ ინტერვენციას ჰქონდა ადგილი, და მათ მიერ საბერძნეთის დედაქალაქის დაპყრობა და იქ საკუთარი იმპერიის დაარსება, ამ კრიზისის უმაღლესი წერტილია.

ამ ზოგადმა პირობებმა ტრაპიზონის და ჭანეთის ძველი ავტონომიისკენ მიდრეკილება ძალიან წააქეხეს, და ამ ადგილობრივ მოძრაობამ, საქართველოს ჩარევით, მის მიერ კომენტა პატრონობით და ახალი სამეფოს შექმნით, დროის და გარემოების შესაფერი სახე მიიღო.²¹

საქართველოს მფარველობა და დახმარება აქ ადვილად ასახსნელია, ვერ ამ კომენტა თითქმის სამი თაობის საქართველოში ცხოვრებით, იქაურ სამეფო სახლთან მათი ნათესაობით, მერე განსაკუთრებული სახელმწიფო ანგარიშით, ჭანეთის მჭიდრო მეზობლობით და, იქნება, მისი ხალხის ეთნიკური „ძმობით“-აც.

შავი ზღვის ბერძენთა ერთი ნაწილი ტრაპიზონელ კომუნებს, მათი დიდი სახელის გამო, იმედით უყურებდა და მათგან მამაბაბეული ტახტის აღდგენას მოელოდა. და გამოიყვანა თუ არა საქართველომ მოქმედების ასპარეზზე ეს ახალგაზრდები, ისინი თავიდანვე იძულებული გახდნენ, მცირე აზიაში ბრძოლის ველზე გამოსულიყვნენ.

ამ მხრივ უფრო დავით კომენენის დეაწლია შესანიშნავი. ალექსი ტრაპიზონელი კი წარმოადგენს საქმის უფრო შეზღუდულ, ადგილობრივ, ჭანურ-ბერძენულ-ქართულ ბუნებას.²²

ის პატრონყმური კავშირი, რომელიც, თამარის ისტორიკოსის სიტყვით, ტრაპიზონის პირველ მეფეს და საქართველოს დედოფალს აერთებდა, იმ დროის სახელმწიფო აზროვნებისათვის ჩვეულებრივია, და მას იმეორებს, რაც საქართველოსთან ზოგიერთ სხვა დაკავშირებულ ქვეყანაზე ვიცით.

ხოლო ტრაპიზონის და საქართველოს კავშირი, თუნდაც რომ საღად განზრახული და ყოველმხრივ საფუძვლიანი, ხანგრძლივი არ იყო. ახლო მომავალში თვით საქართველოსათვის დაიწყო დაცემის ხანა; და იწყო „უკუ ქცევა... სვიანისა ბრძოლათა შინა დროშისა დავითიანისა და გორგასლიანისა“.

მაგრამ თავიდანვე ეს პატრონყმური ურთიერთობა და მფარველობა, არც ისე ფორმალურად, არც ისე სრულად უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც ამას თამარის ბიოგრაფი და მისი მიმდევარნი გულისხმობენ.

მკითხველმა იცის, რომ კომენტა მცირე აზიაში გამოსვლის შედეგი, მათი მეტოქე ბერძენთა ბატონთან თევდორე ლასკარისთან შეტაკება იყო. ისიც ვნახეთ, თუ როგორ გახდა დავითი ამ ლასკარისთან ომში ფრანგთა მოკავშირე.

ლასკარის კობინაცია უფრო ძლიერი აღმოჩნდა. კომუნები დამარცხდნენ და, მეტი გზა არ ჰქონდათ, მცირე, დაშორებულ, პროვინციულ სამფლობელოს დასჯერდნენ.

ამ კომენტა ბედ-იღბალი საქართველოს გავლენის წრეს რომ პირველ ხანებშიაც გადასცილდა, იქიდანაც ცხადია, რომ დავითმა, ამ ორ ძმათა წინამებრძოლმა და უფრო გამბედავმა, საჭიროდ ცნო თავი

კონსტანტინეპოლის ფრანგი კეისრის ვასალად ანუ ყმად ელიარებიანა. ეს მოხდა 1206 წელს, ე.ი. თამარ მეფის დროს; ჩანს, კომუნები მარტო საქართველოს მფარველობით კმაყოფილი არ იყვნენ.

ვთქვათ, ეს დავითი უფრო დიდი ბერძენული პოლიტიკის, და არა ადგილობრივი, ტრაპიზონის გეგმის კაცია, მაგრამ არც მის ძმას ალექსის ერგო ბედნიერება წილად.

როცა „ქართლის ცხოვრება“ აცხადებს, რომ ტრაპიზონელთ სახლი „თავისუფლებითსა ცხოვრებასა (თამარის) მიერ იყუნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა“, ეს მეტად გაზვიადებულია და არ ეთანხმება ტრაპიზონელ კომენტა ნამდვილ თავგადასავალს. მათ დიდი იმედი — საბერძენეთის ტახტის დაჭერისა, არ გაუმართლდათ. დამარცხდნენ მეტოქე თევდორე ლასკარისთან ბრძოლაში; ვერ გაიმარჯვეს იკონიუმის სულთანის წინააღმდეგაც. და მათი ბედის ვარსკვლავი, ბრწყინვალედ ამოსული — და სწორედ ეს დასაწყისი, წარმავალი, არასანდო, აღნიშნულია თამარის ისტორიკოსის სიტყვებში! — სწრაფად ჩაესვენა. ივერიელთ ჯარიც დაუხოცეს, და თვით გულადი, მოქმედი დავით კომენი დაიდუბა სულთან ახედდინთან ომში, მის შემდეგ, როცა ლათინთ კეისარმა ჰენრიკმა და ნიკეის ბატონმა თევდორე ლასკარიმ ერთმანეთში ზავი ჩამოაგდეს (დაახლ. 1214 წ.) და დავითი ბერძენთა და სელჩუკთ წინაშე მარტო დარჩა. ლასკარის ბერძენებმა ისევ ჰერაკლია, ამასტრია და „ფებლადონის“ სხვა ადგილებიც დაიპყრეს. სულთანმა კი დავითის უმნიშვნელოვანესი ზღვის ქალაქი სინოპი და ნაპირი სამისონამდე დაიჭირა.

ამნაირად, ალექსი ტრაპიზონელი მისმა მტრებმა სასოწარკვეთილებაში მიიყვანეს, და ბოლოს იძულებული გახდა, რუმის სულთანის ყმად ელიარებიანა თავი, ხარკის და მაშველი ჯარის მიცემით. აი, როგორ „უზრუნველობასა შინა“ იმყოფებოდა ტრაპიზონის სამეფო თავიდავნი.

16

ტრაპიზონის პირველი მეფე იძულებული იქნა თავი ახედდინ სულთანის ყმად ელიარებიანა, ეს ევროპელთა მწერლობაში დიდი ხანია ცნობილი იყო. როგორ მოხდა კი, გარკვეულად არ ჩანდა.

ხოლო სელჩუკთა მატთანეში დაწვრილებით აღწერილია ამ საქმის გარემოებანი. 1214 წელს სულთან ახედდინ-კეიკავუს და კირ-ალექსის შორის ბრძოლა ატყდა სინოპის გამო. ამ განხეთქილების დროს, ერთხელ ალექსი ტრაპიზონელი ნადირობის შემდეგ ილხენდა, უცბად და მოულოდნელად თურქებმა 500 კაცით შეიპყრეს იგი და ტყვედ წაიყვანეს. მერე ძალის დატანებით სინოპზე უარი ათქმევინეს და ყმობის პირობაზე ხელი მოაწერინეს.²³

რასაკვირველია, რუმის სელჩუკი სულთანი ტრაპიზონის სამეფოსათვის სასიამოვნო მეზობელი არ იქნებოდა. სწორედ იმ დროს შესამჩნევად გაძლიერებულ მის სახელმწიფოს სინოპი, შავი ზღვის ნაპირზე, რომელიც სულთანს ასე ადრე ხელში ჩაუვარდა, ალექსის სამეფოს მტკიცე ზღუდით დანარჩენი საბერძნეთისაგან ყოფდა.

ამგვარი მეზობლობა პატარა სამეფოს ხომ აშკარად ავიწროებდა. თურქთა კედელს ძალით ვერ დაანგრევდა. საქართველოდანაც, ალბათ, შველას უკვე არ მოელოდა.

ამ პირობებში, საფიქრებელია, რომ სულთანთან პატრონყმური კავშირის დაჭერა მისაღებად იცნეს, იქნებ, ტრაპიზონის სავაჭრო ინტერესის დასაცავად: ეს იყო ამ სამეფოს სასიცოცხლო ძარღვი.

ასეთია ამ, საქართველოსა და თურქთა სამფლობელოს შუა, ვიწრო ზღვის ნაპირზე მოთავსებული, სამხრეთიდან მთებით შეზღუდული ტრაპიზონის სამეფოს არსებობის პირველი ხანა.

მისი ცხოვრება შემდეგში ზოგჯერ აყვავებითაც არის აღნიშნული; მას ასახრობდა საერთაშორისო ადგილობრივობა და მიწის სიმდიდრე. ბიზანტიის ზოგიერთი ახალშენებიც, შავი ზღვის გაღმა, აწინდელ ყირიმში, ტრაპიზონს ერგო.

ვენეცია და გენუასთან სავაჭრო დამოკიდებულება — ეს ორი რესპუბლიკა ტრაპიზონში მაგრად იყო დაბინავებული, ხანდახან მას თითქმის ჩაგრავენენ კიდევ, სამეფო სახლი ნახევრად ბერძნული და ნახევრად ქართული, ბერძნული ანუ გაბერძნებული მოქალაქეობა, ნახევრად ჭანური აზნაურობა და მთებში წმინდა ჭანები, ცივილიზაციაში არც ისე დაწინაურებულნი, ასეთი იყო ამ მოვლენის მთავარი ხაზები.

ტრაპიზონის მეორე მეფემ, ან დრონიკე გილონმა, სელჩუკები დაამარცხა; ამის შედეგად დამოუკიდებლობაც ისევ აღდგენილი იქნა, მაგრამ ვერ შეინარჩუნეს დიდხანს. ორ ბუმბერაზთა, ალლა-ედდინ სულთნის და ხვარაზმელ ჯალალედდინის შორის წარმოებულ ბრძოლაში, ტრაპიზონის სამეფო უკანასკნელს მიემხრო, მისი პატრონობაც იცნო. სამწუხაროდ, ახლათის ომში 1230 წელს ჯალალედდინი დამარცხდა. ამის შემდეგ, ტრაპიზონელი ანდრონიკე იძულებული გახდა ისევ სელჩუკთა სულთანს ყმობოდა.

ამგვარად, საქართველო, სპარსეთი და რუმის სულთანი, მათ შორის ატეხილ ბრძოლით და ურთიერთის დასუსტებით, მონღოლთა მომავალ ბატონობას გზას უშხალებდნენ.

მაგრამ კომენტა სამეფოს ისტორია აქ ხომ მოსაყვანი არ არის. ის აღწერილია საფუძვლიანად ფალმერაიერის, ფინლეის და სხვათა მიერ.²⁴

ხოლო რაცა ვთქვით, საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ, თუმცა საქართველომ ტრაპიზონის ახალ სამეფოს მისი არსებობის პირველი

დღეები გაუადვილა, მათი პატრონყმური კავშირი უკვე თამარის და ლაშა გიორგის დროს უნაყოფო აღმოჩნდა.

მეზობლობა, სარწმუნოებრივი კავშირი, ნათესაობა ტომობრივი ჭანურ-მეგრული და სხვა, მასთან ერთად სამეფო კარის და აზნაურთა წრეებში მსგავსი რაინდული ცივილიზაცია, უჭველია, საქართველოს და ტრაპიზონის ურთიერთობას თავისებურ ელფერს აძლევდა. მაგრამ შემცდარი იქნებოდა, თუკი ვიფიქრებდით, რომ მათ შორის განუწყვეტელი მეგობრობა სუფევდა.

ტრაპიზონის სამეფოს, ძველი ბერძნული სამხედრო ოლქის — „თემა“ — ქალდიის შემკვიდრებით, და საქართველოს საზღვრები ბუნებრივად ანუ ეთნიკურად გარკვეული არასოდეს არ ყოფილა და ცვალებადი იყო. ამ საკითხის განხილვას აქ ვერ შევუდგებით. ზღვას რომ დავშორდებოდით ეს საზღვარი, ნაწილობრივ მაინც, ის იქნებოდა, რომლის გარშემო ორასი წლის წინათ, საქართველოს სახელმწიფოებრივი გაერთიანების პირველ ხანებში, დავით კურაპალატის († 1001) ცნობილი ანდერძის გამო დიდი ბრძოლები მოხდა.

ამის შემდეგ ჭოროხის ხეობასა და სომხეთში ბევრი რამ და არა ერთხელ გამოიცვალა. ხალხთა და დინასტიათა სატერიტორიო მდგომარეობა, რომელიმე გარკვეული ხანა რომ ავიდოთ, იქ ისეთი რთულია, რომ მისი ზოგადი განხილვაც აქ შეუძლებელია. ეს კერძოდ XIII საუკუნის პირველ წლებზედაც ითქმის.

მაგრამ იმ ადგილებს თავი რომ დავანებოთ, სადაც იმ დროს საქართველოს და მუსლიმანთა მეფენი სომხეთის მახრებისათვის იბრძოდნენ, თვით შავი ზღვის ნაპირზე, ე.ი. ტრაპიზონის მიმართულებით, ამ საზღვარს სიმტკიცე აკლდა.

იმ დროს სახელმწიფო რეჟიმი საერთოდ სუსტი იყო და საზღვრებს ის მნიშვნელობა, ახლა რომ აქვს, არ ჰქონდათ. თვით პატრონყმური კავშირი, განსაკუთრებით სანაპირო ქვეყნებში ხშირად სიმტკიცეს მოკლებული, საზღვართა ცვალებადობას ხელს უწყობდა: არეულობის დროს ვასალი ადვილად ერთი ბანაკიდან მეორეში გადადიოდა.* ადგილობრივ დინასტიათა პოლიტიკა, თავის მხრივ, საქმეს ართულებდა.

ამის მაგალითად, კერძოდ, ჭანეთის ბედიც მოსაყვანია.

როცა ტფილისი და საქართველოს აღმოსავლეთი უკვე მონღოლთა პოლიტიკურ სისტემაში შედიოდნენ, დასავლეთ საქართველოში კი დავით-ნარინი შედარებით დამოუკიდებლად მეფობდა (ვახუშტით: 1259—

* ნიმუშები თვით ტრაპიზონის სამეფოს ისტორიიდან უკვე ვნახეთ.

1293), მის სამეფოს ჭანეთიც შეუერთდა, ე. ი. იქაურებმა. დავითი, სარ-წმუნოებით და ტომით მონათესავე მეფე, პატრონად აღიარეს. ამას ტრაპიზონის ისტორიკოსები ამტკიცებენ.

პანარეტის ქრონიკიდან ისიც ჩანს, რომ დავით-ნარინი თვით ქა-ლაქ ტრაპიზონზე იერიშით მივიდა, მაგრამ ვერ აიღო, 1282 წელს.

ამ მოქმედების შთაბეჭდილებას ხომ არ უნდა მივაწეროთ ტრაპი-ზონელ სამეფო სახლის სამცხის ათაბაგ ბექა I-თან დაახლოება? ბექა ათაბაგის „განდიდების“ და გაძლიერების შესახებ, აი, რას ამბობს ქართული ქრონიკა:

„ჭანეთი სრულიად მოსცა ბრძენმან მეფემან კომნიანოსმან კირ-მი-ხაილ, და ასული ბექასი ცოლად მიიყუნა“...

ვახუშტი ადასტურებს: ... „განდიდნა ფრიად რამეთუ შეირ-თო ასული მისი ბერძენთა მეფემან და მან მოსცა ბექას ტრაპიზონის აქათი ჭანეთითურთ“. დიპლომატიურად არ ამბობს, თუ ვინ იყო ეს „ბერძენთა მეფე“. მართლაც, „ქართლის ცხოვრება“ შემცდარია.

ტრაპიზონელი მეფე, რომელმან ბექას ასული შეირთო უნდა იყოს ალექსი II, ზემო დასახელებული კირ-მიხაელის ღვიძლი ძმა და ასულის შვილი ბერძენთა მეფის მიხაელ VIII პალეოლოგისა. 1283 წელს დაბადებული, 1297—1330 წლებში მეფობდა, რაც ბექა ათაბაგის მთავ-რობის 1285—1306 წლებს კარგად უხდება.*

ამ ამბავიდან ისიც ირკვევა, რომ სამცხის ათაბაგთა სახლი მტკიცედ საერთაშორისო პოზიციას იპყრობდა, და საათაბაგოს განცალკევება, საქართველოს ძალის დამრღვეველი — მონღოლებთან ხომ პირდაპირ, უშუალო პატრონყმური კავშირი დაიჭირეს და ახლა კომნენებთან დაახ-ლოებითაც საკუთარ სადინასტიო და სატერიტორიო პოლიტიკას აწარმოებენ — უკვე ისტორიული მიღწევაა. ნათლად ჩანს გზა საქარ-თველოს დაშლისა.

როგორც ტრაპიზონის მეფე, ისე თვით ბექაც ყაზან-ყაენის ყმად ითვლებოდა, ასე რომ, ეს მათი დაახლოება ზოგად საერთაშორისო მდგომარეობას შეეფერებოდა.**

* თამარ მეფის დროს, 1204 წ. ქართველებმა, სხვათა შორის, „ლაზია“ დაიპყრეს: ცხა-დია, რომ წინათ საბერძენეთის სამფლობელო ყოფილა. 1204 წ. შემდეგ ტრაპიზონის მეფი-სა იყო. ამისათვის ტრაპიზონელს ალექსი II, ჭანეთის მპყრობელს, მართლაც, შეეძლო ჭანეთი ბექასთვის გადაეცა.

ვახუშტის „ტრაპიზონის აქათი“ უნდა გვესმოდეს თანახმად მისივე განმარტებისა, რომ რიზას დასავლით „ჩამოვარდების მცირე მთა, კინინა ზღვამდე, ჭანეთის მთი-დამ, და ესე არს საზღვარი საქართველოსი და საბერძენეთი-სა“.

** ბექას პოლიტიკის ამგვარი წაქეზება გაერთიანებული საქართველოს ძალას აშკა-რად ასუსტებდა. 1204 წ. ქართველები ტრაპიზონს ესმარებოდნენ, რათა მეზობლობაში „საკუთარი“, პატარა საბერძენეთი აშენებულიყო. ახლა ეს ტრაპიზონელი ბერძენები

თუკი მართალია, რომ დავით ნარინსაც XIII საუკუნის ბოლო ხანებ-ში ჭანეთი ეჭირა, მაშინ მკითხველი უფრო ადვილად მიხვდება, თუ რო-გორი რთული იქნებოდა ეს საზღვრების საკითხი.²⁵

მისი გამოკვლევა ასე, გაკვრით, არ შეიძლება. მაგრამ, რაკი აღვნიშ-ნეთ საათაბაგოს მიერ, მონღოლთა ეპოქაში, ჭანეთის შექმნა, ისიც უნ-და ვიცოდეთ, შეინარჩუნეს თუ არა ქართველებმა ზღვის ნაპირის ეს ნა-წილი — ვთქვათ, გონიოდან რიხემდე — XIV საუკუნეში და შემდეგ, ოს-მალთა მიერ დაპყრობამდე?

მდგომარეობა ცვალებადი იქნებოდა, და იმაზე დამოკიდებული, თუ რას წარმოადგენდნენ განსახლვრულ პერიოდში საქართველოს (ანუ იმერთა) მეფე, ათაბაგი, გურიელი, ტრაპიზონელი (ჯერ მეფე, 1461-ის შემდეგ კი — ფაშა) ძალის და შედარებითი გავლენის მხრივ და გარკვე-ული პასუხი, განსაკუთრებით უფრო ძველი დროისათვის, ხშირად მა-შინაც ძნელია, როცა რაიმე ცნობებიც მოიპოვება.²⁶

ოსმალებმაც რომ ტრაპიზონის სამეფო დაიპყრეს, საქართველოს სანაპირო მიწათა მდგომარეობა ამითი ხომ ერთბაშად არ გამოიცვალა. თანდათან კი მტკიცდება მათი გავლენა და ბატონობა; დაიწყო ქვეყნის გაათათრება და საზღვრის, ჭოროხის ყურისკენ, გავრცელება. მაგრამ ეს უკვე ტრაპიზონის ფაშალიკის ხანაა, ჩვენ კი სამეფოზე უკანასკნელი ვთქვათ.

18

ტრაპიზონის სამეფომ თავიდანვე, მისი პირველი, ასე ვთქვათ, დიდი ბერძნული დანიშნულება — ბიზანტიის აღდგენისა — ვერ შეასრულა და მალე ვიწრო ფარგლებში ჩამოყალიბდა, ბერძნულ-ჭანურ ნიადაგზე აშენებული. ბერძენთა კეისრობა კი შემდეგ, როცა ბალკანეთში დაინგრა ლათინ ფრანგთა სახელმწიფო, პალეოლოგებმა ისევ კონსტანტინე-პოლს 1261 წელს აღადგინეს.

პალეოლოგთა კეისრობა ტრაპიზონელ კომნენებმაც ბოლოს ფორმა-ლურად იცნეს 1282 წელს და ამის შემდეგ „სრულიად აღმოსავლეთის და ივერიის“ მეფეთა სახელს სჯერდებოდნენ.

აღმოსავლეთი რომის იმპერიის უკიდურეს აღმოსავლეთმა ნაწი-ვეტმა სრული ორი და ნახევარი საუკუნე იცოცხლა (1204—1461) და სწორედ იმ დროს დაიღუპა, როცა საბოლოოდ მოისპო საქართველოს პოლიტიკური ერთობა და მთლიანობა.

შინაგან სიმტკიცეს მოკლებული, მუდამ გარეშე ძალისაგან დამო-

ათაბაგს ხელს უწყობდნენ ტრაპიზონის საზღვარზე, საათაბაგოს სახით, ასე ვთქვათ, შემცირებული საქართველოს შესაქმნელად — ტრაპიზონის მეზობლობას სამცხის საეკ-ლესით და ხელოვნების ისტორიისათვისაც მნიშვნელობა ჰქონდა.

კიდებულ ტრაპიზონის სამეფო უკანასკნელ ხანებში უფრო ხერხითა და ტრადიციით არსებობდა. საერთაშორისო აღებმაცემობა, წინანდებურად სიმდიდრის წყარო, ისევე უცხოელთა ხელში დარჩა.

როცა მშვიდობიანობა სუფევდა, ეს კუთხე სასიამოვნო, საკმაოდ ზანტ ცხოვრებას ეწეოდა, როგორც შეეფერებოდა ბუნებით დალოცვილი ქვეყნის შვილებს. თვით ვაჭრობაშიც იქაურებმა ვერ გამოიჩინეს ნამდვილი უნარი.

მაგრამ რის უნარი, როცა ეს სამეფო თითქმის მუდმივ განსაცდელში იმყოფებოდა. შიგნითაც ანარქია და ხშირი არეულობანი პატრონეჟური წესწყობილების ჩვეულებრივი შედეგი იყო.²⁷

თემურლენგის ომებისაგან ტრაპიზონმა ისე არ იზარალა, როგორც საქართველომ, ხოლო აღმოსავლეთის დიქტატორის უზენაესობა კომენტს სამეფოშიც იცნო. ამ ხანას ეკუთვნის ტრაპიზონის აღწერა ცნობილი მოგზაურის, ესპანელი ელჩის კლავდიუს მიერ (XV საუკუნის პირველ წლებში).

საქართველოს დახმარებით ოდესღაც აგებული, ეს პატარა, ხელოვნური საბერძნეთი, ნამდვილ საბერძნეთ-ბიზანტიასთან ერთად იქნა განადგურებული.

სელჩუკთა სახელმწიფოს ნანგრევებზე აშენებული და მერე ბალკანეთში გადასული ოსმანთ ძალა დიდ იმპერად იქცა და, კონსტანტინეპოლის აღებით, ბერძნეთ კეისრობა 1453 წ. საბოლოოდ მოისპო. ეს იყო ჯვაროსან ლაშქრობათა დაგვიანებული და მოულოდნელი ეპილოგი! — მაშინვე გადაწყდა ტრაპიზონის ბედისწერაც: სამეფო და ქალაქი 1461 წელს დაიპყრეს ოსმალებმა და დატყვევებულ ქვეყანაში მრისხანედ მოქცნენ.

როგორც ტრაპიზონელ კომნენტა პირველი, აგრეთვე მათი უკანასკნელი თაობა ქართველ ბაგრატიონებთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულინი. იოანე II-ემ, კალოიოანედ წოდებულმა, ცნობილი ალექსანდრე მეფის, მცხეთის ტაძრის განმანახლებელის ასული შეირთო. მისი ძმა და მემკვიდრე კი ტრადიციით დავითის სახელს ატარებდა.

დახმარების გაწევა არც საქართველოს, არც სხვა ვისმეს შეეძლო. ფეხქვეშ გათელილი სამეფოს, თითქმის სახელიც აღამიანთა ხსოვნისგან შემდეგ საუკუნეებში წაიშალა.

ტრაპიზონისა და მერე ზღვის გაღმა, ყირიმის ნაპირზე, კ ა ფ ა შ ი * გამაგრებულმა ოსმალებმა კი საფუძველი ჩაუყარა მის გაელენას კავკასიის ქვეყნებში.

1927

შ ი ნ ი შ ვ ნ ი ბ ი

1) ძლევამოსილი ომების შემოსავლიანობა და სამხედრო ნადავლის

* თეოდოსია.

ეკონომიკური მნიშვნელობა დიდი იქნებოდა. იხ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი - ლ ი ს მოსაზრებანი, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“ 1907, გვ. 70—73, 81. ავტორი ფიქრობს, რომ იმ დროის „საქართველოს გარეშე პოლიტიკა სამხედრო დასის, ჯარის ხელში იყო ჩავარდნილი“ (72) და „საქართველოს სამხედრო დასის მოუფიქრებელ და მრუდელ პოლიტიკას, მეტისმეტს მოლაშქრებლას“ იხსენიებს (2). ამგვარი ზოგადი დასკვნა იმავე მეცნიერის მიერ თამარის დროინდელ ომების მიმოხილვას სავსებით არ ეთანხმება. იხ. „ქართველი ერის ისტორია“, წ. II, 1913.

იმ დროის პირობებში, ქართველებისათვის თავდასხმა ზოგჯერ იქნება საუკეთესო თავდაცვას შეადგენდა, მაგრამ ეს სულ სხვა საკითხია. რაც შეეხება ამ ომებში ნაშოენი სიმდიდრის არასაფუძვლიანობას, მას ივ. ჯავახიშვილმა სამართლიანად ხაზი გაუსვა.

უადგილო არ იქნება ი ბ ნ - ა ლ ა თ ი რ ი ს შემდეგი მოწმობა აქ მოვიყვანო. მისი სიტყვებით, კავკასიის მუსლიმანები ქართველებს საუკეთესო მტრებად თვლიდნენ იმ მხრივ, რომ, როცა გაიმარჯვებდნენ და რომელიმე ქალაქს აიღებდნენ, ხარკს ახდევინებდნენ ხოლმე და მერე ისევ უკან თავიანთ სამშობლოში ბრუნდებოდნენ. ეს ნათქვამია ლაშა გიორგის მიერ ქ. ბეილაკანის 1222 წ. მოხრების გამო.

2) რომ ცხადი იყოს მათი საბერძნეთის კომენიანთ ხელმწიფეთაგან პირდაპირი ჩამომავლობა, ტრაპიზონის მეფეები თავიდანვე დიდ კომენენებად იწოდებოდნენ. თორემ ზოგიერთები ბიზანტიაში საეკლესიო კომენობით ამყობდნენ. იხ. ს პ ი რ ი დ ო ნ ლ ა მ პ რ ო ს ი ს საბერძნეთის ისტორია. S. L a m p r o s. Historia tês Hellados. T.VI, cap. III, §th.

3) ამ აზრის კვალი ქართულ ნაწერებში, ზოგიერთ საბუთებში, ახალ პოეზიაშიც მოიპოვება. დავსახელებ აქ მხოლოდ გ. ვ ე შ ა პ ე ლ ი ს რუსულ წიგნაკს 1916 წ., რომლის ფრანგული თარგმანიც, რუქითა და სურათებით, 1919 წ. შენევაში დაიბეჭდა, სათაურით: „ოსმალური საქართველო“. ავტორის აზრით, ტრაპიზონი ქართული ქალაქი ყოფილა ოდესღაც და მთელი მისი ვილაიეთი — ოსმალური საქართველო არისო. ეს უკედურესი გაზვიადებაა, საერთოდ კი ისტორიის, ეთნოლოგიის და პოლიტიკური შეგნების ნიადაგზე წარმოშობილი. „სამუსლიმანო საქართველოს“ საკითხი ყოველგვარი ყურადღების ღირსია და, სათანადო განმარტებით და განსაზღვრულ ფარგლებში, ეროვნული აზროვნების გამომხატველიც არის, ხოლო მას აქ სრულებით არ ვეხები; არც კერძოდ ტრაპიზონის და ლაზისტანის ბედს ახალი დროის პოლიტიკაში. გაკვრით აღსანიშნავია აქ მხოლოდ ის, რომ 1919 წ. ბერძნებმა „ტრაპიზონის სახელმწიფოს“ აზრის თავისებური განახლება „პონტოს რესპუბლიკის“ სახით, და სომხებთან ამაზე შეთანხმებაც მოინდომეს, —

თორემ ამ ქალაქის და პროვინციის სომხეთთან შეერთება განზრახული იყო. „პონტოს რესპუბლიკის“ გეგმა თავიდანვე უსიცოცხლო აღმოჩნდა, როგორც მალე თვით 1920 წ. სევრის ტრაქტატით, რომლის ძალით, ანუ, უკეთ, სიტყვებით საქართველოს და სომხეთს ევალეობოდათ მათ საზღვრებზე შეთანხმებულიყვნენ, რაიც იგულისხმებდა, სხვათა შორის, აგრეთვე „სამუსლიმანო საქართველოს“ და, კერძოდ, ლაზისტანის საკითხის გარდაწვევას.

4) მოწმობათა რიცხვში პირველი ადგილი ეკუთვნის ძველ ფრანგულ ქრონიკას *Conquete de Constantinople*, რომლის დამწერი *Geoffroy de Villeardouin* ლაშქრის ერთი მეთაურთაგანი იყო. მეცნიერულად გამოცემულია ჯერ *Paulin Paris*-ის მიერ 1838 წ. და შემდეგ მდიდრულად, სურათებით და შენიშვნებით, *N. de Waillys* მიერ 1874 წ.

ამ ქრონიკაზე სალიტერატურო მსჯელობა იხ. *Sainte-Beuve. G. de Villehardouin (Causeries du Lundi, t. IX)*.

ვილარდუენი, ეს, ასე ვთქვათ, დიდებულთა ხმაა. უბრალო, ღარიბ რაინდთა გრძნობის გამომხატველი არის *Robert de Clary. Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées... par Charles Höpf. B. 1873.*

ბერძენი ისტორიკოსი არის ნიკიტა ხონიათი. იხ. შენიშვნა 19.

5) 8 ენკენისთვის 1202 წ. ჯვაროსანთა ფლოტი, მართლაც, ვენეციიდან გავიდა. აღფრთოვანება იყო დიდი, გალობა ისმოდა დაუსრულებელი. მეთაურობდა დოჟი (დუკა) ენრიკო დანდოლო, ძალზე მოხუცებული, მაგრამ მხნე და შესანიშნავი კაცი. ბევრმა არც კი იცოდა, რომ ლაშქრობის მიზანი პალესტინა კი არა, მეზობელი დაღმაცია ყოფილა, სადაც ისინი წაიყვანეს, ვენეციისათვის ადგილთა დასაპყრობად — და ამ საშუალებით რესპუბლიკის ვალის გადასახდელად.

წმიდა ადგილთა მაგიერ — დაღმაცისკენ: ასე დაადგინეს უფროსებმა საიდუმლო თათბირზე და ეს იყო ლაშქრობის მიზნის ანუ მიმართულების პირველი შეცვლა.

თუ როგორ მოხდა ამ მიზნის შეცვლა, ამის შესახებ ბევრი რამ დაიწერა. ზოგი ვენეციელებს აბრალებდა: ეგვიპტის სულთანთან საიდუმლო პირობა შეჰკრესო, ვაჭრობის დიდი შეღავათები მიიღეს და ლაშქარს განუგებ სხვა მიმართულება მისცესო. ზოგს ეგონა, რომ უმეტესად გერმანულ-ბერძნულ ინტრიგამ იმოქმედაო: ფილიპე შვაბელი, გერმანიის იმპერატორი 1198—1208 წ. მის ცოლისძმას, ახალგაზრდა ალექსის ეხმარებოდა საბერძნეთის ტახტის დასაჭერად, წინააღმდეგ ამ უკანასკნელის ბიძის, ძალით გამეფებული ალექსი ანგე-

ლოსისა... ზოგი კი იმ აზრს იცავს, რომ შემთხვევით მოხდაო და რომელიმე ერთი მიზეზით ვერ აიხსნებაო.

ასე თუ ისე, ამ მოულოდნელმა მიზნის შეცვლამ, „ღევაციაში“ ისეთი გადატრიალება გამოიწვია აღმოსავლეთში, როგორც იყო კონსტანტინოპოლის დაპყრობა 1204 წ. ლათინთ ფეოდალურმა სამეფომაც (1204—1261) იქ ვერ იხიერა, ბიზანტიაც სასიკვდილოდ დაიჭრა.

იხ. ზოგადი მიმოხილვა, რომის პაპის პოლიტიკის განსაკუთრებული გამორკვევით: *Achille Luchaire, Innocent III. La Question d'Orient. P. 1907.* კერძოდ, მიზნის შეცვლის შესახებ: *П. Митрофанов. Изменение в направлении четвертого крестового похода. Визант. Временник, т. IV, 1897. Gaston Paris et A. Jeanroy. Extraits des chroniqueurs français.*

მერე *Walter Norden. Der Vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz. B. 1898,* და განსაკუთრებით მისივე დიდი გამოკვლევა: *Das Papstum und Byzanz. B. 1903.*

6) ცარის აღების შემდეგ (1202 წ. ნოემბერში) ჯვაროსნებმა იქვე დაღმაციაში ზამთარი გაატარეს. პაპი ინოკენტი III-ის რისხვა (ეს რა ჩაგიდენიათ! იერუსალიმის მაგიერ ცარა დაიჭირეთ, ისიც ჯვაროსან მოლაშქრის, უნგრეთის მეფის სამფლობელო) ძლივს დაამშვიდეს. უკვე მწიფდებოდა მათი ნებისყოფა „მიზნის“ საბოლოო შეცვლისა, და წმიდა ადგილთა ნაცვლად კონსტანტინოპოლის დაპყრობისა.

ჯერ კორფუს კუნძულზე გაჩერდნენ, სადაც ენრიკო დანდოლოს და ლომბარდიელ თავადს ბონიფას-დე-მონფერატს, ჯვაროსანთა მეთაურს, ალექსისთან და სხვა ბერძნებთან გარდამწვევები თათბირი ჰქონდათ. მაისში ისევ ზღვაში გავიდნენ და 24 ივნისს 1203 წ. იხილეს კონსტანტინოპოლი.

7) ალექსის (აწ ალექსი IV) და მამამის ისააკ ანგელოსს 1 აგვისტოს 1203 წ. წმ. სოფიაში მეფობის გვირგვინი დაედგათ. ხალხის თვალში კი უცხოელთა, ფრანგთა მიერ დაყენებული მეფეები იყვნენ და მალე მომხდარ სხვა გადატრიალებაში ალექსი V დუკამ მურზუფლად წოდებულმა — „სხვილ-წარბამ“ — მამა და შვილი ტახტიდან გადმოაგდო და ალექსი IV მოაკვლევინა კიდეც 1 თებერვალს 1204 წ.; ზოგიერთების თქმით, საკუთარი ხელით დაახრჩო.

დიდი ხანი არც ამ ალექსი V-ს უმეფნია. ჯვაროსნებმა მაშინვე, 1204 წ., თებერვალში დაამარცხეს. მარტში ფრანგ-ვენეციელები იმაზე

შეთანხმდნენ, თუ ვის რა უნდა რგებოდა, როცა ქალაქს და სამეფოს ხელში ჩაიგდებდნენ. პირველი იერიშით, 9 აპრილს ვერ აიღეს; 12 აპრილს კი 1204 წ. დაიპყრეს კონსტანტინეს ქალაქი „პირითა მახვილითა.“

ბო დ უ ე ნ ფლანდრიელი, ლათინთა პირველი მეფე ანუ კეისრად აღიარებული, სოფიის ტაძარში 23 მაისს 1204 წ. იქნა ცხებული. მან ტყვედ დაჭერილი მურხუფლი მღალა სვეტიდან გადმოაგდებინა, თვითონ კი ბულგართ მოეკლათ 1205 წ.

8) J. Bartholomaei. Lettres numismatiques et archéologiques relatives à la Transcaucasie, St.P. 1859, p. 57. მისი აზრით, თამარ მეფის მიერ შავი ზღვის ნაპირზე ახალი საქრისტიანო სახელმწიფოს დაარსება იმ დროს, როცა ფრანგებმა კონსტანტინოპოლი დაიპყრეს, ამ დედოფლის პოლიტიკურ სიბრძნეს მოწმობს. ტრაპიზონის სამეფომ 250 წელიწადზე მეტი იტოცხლა. და უამისოდ საქართველო, იმ განუწყვეტილი უბედურობით აღნიშნულ ხანებში, უეჭველად დაიღუპებოდაო. რაც შეეხება ტრაპიზონის 1204 წ. ექსპედიციის მიზეზს, „ქართლის ცხოვრება“ რომ იხსენიებს, მხოლოდ ქართველი ბერი ამისთანა რამეს თუ გამოიგონებდაო!

ალექსი III-ის მიერ თამარის ნაჩუქარი ოქროს კონფისკაციას ერთი სხვა წყაროც გულისხმობს, სახელდობრ, ათონის ადაპები. იხ. მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი „ქართლის ცხოვრება“, კავკასიის ყ. ოლქის კრებული №35, 1906, გვ. 155. ხოლო ქართულ ქრონიკაში ეს ოქროს ამბავი ხელოვნურად ტრაპიზონის სამეფოს დაარსებას დაუკავშირეს.

9) ქ. ცხოვრ. 325. ... „და წარუდეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი, კერსუნდი, კიტორა, ამასტია, არაკლია და ყოველნი ადგილნი ფებლადონისა და პონტოისანი“.

სამისონი არის ძველი Amisus; კერსუნდი ანუ კერასუნტი — ძველი Cerasus; ლუკულუსმა, იქიდან გადმოცემით, ევროპაში პირველად ბალის ხე მოიტანა. კიტორა, შესაძლებელია, რომ პონტის კოტიორა იყოს, სადაც ქსენოფონტეს 10.000 ხომალდებს უცდიდნენ ჰერაკლიაში წასასვლელად; აწინდელი ორდუ-ს ადგილზე კერასუნდის დასავლით. იხ. W. J. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, Vol. 1, 267—268, 1842, მაგრამ იქნება ჩვენ აქ უფრო პაფლაგონიის Cythora გვაქვს.

ამასტია — ძველი ამასტრონ.

სად იყო ლიმონი? თვით სიტყვა ბერძნულს leimon უდრის, რომლის მნიშვნელობა ზოგჯერ იგივეა, რაც limên ე.ი. ნავსადგური. თურქებიც ლიმან-ს უწოდებენ; შავი ზღვის ნაპირებზე ხშირად გვხვდებ-

ბა და რუსულშიაც შეთვისებული. „ლიმანი“ ცნობილია სწორედ „ლაზიის“ ნაპირზედაც, მაკრიალის და ოსმალეთის ძველ (1878—1921) საზღვარს შორის. ტრაპიზონის იქითაც არის, მაგრამ აქ იქნებ ლიმონი ა უნდა ვიგულისხმოთ, ტრაპიზონის მატანიეში უფრო თვალსაჩინო, სადაც ციხეც ყოფილა. კლავიხოს მოგზაურობის დროს იქ მაჰმადიანი ამირა იჯდა (1403).

10) ამ ქრონიკის ხელნაწერი ინახება ვენეციის წმ. მარკოსის ბიბლიოთეკაში, იმ წიგნთა რიცხვში, კარდინალ ბესარიონმა (იხ. შენ. 17) XV საუკუნეში ვენეციის რესპუბლიკას რომ უანდერძა.

ფალმერაიერის მიერ აღმოჩენილი ეს ქრონიკა პირველად ტაფელმა გამოაქვეყნა 1832 წ. მისი ფრანგული თარგმანი ბროსემ 1834 წ. Lebeau, Histoire du Bas-Empire. T. XX-ში მოათავსა. თვით ფალმერაიერმა კი გამოსცა მნიშვნელოვანი განმარტებით და გერმანული თარგმანით თავის შრომაში; Original Fragmente etc. იხ. აქვე შენიშვნა II. ფ.-ის ტექსტი გადაბეჭდილია ა. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ, შესავალით და შენიშვნებით, ყ. ლაზარევის ინსტიტუტის გამოცემაში: Трапезундская хроника, изд. А. Х а х а н о в, Москва, 1905.

ამ ქრონიკის ახალი კრიტიკული გამოცემა ეკუთვნის ცნობილ ბერძენ მეცნიერს სპირ. ლამპროსს, Trapezountiakon khronikon tou... Mikhaël Panaretou. Ed. S. Lampros. Neos Hellénomnêmôn. T.IV, Ath. 1907.

11) Fallmerayer. Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt. München, 1827. იხ. განსაკუთრებით მისივე Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und andere Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt von Pr. J. Ph. Fallmerayer. Abh. d. histor. Classe der kgl. Bayerischen Akademie d. Wissensch. München, 1843—6.

ფ.-ის სამეცნიერო მოღვაწეობაზე იხ. პროფ. ა. ვასილევის წერილი: A. В а с и л ь е в, Славяне в Греции, Виз. Врем. T. V, 1898. ისეთ დროს, როცა საბერძნეთის ოსმალთაგან განთავისუფლება და თვით ბერძნები ევროპაში აღტაცებას იპყრობდნენ, ფ-მა გამოთქვა, რომ ეს ახალი ბერძნები სისხლით ბერძნები კი არა, უფრო სლავიან-აღბანელები არიანო. ამ თეორიით გამოწვეული სამეცნიერო აზრის მოძრაობა ბალკანეთის საისტორიო ეთნოლოგიისთვის ნაყოფიერი იყო.

12) George Finley. A History of Greece etc. Vol. IV: Mediaeval Greece and the Empire of Trebizond. A.D. 1204—1461. Oxford. 1877 (მეორედ გამოცემული) იხ. გვ. 318.

13) ბერძენი მემატიანე იხსენიებს შეწევნას და დახმარებას —

tès pros patros theias autou Thamar. Originale-Fragmente...
2-te Abth., S.11. München 1846.

14) რომ მთელი ეს ისტორია ჰიპოტეტიური იყო და წყაროებს არ ემყარება, ამის შესახებ იხ. ფინლეი, იქვე, შენიშვნაში.

15) А. А. К у н и к. Основание Трапезундской империи в 1204г. Учен. Зап. Акад. Наук по I и III отд. т. II, 1854. იქვე მისივე Дополнения etc. აკადემიკოსმა კუნიკმა († 1899), ტომით გერმანელმა, პეტერბურგის აკადემიაში იპოვა თავისი მოღვაწეობისათვის შესაფერი ასპარეზი, ისე როგორც ფრანგმა ბროსემაც.

16) იხ.: H.F.B. L y n c h. Armenia. Travels and studies. L. 1901. vol. I. p. 33—36. აქ სახელდობრ ნათქვამია: „1204 წ. ორი ჭაბუკი, კომნენტო სახელოვანი სახლის რტონი, ტრაპიზონის კარის წინაშე აღმოჩნდნენ ქართველთა ნაქირავები ჯარის სათავეში... მათი სახელები იყო ალექსი და დავით. და მათ უწევდა შემწეობას მათი მამიდა თამარ, მათი პაპის ჩამომავალი და ქართველი ქალბატონი“... ამგვარი შეხედულება უფრო გამონაკლისად ჩაითვლება ახლა. რომ ალექსი ტრაპიზონელის დამხმარე საქართველოს დედოფალი იყო, საკმაოდ მტკიცედ მიღებულია. იხ. W. Fischer, Trapezund und seine Bedeutung in der Geschichte. Z. für allgemeine Geschichte etc. Stuttgart. 1886 S.23. H. Gelzer. Abriss der Byzant. Kaisergeschichte (K. Krumbacher. Gesch. d. Byz. Lit. 1897. Anhang) S. 1049. S. L a m p r o s. Historia etc. T. VI, p.p.227—231.

17) ბესარიონის ეს თხზულება, რომლის ხელნაწერი ვენეციაში შენახულია, პირველად გამოსცა უკვე დასახელებულმა სპირ. ლამპროსმა, ათინაში 1916 წ.: Bessarionos egkômion eis Trapezounta etc. იხ. ნაგულისხმევი ადგილი, გვ. 47.

ბესარიონი დაიბადა ტრაპიზონს 1403 წ. ბერძენი იყო ტომით, თუ სხვა მოდგმისა, ეს საბერძნეთის დიდი პატრიოტი — არაა ცნობილი. მან უკვე 1439 წ. მიიღო კარდინალობა. ეს იყო მთავარი თანამშრომელი პაპი პიო II-ს პოლიტიკისა აღმოსავლეთის საკითხში და დიდი წინამებრძოლი მოძრაობისა, ოსმალთ კონსტანტინოპოლიდან განსადევნად, რომელს რომის ტახტი მეთაურობდა და რომელმაც საქართველოდანაც ევროპაში ელჩები მოიყვანა 1460-იან წლებში. იხ. ბესარიონის შესახებ ვრცელი მონოგრაფია L u d w i g M o h l e r. Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, Paderborn, 1923, და უფრო ძველი: H e n i V a s t. Le cardinal Bessarion (1403—1472) Etude sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du

XV siècle. P. 1878. ოსმალეთის წინააღმდეგ ხსენებული კოალიციის შესახებ იხ. ჩემი რუსული წერილი: „დავიწყებული ვარიაცია ცნობილ თემაზე“. 1925 წ. პრაგაში დაბეჭდილ სტრუვეს კრებულში.

18) თამარ მეფის და კომნენტო ნათესაობის შესახებ იხ. Brosset, Hist. de la Géorgie, I, p. 413, n.1. თ. ჟორდანიძე, ქრონიკები, I, 275. „თამარი თვის-ტომი და ნათესავი იყო ალექსის ანდრონიკეს შვილისა, რადგან დავით აღმაშენებელი ის ქალი კატა, თამარის პაპის დაი, ცოლად ჰყვანდა ალექსის, უფროსსა შვილს ნიკიფორე IV ბრიენისას და მისის ცოლის ანნა კომნენისას“.

კომნენტო გვარის სამთაობათა წევრები საქართველოს მეფეთა წყალობით სარგებლობდნენ.

თამარის მამის, გიორგი III-ის მეფობის დროს, დაახლოებით 1167 წ., შემოვიდა საქართველოში ანდრონიკე კომნენიანოსი ცოლშვილით, და გიორგი მეფემ „მისცნა ქალაქნი და ციხენი ემსაყოფელნი მისნი“. ეს ანდრონიკე კომნენი, გამოჩენილი პიროვნება, ბიზანტიის ისტორიაში ძალიან ცნობილი, შემდეგში, 1183—1185 წლებში, საბერძნეთში ხელმწიფობდა. ერთი მისი შვილი, სახელად ალექსი, იყო ის „ალექსი კომონიანოსი, ანდრონიკეს შვილი“, რომელსაც, თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, თამარმა „მისცნა“ ლაზია და სხვა, ქართველთა მიერ დაპყრობილი ადგილები (იხ. იქვე, გვ.83). ეს იგივე ალექსი უნდა იყოს, რომლის ქმრად მოყვანას ზოგიერთები თამარს ურჩევდნენ. ამოდ — რადგან საქმრო „ახლოს თვისობდაო“ — ნათესავად ითვლებოდა. ეს კომნენი საქართველოში ცხოვრობდა.

დასახელებულმა ანდრონიკე კომნენმა საქართველოში ცოლიც ჩამოიყვანა, ქართული ქრონიკით: „სახითა მშვენიერთა და ბრწყინვალითა“. ეს არ იყო მისი კანონიერი მეუღლე, არამედ დვიძლიძის, ისააკ კომნენის, ასული თეოდორა, იერუსალიმელი ფრანგი მეფის ბოდუენ ანუ ბალდუინის ნაცოლარი. ცნობილია ამ ქალის რომანტიული თავგადასავალი. თეოდორას და ანდრონიკეს თავისუფალი კავშირი ორთოდოქს წრეებში, რა თქმა უნდა, სკანდალად და უწესოებად ითვლებოდა. სწორედ ამ სიყვარულის ნაყოფია, ზემოთ დასახელებული ალექსი ანდრონიკეს ძე. ამისათვის დიდი ბიზანტინისტის Ducange-ის კატალოგში გულახდილად შეტანილია როგორც Alexius Comnenus, ex incestu Andronici cum Theodora Comnena concubitu natus. (Fam. august. byzant. p.191).

ამგვარად, ეს ალექსი, თუმცა დედაც, მამაც კომნენები ჰყავდა, უკანონო შვილი იყო. მისმა უწესო დაბადებამ მისი საქმე, როგორც

თამარის საქმროსი, ხომ არ გააფუჭა? მართლაც, ეკლესიის და კანონთა დამცველების თვალში ეს, ალბათ, დიდი დაბრკოლება იყო. უარის ფორმალური მიზეზი კი სხვა გამოიგონეს: ახლო ნათესავია და არ შეიძლება. „მიჯნურთა“ და რაინდთა „პარტიასი“ ანუ ჯგუფებში პირიქით, ამ ანდრონიკე და თეოდორაზე „სახითა ბრწყინვალითა და მშვენიერთა“ სხვა აზრისა იქნებოდნენ. მეფემაც ძალიან კარგად მიიღო.

საქართველოში შემოხვეწილ ანდრონიკეს, მერმინდელ კეისარს ანდრონიკე კომნენს, 1185 წ. რომ დაიდუბა, ერთი სხვა შვილიც ჰყავდა პირველ ცოლთან, სახელად მანუელ, და სწორედ მისი შვილი ალექსი ტრაპიზონს 1204 წ. გაამეფეს.

უნდა ითქვას, რომ ეს დინასტიათა ნათესაობის საკითხი, 1204 წ. ამბის გასაგებად მნიშვნელოვანი, ვერ არის საბოლოოდ გამორკვეული. თ. უოლდანი (იხ. ზემოთ) მხოლოდ იმეორებს 1893 წ. ბროსეს ძველ განმარტებას; მან, იქნებ, არც იცოდა კუნიკის 1854 წ. დაბეჭდილი გამოკვლევა, რომელშიაც გენეალოგიათა შედარებას დიდი ადგილი უჭირა. კუნიკის აზრით კი, დავით II-ის ქალის 1118 წ. კომნენტა სახლის რომელიმე წევრთან შეუღლება არაა საკმარისი იმის გასაგებად, თუ რა მიზეზით ალექსი ანდრონიკეს ძე 1187 წ., თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, თამარის ახლო ნათესავად ითვლებოდა; ანუ რისთვის იგივე თამარი 1204 წ., თანახმად პანარეტის ქრონიკისა, ალექსი მანუელის ძის ტრაპიზონელის მამის მხრივ ძალუად გამოდის. კუნიკმა ის აზრი გამოთქვა, რომ ამ ორ სამეფო სახლთა ნათესაობას, ალბათ, კიდევ სხვა რაიმე საფუძველი ჰქონდა, გარდა კატაის და ალექსი ბრიენის შეუღლებობისა; იქნებ, ანდრონიკე კეისრის პირველი ცოლი, მანუელის დედა, თამარის ნათესავი მამით ანუ დედით ყოფილიყო და სხვ.

კუნიკის მოსაზრებანი (გვ. 719, 720, 788) საყურადღებოა და შესაძლებელია, რომ მათი დასამტკიცებელი საბუთები შემდეგში აღმოჩნდეს.* ჩვენი მიზნისთვის ამგვარი ძიება საჭირო არ იყო. თვით ორ დინასტიათა ნათესაობა ხომ უეჭველია და სწორედ ესაა მნიშვნელოვანი. მერე ნათესაობის საზომიც ცვალებადია ეპოქათა და წრეთა მიხედვით და შეიძლება, რომ თამარის დროს მისი პაპის დის დაქორწინებით დამკვიდრებული ნათესაობა, აკადემ. კუნიკის თვალში არაა საკმარისი, ახლო ნათესაობად მიაჩნდათ, თუნდაც, რომ ეს ალექსი და მანუელ კომნენები დავით II-ის ასულის ჩამომავლობა არ იყო.

მართლაც, ამ მეფის ასულის და მისი ქმრის ალექსის ჩამომავლობა არ არის ცნობილი, თუმცა თვით ეს ალექსი ბრიენი (ბრიენნოს), კომნენად წოდებული (ვინაიდან დედა მისი ანა კომნენისა ასული

* ანდა უკვე დაბეჭდილი, ჩემთვის ხელმოუწვდომელ, ქართულ საისტორიო მასალებში, ანუ რომელიმე გამოკვლევაში მოიპოვება.

იყო ალექსი I კეისრისა), ბიზანტიის ისტორიაში არ არის უცნობი.

საკვირველია ისიც, რომ თვით ამ დავით აღმაშენებლის ქალის და ალექსი ბრიენის ცოლქმრობის ამბავი ცოტა ბუნდოვანია. კატაის კონსტანტინოპოლს ჩამოსვლა და მისი საქმროს ვინაობა ეჭვის გარეშეა. ჰქონდა კი ადგილი მათ ჯვარის წერას? ამის შესახებ უტყუარი ცნობები, ვგონებ, არ მოიპოვება და კუნიკმა ის აზრად გამოთქვა, რომ, იქნებ, მას სხვა რომელიმე კომნენი შეერთოს. ხოლო შემდეგში ყურადღება მიაქციეს ბიზანტიელი მწერალი თეოდ. პროდრომოსის ერთ საქორწილო ხოტბას (ეპითელამოს), სწორედ ნიკ. ბრიენის და ანა კომნენის ორ ძეთა ჯვრისწერის გამო წარმოთქმულს. სამწუხაროდ, ამგვარ ნაწარმოებში გარკვეული ცნობები იშვიათია. არც ნათქვამია აქ ვინ არიან ის სახელოვან მთავართა ასულნი, ვისაც ეს ორი მეფეთა ძენი ცოლებად ირთავენ.

საფიქრებელია კი, რომ ალექსი ბრიენმა მაშინ სწორედ დავით II-ის ქალი შეირთო, რომელიც საგანგებო ელჩებმა საბერძნეთში საქართველოდან 1118 წ. წაიყვანეს.*

მიუხედავად ამ დასკვნისა, ეს დასკვნაა და არაპირდაპირი ცნობა. საკითხს კი შემდეგი საყურადღებო გარემოება ართულებს.

როცა დავით II-ის ქალი კონსტანტინოპოლს ჩამოიყვანეს, კეისარი ალექსი კომნენი (1081—1118) მომაკვდავის სარეცელზე იწვა. დავით აღმაშენებელსა და ამ მეფეს შორის საკითხი პირველის ასულის და მეორე ასულის შვილის დაქორწინებისა, უეჭველია დიპლომატიური გზით იქნებოდა მოწესრიგებული. მაგრამ ალექსი I-ის სიკვდილმა საქმე ხომ არ შეაფერხა? მისმა შვილმა და მემკვიდრემ იოანე კომნენმა (1118—1143) მონიღომა დაუყოვნებლივ თავი კეისრად ელიარებინა და წმ. სოფიაში მეფედ ცხებულებოდა. მან იცოდა, რომ არსებობდა ჯგუფი, მისი დის ანა კომნენის მომხრე, რომელიც რაღაცა შეთქმულებას აწყობდა მის წინააღმდეგ. იოანეს ისე ეჩქარებოდა, რომ მიიღო თუ არა მამისაგან სამეფო ბეჭედი, მის სიკვდილსაც არ დაუცადა და მანგანის (მანქანათა ე.ი. არსენალის) სასახლიდან, სადაც ალექსი კეისარი ავადმყოფი ცხოვრობდა, და აწკვდებოდა, გამოსვლა გადაწყვიტა მთავა-

* ზემოხსენებული ხოტბა დაბეჭდილია Migne. P. G. t. 133. 1864 წ. სვეტი 1397—1407. იხ. 1404 წ. აფხაზთა მეფის ასულის შესახებ, კომენტატორის ერთი შენიშვნა, იქვე 1060—1.

როდის დაიწერა ეს ხოტბა? ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, როდის დაქორწინდნენ ეს ძენი და ასულნი? ედ. კურცი, შანაარსის მიხედვით, ფიქრობს რომ ეს 1122 წ. უნდა მომდარეო; მისი აზრით, 1118 წ. მოყვანილი დავით II-ს ასული ამ ოთხი წლის განმავლობაში, ალბათ დედამთილის, ე.ი. ანა კომნენისას იზრდებოდა ჩვეულებისამებრ. E d. K u r t z. Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos. Bizant. Zeitschrift. B.XVI. 1907. S. 86—87.

დავით II-ის ასულს და ალექსი ბრიენის შვილის შეუღლებას კატეგორულად ადასტურებს კომნენტა ეპოქის მკვლევარიც P. Chalandon, V.II, p. 16—17.

რი დიდი სასახლის დასაჭერად და სამეფო გვირგვინის დასაპყრობად. და, აი, თავისი ამალით მანგანის სასახლიდან გამოსულ მეფეს პირველი შეხვდნენ სწორედ საქართველოს ელჩები — და მათ პირველთა მეფობაც მიუღოცეს და მეფედ აღიარეს. ამას მოწმობს ზონარა. Zonarae epit. t. III, XVIII, 28, p.761, ed. 1897. მის ცნობებს მიუხედავად, იქნებ, აზვიადებს, როცა ამბობს, რომ „აფხაზთა ჯარმა“ იონანეს გადააწყვეტ წუთში უშველაო. იხ. Ed. Muralt. Essai de chronographie byzantine. 1871, p.120. cf. Kurtz. o.c. შესწორებანი. რასაკვირველია, ზონარას მოწმობა ისე არ უნდა გვესმოდეს, რომ ორიოდ ელჩმა ქუჩაში რაღაცა იყვირეს და ეს ისტორიაში ჩასაწერი იყო. თუკი მათ მიერ მეფედ აღიარებამ ასე იმოქმედა, ალბათ დიდი ამაღაც ახლდათ, იქნებ, სხვა იქ მცხოვრები ქართველებაც მათ შეუერთდნენ და ამგვარად ახალ კეისარს ფსიქოლოგიურ მომენტში ზურგი გაუმაგრეს.

ანას და ნიკიფორე ბრიენს გაუცრუვდათ კეისრობის იმედი. მათ (უფრო კი პირველს) ეგონათ, რომ ხანგრძლივი სენით დასუსტებული ალექსი, რომელსაც მისი ცოლი და ასული უვლიდნენ, მათ ხელში იყო; და იონანეს გაბედული მოქმედება და მამამისის დასტური — სამეფო ბეჭდის გადაცემა — მათთვის მოულოდნელი იყო. გაბრაზებულებმა მომაკვდავი კეისარი სულ მიატოვეს და ასე მარტოობაში სული დალია ალექსი I-მა. იხ. მთელი ეს ეპიზოდი შალანდონის შრომაში. F. Chalandon. Jean et Manuel, 1912. Ch.I.

ქართველთა ეს მანიფესტაცია, პოლიტიკურად მნიშვნელოვანი და ბერძენ ისტორიკოსის მიერ აღწერილი, შემთხვევითი არ იქნებოდა. ალექსი I დიდი ხანია ავად იყო და ყველამ იცოდა, რომ არ მორჩებოდა, სასახლის ინტრიგებიც უნდა ცოდნოდათ. დავით II-ის ელჩებმა, ალბათ, შეგნებულად და, თანახმად მეფისაგან მიღებული დარიგებისა, კანონიერ მემკვიდრეს, იონანე კომნენს, მხარი დაუჭირეს. მათი ამგვარი გამოსვლა, ჩანს, ანა კომნენისათვის საზარალო იქნებოდა: და მისი შვილი არ იყო კატაის საქმრო, იმ ქართველთა მეფის ქალისა, რომელიც ამ ელჩებმა საბერძნეთის დედაქალაქში მოიყვანეს? როგორ მიიღებდნენ ახლა ამ ქალწულს ნიკიფორე ბრიენის ოჯახში? და ახალ პირობებში ხომ არ დაბრკოლდებოდა სადინასტიო კავშირი იმისაზი, როგორც განზრახული იყო? საკითხი ბუნებრივად იბადება. ხოლო ისიც საფიქრებელია, რომ ალექსი I-ის მოწონებულ საქმეს — საბერძნეთის და საქართველოს სამეფო სახლთა ახალ* დაკავშირებისას — ახლა მისი

*დავით II-ის მამიდა და ბაგრატ IV-ის ასული მართა, ბიზანტიაში მარია, იყო ცოლი მიხაელ VII დუკასის, რომელიც 1071—1078 წწ. კეისრობდა. მართა, სიმშვენიერით და ნიჭით გამოჩენილი, კარგად ცნობილია ბიზანტიის ისტორიაში, ალექსი I კომნენის ხანაშიც.

ემკვიდრე იკისრებდა, მით უმეტეს, რომ ცოტა პირადი მიზეზიც ჰქონდა.

საერთოდ იონანე კეისარი სამეფოს მტკიცე ხელით განაგებდა. მისმა დამ ანამ, მისი გამეფების შემდეგ მისგან დაშორებულმა, უფრო მწერლობას უძღვნა თავისი ნიჭი; ნიკიფორე ბრიენმა კი კარგი განწყობილება შეინახა ახალ კეისართან, და უნდა ვიფიქროთ, რომ 1122 წ. ალექსი ბრიენ-კომნენმა, მართლაც, დავით II-ის ასული შეერთო, და მათმა კავშირმა შემდეგში ეს ნაყოფიც მოიტანა: თამარ მეფის მიერ კომნენთა ჩამომავლობის პატრონობა და 1204 წ. ტრაპიზონის ტახტზე აყვანა!

19.) Nicetae Choniatae Liber de rebus post captam urbem gestis (ed.1835) p. 828, 842. ნიკიტა არის 1180—1206 წლებში მომხდარ ამავეთა აღმწერი. შემდეგ თ. ლასკარისის წრეში ნიკეაში ცხოვრობდა. იხ. Krumbacher. Gesch. d. Byzant. Litteratur.

20) იხ. N. de Wailly-ს უკვე დასახელებული გამოცემა ვილჰარდ უენის ქრონიკისა, სადაც მოთავსებულია აგრეთვე Histoire de l'Empereur Henri par Henry de Valenciennes. §§550—554. p.334—5.

ერთგულობის ხსენება აქ იმას ნიშნავს, რომ ლათინთ მეფისა და დავით კომნენს შორის პატრონყმური კავშირი იყო: დავითი ჰენრიკის ვასალი ყოფილა. იხ. აქვე გვ. 107—8.

21) 1203 წ. საქმის თაობაზე იგ. ჯავახიშვილმა („ქართ. ერის ისტორია“, I, 49) შემდეგი მსჯელობა გამოთქვა: „ქართველებმა მხოლოდ XIII საუკუნის დასაწყისს ჩაიგდეს მთელი ეს ქვეყანა (ე.ი. შავი ზღვის ნაპირი: „ლაზია, ტრაპიზონი . . . არაკლია“) ხელში . . . მაგრამ იმის მაგივრად, რომ მრავალ საუკუნეების განმავლობაში დაშორებული და მოწყვეტილი ღვიძლი ძმები ლაზები და ჭანები ქართველობის გამო სამეფოსათვის მიემატებინა, თამარ მეფემ ტრაპიზონის სამეფო დაარსა და თავის ნათესავს ალექსი კომნენს ანდრონიკეს შვილს უბოძა“.

ამგვარი დასკვნა ბუნებრივია ახალი დროის ისეთ მცნებათა მიხედვით, როგორც არიან ირრედენტში, ეთნიკურ პრინციპზე აგებული პოლიტიკა ანუ საზღვრები და სხვა. XIII საუკუნეში ეროვნული ერთობის შეგნება ისეთი ღრმა და გარკვეული არ იქნებოდა. კერძოდ, ზღვის ნაპირი ტრაპიზონიდან ჰერაკლიამდე ყოველ შემთხვევაში საქართველოს გაერთიანების სქემის გარეშე დარჩებოდა. ჭანეთი კი უფრო ვიწრო ფარგლებში რომ ავიღოთ, თუნდაც ტრაპიზონითურთ, ეს მხარე 1204 წ. საქართველოს პოლიტიკურ სფეროში ხომ ერთგვარად მოთავსდა და იმ დროის სახელმწიფო მოღვაწეთა თვალში ეს, ალბათ, შემოერთებას წარ-

მოადგენდა; ყოფილა კიდევ, თანამედროვე პოლიტიკური ტექნიკის თვალსაზრისით (პატრონყმური დამოკიდებულება). ვინ იცის, სხვა პირობებში ქართული განათლება იქაც გავრცელდებოდა და ბერძნულის ადგილს დაიჭერდა. ტომობრივი ნათესაობა თანდათან ეროვნულ გაერთიანებასაც დაუთმობდა ადგილს და მაშინ საქართველოს ახალი ნაწილი, მართლაც, მიემატებოდა. ისტორიის ფაქტიური მსვლელობა სულ სხვა იყო.

22) ალექსი კომნენი ზოგჯერ კოლხთა და ლაზთა ბატონად ითვლებოდა; აგრეთვე კოლხის დის მფლობელად. იხ. Nicephori Gregorae. Historiae Byzantinae. T.I, 1829, p.149.

კოლხიდა, ლაზია, ივერია; კოლხი, ლაზი, ივერი — ამ ტერმინების მნიშვნელობა ცოტა ბუნდოვანი იყო. „კოლხების“ და „ივერთა“ ხსენება უყვარდათ, რადგან ამაში ძველი ბერძნული ტრადიცია იხატებოდა. „ლაზი“ უფრო მდაბიური ეგონათ. ამ სახელთა ისტორია და აღნიშნულ ტომთა და ქვეყნების გამორკვევა თუნდაც მხოლოდ სატრაპიზონოსა და საქართველოში მეტად რთული საგანია და მას აქ არ ვებუთ. ტრაპიზონის სამეფოს ჭანური ელემენტის შესახებ ბევრია სათქმელი.

23) ამ პატრონყმობას იხსენიებს, მაგალითად, Vincentius Belvacensis — Vincent de Beauvais, XIII საუკ. ცნობილი მწერალი. თანახმად ვინცენტიისა, ალექსი ტრაპიზონელი უკვე 1211 წ. სელჩუკ სულთნის ყმად ჩანს! ისიც საყურადღებოა, რომ ეს კომნენი აქ ბატონად და არა ხელმწიფედ ითვლება. ამ ალექსის სამეფო ხარისხს თვით დიუკანჟი, ბიზანტინისტთა სახელოვანი პატრიარქი, უარყოფს. იხ. Du Cange. Familia bizantinae. ed. 1680, p.192. მართლაც, მრავალ ბერძენთა თვალში ტრაპიზონელი ალექსი უფრო „ბატონი“ და არა მეფე იქნებოდა. კერძოდ, ტრაპიზონელთ „კეისრობას“ თავდაპირველად უფრო პროგრამის, მისწრაფების მნიშვნელობა ჰქონდა, მერე კი მასში მეგალომანიაც იხატებოდა.

ცნობილ ქართულ ნაწერში, 1920 წ. ტფილისში დაბეჭდილ „ხელმწიფის კარის გარეგება“-ში, რომელიც, მისი გამომცემლის, ე. თაყაიშვილის განმარტებით XIV საუკუნეში უნდა იყოს შედგენილი, მოყვანილია შიირი:

ვინ ნაჭარმაგევს მეფენი თორმეტნი პურად ჩაესხნეს და ნათქვამია რომ არსენი იყალთოელისა არისო, ე.ი. დავით II-ის დროინდელი ყოფილა (ამ „გარიგებით“). იქვე მოთავსებულია ამ 12 მეფეთა სიაც, ფრიად საყურადღებო, მაგრამ, თუ არა ვცდები, თვით „გარიგების“ დამწერისაგან შეთხზული. იქ სხვა მეფეთა შორის ტრაპიზონელიც იხსენიება. ეს ანაქრონიზმია; ტრაპიზონს

1204 წლამდე „მეფეები“ ვის გაუგონია. ისე კი დავითის თანამედროვე ტრაპიზონელ მთავართა საქართველოში სტუმრად მოსვლა ადვილად წარმოსადგენია, მით უმეტეს, რომ ცნობილია იმ დროის ჭანეთის დიდი ადგილობრივი გვარები, სეპარატიზმის მომხრე. ყოველ შემთხვევაში, ჩანს, რომ ამ სიაში ტერმინი „მეფე“ გარკვეულ მნიშვნელობას მოკლებულია.

უფრო კი საფიქრებელია, რომ „გარიგების“ სია ხელოვნურია და განგებ მწიგნობრულად შედგენილია, რათა გაამართლოს ა. იყალთოელის მიერ 12 მეფეთა ხსენება. ეს რიცხვიც (12; სხვა ვარიანტით 7), ალბათ, პირობითია.

რაც შეეხება თურქულ მოთხრობას, იხ. მთელი თავი: ამბავი სულთნის (იხედდინ-კეიკავუსის) სინოპისკენ წასვლისა, „სელჩუკ-ნამე“-დან ამოღებული, ე.ი. ამ მატიანის შემოკლებული რედაქციიდან, რომელიც გამოსცა ფრანგმა ორიენტალისტმა Ch. Scheffer-მა და რომლის რუსული თარგმანი დაიბეჭდა 1894 წ. П. Мелиоранский. Селджук-наме как источник для истории Византии в XII и XIII веках. Визант. Врем. т. I. ეს სელჩუკთა მატიანე ხშირად სიმართლეს, ე.ი. ნამდვილად მომხდარ ამბებს ამხინჯებს და ასხვავებებს — რაც სულთნებისთვის უსიამოვნოა, მას მალავენ და სხვა; ასე მსჯელობს ამ ისტორიულ წყაროთა ევროპელი გამომცემელი M. Th. Houtsma. იხ. მისი წინასიტყვაობა Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'abrégé du Seldjouk написан d'Ibn-Bibi. 1902. მართლაც, ჩვენი ისტორიკოსი ძალიან ახირებულად ხსნის, თუ რა ყოფილა იმ ომის მიზეზი, როცა დამარცხდა ერზერუმთან ქართველთაგან სულთანი რუქნ-ედდინ სულეიმან შაჰი. იხ. პ. მელიორანსკის თარგმანი, გვ. 621—622.

მაგრამ ამბავი კირ-ალექსის ტყვედ წაყვანისა მთავარ ხაზებში ძალიან რეალისტურად აღწერილია და ბევრ საყურადღებო ცნობებს შეიცავს.

24) იხ. უკვე დასახელებულ Fallmeyer-ის და Finley-ის თხზულებათა გარდა: William Fischer, Trapezunt und seine Bedeutung in der Geschichte. 1886. მისივე: Trapezus im 11 und 12 Jahrhundert. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. B. 10. 1889).

25) ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ კორიდეთის ცნობილი ბერძნული სახარების ერთ-ერთი ქართული მინაწერი, ე.ი. იქ ჩაწერილი გუჯარი მეფე დავით ნარინთან (1259—1280) ერთად ასახელებს აგრეთვე ტრაპიზონელ მეფეს გიორგის (1266—1280). იხ. Н. Мapp. Изв. Акад. Наук, 1911, стр. 223—4.

XII საუკუნის უკვე პირველ წლებში ფრანგმა ჯვაროსნებმა შეიგნეს მაშინდელი საქართველოს მნიშვნელობა მათი სამხედრო ახალშენთა არსებობისათვის სირია-პალესტინაში. ეს ნათლად იხატება წმ. საფლავის ხუცესი ან სოს 1108-9 წლების წერილებში, ერთ სხვა ნარკვევში რომ განვიხილეთ (ერთი ჯვარის გარშემო, აქვე).

მაშინ დავით II-ემ ჯვაროსნებს მტკიცედ აგრძნობინა, რომ ჩრდილოეთში სარკინოხთა წინააღმდეგ, მათ მოკავშირე ჰყავდათ.

საქართველოს გაძლიერება, წინა აზიის ძალთა თანასწორობაში შესაძინევი, საკმაოდ ხანგრძლივი იყო და მას დიდი ყურადღებით იხსენიებს ჯვაროსან ომთა XII საუკუნის გამოჩენილი და საფუძვლიანი აღმწერი ვილერმ ანუ ვილჰელმ, ტვირის ფრანგი არქიეპისკოპოსი (დაახლ. 1130-1190)¹

დავით II-ის სურათში იერუსალიმელმა ფრანგმა მწიგნობარმა, თუ მკითხველს ახსოვს, ცოტა რამ ზღაპრულიც შეიტანა; საქართველოს მეფე „გოგ და მაგოგ“-ის დარაჯად გახადა და ამგვარად საშუალო საუკუნეებში ერთი მეტად გავრცელებული ლეგენდა გამოიყენა.²

დავით აღმაშენებლის მიერ კავკასიის „დარაჯობა“ ხომ ისტორიულად უტყუარი ფაქტია. ზღაპრულია აქ მხოლოდ კავკასიის მთით შეზღუდული „გოგ და მაგოგი“. ხოლო ზღაპრებით სინამდვილის დამშვენება და გართულება მაშინაც ჩვეულებრივი რამ იყო, ახლაც კაცობრიობის ყოველდღიურ სანუგეშო საზრდოს წარმოადგენს.

თანდათან კი, მიღებული ტრადიციის ნიადაგზე, თვით ეს ისტორიული დავით II, რომლის გამარჯვებამ ოდესღაც ანტიოქიის კანცლერი გოტიე ასე აღაფრთოვანა (იხ. აქვე გარშემო ერთის ომისა) და ეს მეფე შორეულ ქვეყნებშიც ასახელა,³ ზღაპრულ არსებად იქცა, იმ მიდია-სპარსეთის მეზობელი და მეზობლი, ქრისტიან „მეფე დავით“-ად, XIII საუკუნეშიც ჯვაროსნები რომ ოცნებობდნენ მისგან დახმარებას!

26) მაგალითად, „ტრაპიზონის ქრონიკაში“ ვკითხულობთ, რომ, როდესაც კირა-ანა, კირ-ალექსი III-ის ასული, ივერთა და აფხაზთა მეფეს კირ-ბაგრატს მიათხოვეს, დიდის ამბით ღ ა ზ ი ა შ ი წაიყვანესო, სადაც მეფე ბაგრატიც ჩამობრძანდა, და მ ა კ რ ი ა ლ ს (მაკროს-ეგიალოს ანუ გრძელი ნაპირი) ჯვარი დაუწერიათო (1367). ხუთი წლის შემდეგ ისევ ჭანეთში შეხვდნენ ერთმანეთს სიმაძრი კომნენი და სიძე ბაგრატ მეფე. იქიდან ცხრა ხომალდით (გალერიით) და ორმოცი ნავით ბათო მ ს მისულან, სადაც გურიელიც ეახლათ. ეს იყო 1372 წ.

პანარეტს თუ დავუჯერეთ, ეს გურიელი ყმობის შესამოწმებლად გამოცხადებულა. მაგრამ ვისი ყმა იყო? ტრაპიზონელი მეფისა — ასე იგულისხმებს ბერძენი მწერალი; თუმცა ამას ცხადად არ ამტკიცებს, არც გვეუბნება, ვისი იყო მაშინ ეს ღაზია, მაკრიალი, ბათომი და სხვა იქ დასახლებული ადგილები. ბათომი საკითხის გარეშეა. მაგრამ გონიას ფალმერაიერი ტრაპიზონის სამეფოს საზღვრად თვლიდა იმ მოსახრებით, რომ შემდეგში იქვე ოსმალეთის და საქართველოს საზღვარი ყოფილა. მერე კი აზრი გამოიცვალა და გურიელის მამულად იცნო. მაგრამ მაკრიალი?

ხეოთმოყვანილ შემთხვევაში უფრო საფიქრებელია, რომ ჯვარის წერის ადგილი ბაგრატის სამფლობელოში იქნებოდა და არა მისი ტრაპიზონელი სიმაძრის მამულში, რომელიც საქართველოს მეფესთან შედარებით პატარა დინასტი იყო. გურიელიც მაშინ ბაგრატის ყმა იქნებოდა. ცოტა შემდეგ კი, როცა თემურლენგის ომებმა საქართველო ძალიან დაასუსტეს, წარმოსადგენია საგურიელო ზღვის ნაპირის ტრაპიზონისკენ „ორიენტაცია“. მაგრამ ეს უფრო გამონაკლისი იქნებოდა.

27) უკვე ვთქვით, რომ ტრაპიზონის სამეფოს ეროვნული სიმტკიცე და მთლიანობა აკლდა. მის ისტორიაში ორი მიმართულებაა: ზოგადი ბერძნული, ბ ი ზ ა ნ ტ ი უ რ ი, და კერძო, ა დ გ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი. ტრაპიზონის ისტორიკოსები ზოგიერთ იქაურ პოლიტიკურ ბრძოლას სწორედ ამითა ხსნიან, მაგალითად, ეგრეთ წოდებულ სქოლარ-მეზოხალდთა შორის განხეთქილებას. ამ მოვლენას სულ უკანასკნელად რუსის ბიზანტინისტი უ ს ს ე ნ ს კ ი-ც იხსენიებს, და იმ წინააღმდეგობას უთითებს, რომელიც ტრაპიზონის არისტოკრატთას ორ ბანაკად ჰყოფდა და ამგვარად მეფის წინაშე ასუსტებდა — სახელდობრ, ქართული (უფრო კი ჭანური) და სომხური მოდგმის ადგილობრივი გვარები ერთ ჯგუფში ყოფილან, ბიზანტიის ბერძენები კი, დედაქალაქიდან ახალი ძალებით ხშირად გამავრებულნი, მეორე ჯგუფს წარმოადგენდნენ. მართალია, ადგილობრივი აზნაურობაც ძალიან გაბერძნებული იქნებოდა. იხ. Ф. И. Успенский. Социальная эволюция и феодализация Византии. Анналы, изд. Росс. Акад. Наук. кн. II, 1923, стр. 113-4.

ბუნებრივი იყო, რომ ეს მწიგნობრული ფანტაზია ერთს სხვა, უფრო გავრცელებულ და კარგად ცნობილ თქმულებას დაუკავშირეს, რომლის მიხედვითაც საღვთო აღმოსავლეთში, უფრო კი ინდოეთის მიდამოებში, ძლიერი ქრისტიანი სამეფო არის, სადაც ვინმე „იოანე ხუცესი“ მეფობს.⁴ „იოანე ხუცესის“ დიდი იმედი ჰქონდათ ამ გაჭირვებულ ჯვაროსნებს და იფიქრეს, რომ ეს განთქმული და საიდუმლო იოანე ხუცესი და „დავით მეფე“ ერთი პირია. ამისთვის, ევროპელთა იმდროინდელ ქრონიკებში არა ერთხელ იხსენიება „მეფე დავით. იოანე ხუცესად წოდებული“!⁵

ამგვარ ბუნდოვან ოცნებათა ახსნა, რასაკვირველია, თვით ჯვაროსანთა ნატვრასა და გაჭირვებაში უნდა ვეძიოთ. ხოლო ამით ჩვენთვის უფრო გასაგები ის სულიკვეთებაც ხდება, რომელმაც იქვე და იმავე პირობებში ერთი სხვა ლეგენდაც წარმოშვა. ჯვაროსანთა დროისთვის ფრიად დამახასიათებელი.

2

ჯვაროსნებს ძალიან უჭირდათ საქმე სირია-პალესტინაში; სარკინოზებმა ხელთ იგდეს იერუსალიმი, რომელიც სალაჰედინმა (სალადინმა) „წარუღო“ ფრანგებს 1187 წელს.

წმინდა ქალაქის დასაბრუნებლად ამოძრავდა მესამე ჯვაროსანთა გამოლაშქრება (1189—1192) — საფრანგეთის, გერმანიის და ინგლისის მეფეთა მეთაურობით.

...ვერც რიშარ ლომეულის სარდლობამ დაუბრუნა ქრისტიანობას ჯვარცმული საფლავი. იერუსალიმის სამეფოს აწ მარტო ზღვის ნაპირი შეადგენდა; ანტიოქია და სირიის ტრიპოლიც ჯერჯერობით შეინარჩუნეს ჯვაროსნებმა.

სალადინის ღირსეული ძმა და მემკვიდრე მალექ ალადილ, ეგვიპტეს სულთანი და სირიის მფლობელი მუსლიმანთა გაერთიანებისას მისდევდა იმავე პოლიტიკას. ამასთან, მათში ძლიერდებოდა ჯიჰადის — წმინდა ომის — მიდრეკილება. ჯვაროსანთა სიმხნე კი ევროპაში სუსტდებოდა. აღმოსავლეთში მტრის წინაშე დარჩენილ ფრანგთათვის დადგა დრო განსაცდელისა.

ესრედ წოდებული მესამე ლაშქრობის გამგეობმა, განსაკუთრებით ვენეციამ და საფრანგეთიდან წამოსულმა მხედრობამ, მაჰმადიანებთან სირია-პალესტინაში შებრძოლებას კონსტანტინეპოლის აღება აირჩიეს 1204 წელს. მთელი მათი ყურადღება მათ ხელში ჩაგვრდნის ბიზანტიის ნანგრევებზე მიიპყრეს.*

* იხ. ამ წიგნში „ტრაპიზონის საქმე“.

რა უნდა დამართოდა ამასობაში ევროპელ ჯვაროსანთა იმ სამხედრო ახალშენებს და ციხე-ქალაქებს, გაძლიერებულ აღმოსავლეთის ხელმწიფეებს რომ ჯერ წინუდგნენ და მამაცურად თავს იცავდნენ? საითგან მოელოდნენ დახმარებას?

ასეთი იყო საქმის ვითარება, როდესაც ქალაქ ბეზანსონის პატრონს და არქიეპისკოპოსს (ბეზანსონი მაშინ საკუთარ მღვდელმთავრებს ემორჩილებოდა; საფრანგეთის სამეფოს გვიან შეუერთდა) შემდეგი არაჩვეულებრივი წერილი მოუვიდა, ზღვისგადმიდან გამოგზავნილი ...

წერს ლათინურად ვინმე ფრანგი რაინდი:

„ქრისტეს მიერ სასიქადულო მამას და პატრონსა საყვარელსა ა (მედეს), ღვთის განგებით ბეზანსონელ არქიეპისკოპოსს, გ... დე ბუა, მდაბალი მხედარი, ამენ. ვიცი ჩემი კეთილდღეობა თქვენთვის სასიხარულოა, ამისათვის საცნობელ იყოს თქვენდა, რომ, ნებითა ღვთისათა, მე და მეუღლე ჩემი ჯანმრთელად და უვნებლად ვიმყოფებით.“

აღთქმის ქვეყნისა და სხვა ირგვლივ მდებარე ადგილთ ამბავთაგან შემდეგი განვიზრახე მოკლედ აღმენიშნა — სულ თუ არა, ზოგიერთი რამ მაინც, რაც უფრო საყურადღებოდ ჩანს. პირველად საცნაურ იყოს თქვენდა, რომ იერუსალიმის სამეფოს ზავი აქვს სარკინოზებთან; ანტიოქიის სამთავროსაც, რომელმან ურიცხვი დევნა განიცადა ხან ბაბილონის სულთნისაგან, ხან სომხეთის მეფისაგან, ხანგრძლივი დაზავება აქვს ზემოთქმულ სულთანთან.

აწ ისმინეთ სხვა რამ საკვირველი და საყურადღებო. ამბად მივიღე, და საქმის სიჭკუმბარიტე სანდო მოციქულთაგან გავიგეთ, რომ ივერიითაგან ვინმე ქრისტიანენი, გიორგენებად წოდებულნი, ურიცხვი მხედრობით და ქვეითი ჯარით ღვთის აღმაფრთოვანებულ დახმარებით ძალათა ფრიად აღჭურვილით, ურწმუნო წარმართთა წინააღმდეგ სწრაფად აღდგნენ და, აიღეს რა უკვე 300 ციხე და 9 დიდი ქალაქი, მაგარნი დაიპყრეს, ხოლო სუსტნი ნაცარტუტად აქციეს. აღნიშნულ ქალაქთაგან ერთი, ეფრატზე მდებარე, ყველა წარმართთა ქალაქთაგან უფრო წარჩინებული ყოფილა და დიდი, იმ ქალაქის პატრონი ბაბილონის სულთნის შვილი იყო; და ზემონათქვამ ქრისტიანთაგან ტყვედ ქმნილს, თავი მოეკვითა, თუმცა უზომო ოქროს განძის მიცემა აღუთქვა.

კერძოდ რაღა მოგახსენოთ? ზემო აღნიშნულნი წმინდა იერუსალიმის მიწის სახსენლად მოვლენ და მთელ საწარმართოს დაიმორჩილებენ. მეფე მათი წარჩინებული, თექვსმეტი წლისაა, ალექსანდრეს ბადალი ძალით და სიკეთით, თუმცა არა სარწმუნოებით. ჭაბუკი ესე დედამისის დედოფლის უძლიერესის თამარის ნემსს თან ატარებს, რომელმაც, სანამ ცოცხლობდა, იერუსალიმად წასვლის აღთქმა დასდვა, და შვილსა თვისსა სთხოვა, თუ მიიცვალე ბოდა, რომ ძველები მისი უფლებას საფლავთან წაესვენებოთ. მან კი ღვთის თხოვნათა ყურადღებულმა და ღვთის

აღთქმის შესრულების მსურველმა, დააპირა მისი (გვამის) წმიდა ქალაქში წამოღება წარმართთა ნებით თუ უნებლიეთ.

გატყობინებთ აგრეთვე, ბატონო“ ... და სხვ.⁶

3

ეს ეპისტოლე, აღმოსავლეთის, ჯვაროსანთა რომელიმე ახალშენსა ანუ ბანაკში დაწერილი, სირია-პალესტინის ამბებთან ერთად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს აგრეთვე თამარ მეფის და ლაშა გიორგიზე.

უფრო მნიშვნელოვანია აქ თამარ მეფის, გგონებ, სრულებით უცნობი ან დედის ხსენება; ისიც, რომ ამ წერილის შედგენის დროს ეს დედოფალი სირიის ფრანგთა შორის უკვე მიცვალებულად ითვლებოდა. როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? ეს რომ რაღაცა ბურუსით არის მოცული. და, შესაძლებელია, რომ ამ ფრანგულ საბუთს რაიმე ფასი ჰქონდეს ამ საკითხის გამოსარკვევადაც.

სამწუხაროდ, ეპისტოლე უთარიღოა, ასე რომ, რაიმე უშუალო და ახალი ქრონოლოგიური მოწმობა მასში არ მოიპოვება. თავითგანვე ერთი რამ იცოდნენ: წერილი იყო ეპისკოპოსი აქედედეტრემელი-ს სახელზე გაგზავნილი, რომელიც ბეზანსონელად 1195—1220 წლებში იჯდა. ამ ქრონოლოგიურ ფარგლებში წერილსაც მიიღებდა და იქ მოხსენებული ამბებიც უნდა მომხდარიყო. ხოლო ამგვარი დაახლოება არაა საკმარისი.

თვით ამ ნაწერის შინაარსი საშუალებას გვაძლევს მისი შედგენის დროის გამოსარკვევად.

რაც აქ ქართველების ლაშქრობაზეა ნათქვამი, ნამდვილ საქმეთა გამოძახილი უნდა იყოს. მაგრამ ამ ცნობებს გაზვიადება და გადასხვაფერება ეტყობა. ამ წერილის თარიღის გამოაშკარავება უფრო ადვილი იქნება, თუკი მის, ასე ვთქვათ, ადგილობრივ ინფორმაციას გამოვიყენებთ. მართლაც, ბეზანსონელი ეპისკოპოსის კორესპონდენტი ისეთ რამესაც იხსენებს, რაც მას ჭორად ანუ ამბად კი არ ჰქონდა გაგონილი, არამედ მტკიცედ უნდა სცოდნოდა.

4

წერილში ნათქვამია, რომ ა) იერუსალიმის სამეფოს ბაბილონის სულთანთან დაზავება აქვსო და ბ) ანტიოქიის სამთავრომაც ამ ბაბილონის სულთანთან ზავი შეჰკრაო.

„ბაბილონი“ მაშინ ქაიროს ნიშნავდა, და ამ „ბაბილონის სულთანის“ ვინაობა სიძნელეს არ წარმოადგენდა. ეს არის სალადინის ზემოთ უკვე დასახელებული ძმა და მემკვიდრე, ეგვიპტის სულთანი და სირიის ამ-

ერთა მბრძანებელი მალექ-ალ-ადინ ანუ მალექადელ (1200—1218). ცნობილია ზავი მის მიერ იერუსალიმის სამეფოსთან (იერუსალიმს უკვე მოკლებული) ექვსი წლით დადებული 1204—1210 წლებში, მერე, ხანმოკლე ომიანობის შემდეგ, ახალი ზავი ჩამოაგდეს 1211—1227 წლამდე.

ამ ორი დაზავებისაგან რომელი იგულისხმება ფრანგი რაინდის წერილში? ამას უფრო ადვილად მივხვდებით თუკი იქვე მოხსენებულ „ბაბილონის სულთანთან“ ანტიოქიის სამთავროს დაზავებას მივაქცევთ ყურადღებას.

წრდილო სირიაში მდებარე ეს ანტიოქიის ჯვაროსანი სამთავრო სწორედ მაშინ განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდა. მის წინააღმდეგ მუდმივ სადინასტიო და „მეზობლურ“ ომს კილიკიის სომეხი მეფე ლეონ II აწარმოებდა, ხოლო ამ ბრძოლაში ბოემონდ IV ანტიოქიელს ალექსის ამირა, მალექ-ადელის ყმა ანუ ვასალი მხარს უჭერდა, ე.ი. მუსლიმანი — ქრისტიანს. მაშასადამე, ანტიოქიის მთავარი ამ ხანაში სარკინოხებს არამც თუ არ ებრძოდა, არამედ მათგან დახმარებასაც სომეხთ წინააღმდეგ ღებულობდა.

ამ პირობებში რა დაზავება უნდა დადებულიყო ბოემონდის და მის მოკავშირე მუსლიმანთა შორის? საქმე ისაა, რომ ანტიოქიის ხსენებული მთავარი იმავე დროს ტრიპოლის პატრონიც იყო. და ეს ქალაქი ჯვაროსანთათვის ერთი მთავარი ბაზათაგანი ყოფილა სირიაში. 1207 წელს იქიდან ზოგიერთმა ფრანგმა მეომრებმა სამხედრო მოქმედებაც დაიწყეს; ამის საპასუხოდ მალექ-ადელი ტრიპოლიზე იერიშით მივიდა. ეს შეტაკება დიდხანს არ გაგრძელდა და მალექ-ადელმა ბოემონდ ტრიპოლისელ-ანტიოქელთან მალე ზავიც შეკრა.

ეს იყო ივლისის გასულს 1207 წელს და, თუ არ ვცდები, ანტიოქიის და სულთნის სწორედ ეს დაზავება უნდა იგულისხმებოდეს ფრანგის ეპისტოლეში.

მისი სიტყვებით, ანტიოქიის სამთავრო კილიკიის სომეხთაგან მრავალჯის დარბევებას განიცდიდა — მართლაც, ცნობილია ლეონის შემოსევანი 1203, 1204, 1205 წლებში, მაგრამ ამ მეფესთან დაზავებას კი, კერძოდ არ იხსენიებს. ეს იმით აიხსნება, რომ ეს სომეხთ მეფე ლეონი 1206 წელს ალექსის ამირას ეომებოდა, ანტიოქიელი ბოემონდის მოკავშირეს; და როცა იმავე 1206 წელს მათ (ე.ი. ალექსის ამირა — ლეონ II) შორის დაზავება მოხდა, ანტიოქიაც, ალაბის ანუ ალექსის მოკავშირე, მის პირობებში მოათავსეს. ზავი 8 წლით იქნა დადებული.

ამიერიდან ირკვევა, რომ ფრანგი რაინდის წერილში მოხსენიებულია იერუსალიმის სამეფოს და მალექ-ადელის 1204—1210 წლების დაზავება და იმავე სულთნის და ანტიოქიელი ბოემონდის შორის დადებული 1207 წლის ივლისის ზავი. 1206—1214 წლების ანტიოქიის და-

ზავებამ, როცა დე ბუამ თავისი წერილი გაგზავნა, ჯერ ახალი რამ უნდა ყოფილიყო (ანტიოქიას ზავი დიდი ხნით აქვს). ამისათვის საფიქრებელია, რომ ეს წერილი 1207 წელს შედგენილია, ალბათ სექტემბერში (დამწერი საჩქაროდ ერთ ახალ ამბავს უმატებს, რომელიც ეხება მცირე აზიაში მომხდარ დიდ მიწისძვრას, და თვითონ ამბობს, ეს ამბავი ავეისტოს ბოლო შეიდეულში გავიგეთო), მაგრამ მივიღოთ 1207—1208 წლები.⁸

5

ახლა ჩვენთვის უფრო ადვილი იქნება იმის გამორკვევა, თუ რომელია ეს ქართველთა ლაშქრობა, ფრანგის მიერ ასე აღტაცებით აღწერილი.

ფრანგი მხედარი ამ ომის თანამედროვეა. იგი მოელის ახლო მომავალში ძლევამოსილი ჯარის პალესტინაში ჩასვლას. ეს წერილი უთუოდ მაშინ დაიწერა, როცა წინა აზიაში ქართველების ზემო ეფფრატზე დიდ გამარჯვებათა ხმა გავრცელდა.

1207—8 წლების თარიღის მიხედვით საფიქრებელია, რომ მნიშვნელოვანი ქალაქი, ეფფრატზე მდებარე და ქართველთა მიერ დაპყრობილი, არის კარი (კარინ, ე.ი. ერზრუმი) და თვით ომი, რომლის მსვლელობამ ჩვენი რაინდი ასე გაახარა, ის უნდა იყოს, რომელშიც უფრო ადრე სასტიკად დამარცხდა რუმის სელჩუკი სულთანის რუქნ ედდინი.*

ამ ბრძოლის ასპარეზი ბ ა ს ი ა ნ ი იყო, სახელდობრ ის „პასინის“ ველი, XI საუკუნის ომებში რომ ხშირად იხსენიება.

ერზრუმი ქართველებმა პირველად რომ აიღეს, „მონაპირედ“ და „მცველად“ იქ ივანე ახალციხელი დააყენეს. მაგრამ ხელიდან მალე წაუვიდა, ვინაიდან მეორედ გარემოცვა და აღება დასჭირდათ. ბოლოს დაიპყრეს, ხოლო ქალაქმა უ შ უ ა ლ ო ქვემეგრდომობა სთხოვა,** ამისათვის თამარმა „უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვით მითვალოს ქალაქი და ციხე“. ეს უნდა 1207—8 წლებში მომხდარიყო.***

საერთოდ ერზრუმის ორგზის დაპყრობა და რუქნ-ედდინის დამარცხება ძლიერ, ხანგრძლივ და რთულ პოლიტიკურ და საომარ მოქმედებას წარმოადგენდა. მისი ბოლო ეპიზოდი, ისიც დიდი გაზვიადებით და გადასხვაფერებით, აღწერილია ფრანგი რაინდის წერილში. კერძოდ,

* ე. წოდებული „ბოლოსტიკეს ომი“, რომლის თარიღი საუჭვოა (1204—1206).

** „...ითხოვდეს... რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი, არამედ სამეფოდ დაიჭიროს“.

*** „ოცდამესამედ გინა-თუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისასა წელიწადსა“... ქ.ც.509.

გაზვიადებულია ლაშა-გიორგის მნიშვნელობა: იგი მაშინ თავის მშობლებს ახლდა, სხვა არაფერი. მაგრამ სწორედ მემკვიდრის ჯარში ყოფნა კარის აღების დროს, რომელიც ფრანგსა თითქმის სარდლობად მიაჩნია, ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მისი წერილი ერზრუმის აღებას გულისხმობს.⁹

ამგვარად, ეს ცნობებიც წერილის 1207—8 წლების თარიღს ადასტურებენ: „ადგილობრივი“ და „გარეშე“ ინფორმაცია ერთმანეთში შეთანხმებულია. და, ცხადია, რომ ფრანგული მოწმობა იმას იმეორებს, რაც სხვა წყაროებიდანაც ცნობილია. მისი საკუთარი ფასი უფრო ისაა, რომ ცოცხლად გვიჩვენებს, თუ როგორი შთაბეჭდილება მოახდინა საქართველოს ამ ძლიერმა ბრძოლამ სირია-პალესტინაში.

მაგრამ ჯვაროსანი მხედრის ამ ეპისტოლეში 1207—1208 წლებში თამარ მეფე უკვე მიცვალებულად იხსენიება და ეს ცნობა საქმეს ართულებს.

6

რომ კარის დაპყრობის დროს თამარ მეფეც და დავით სოსლანი ჯერ ცოცხლები იყვნენ, ეს უეჭველია. ქართული ცნობები ამას კატეგორიულად ცხადყოფენ.

ფრანგის წერილში არაა აღნიშნული, როდის მიიცვალა თამარი. იგულისხმება მხოლოდ, რომ ერზრუმის გარშემო ატეხილი ომების ეპოქაში (თუნდაც, რომ ამ ქალაქის აღების შემდეგ), დაახლოებით 1207—8 წლებში უკვე ცოცხლად არ ითვლებოდა.

სპეციალისტების აზრით კი, თამარი 1212—1214 წლებში გარდაიცვალა*. ხოლო თ. ჟორდანიას შემდეგი აქვს აღნიშნული: „სამი (ქართული) ქრონიკული ცნობა გვ აქვს, რომელიც გვიჩვენებს თამარ მეფის გარდაცვალებას 1206 და 1207 წელს“ (ქრონიკები, ტ. I, 297). ამ მკვლევარის აზრით, ეს ცნობები შემცდარია. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნა კატეგორიულია: „თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღად უნდა 1213—1214 წლები ვიცნაოთ“ (ქარ. ერის ისტ., 634); ესეც, მიუხედავად იმისა, რომ „არა ერთი და ორი წყარო არსებობს, სადაც 1207 წელი პირდაპირ თამარის გარდაცვალების თარიღად არის დასახელებული“ (იქვე, 618—619).

ეს ფრანგული მოწმობაც ცნობების ამ ჯგუფს უნდა დავუმატოთ. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ერთ ქართულ ნაწერში ნათქვამია: „ამას წელსა (1207) კარი აიღეს და თამარ დედოფალი გარდაიცვალა“... (თ. ჟორდანიას, ქრონ. I, 294). ე.ი. სწორედ,

* ბროსე: 1212; თ. ჟორდანიას: 1213; ივ. ჯავახიშვილი: 1213—1214.

როგორც ფრანგი რაინდის წერილში, თუკი იქ კარი — ერზრუმი იგულისხმება, აქაც კარის აღება და თამარის სიკვდილი რაღაცნაირი დაკავშირებით იხსენიება.

საერთოდ, თამარ მეფის ისტორიის ქრონოლოგიაში ბევრი რამ ახლაც საეჭვოა და არაა საბოლოოდ გამორკვეული. ამ დედოფლის გარდაცვალები თარიღად 1207 წელი მიუღებელია, და უარყოფილია მკვლევართა მიერ, მრავალი ცნობის მიხედვით.

ამისთვის საფიქრებელია, რომ დავით სოსლანი როდესაც მიიცვალა (სწორედ კარის აღების შემდეგ, 1207 წელს) ხმა გავრცელდა თამარ მეფის სიკვდილის და ამ სახით და დიდი ამბის შთაბეჭდილებით ზოგიერთებს ჩაუწერიათ ეს ყალბი ცნობა (საქართველოშიც! რაიცა საკვირველია) და ჩვენამდე მოაღწია გაუსწორებლად.

იბნ-ალ-თირის ამგვარი მოწმობა (რომ ქართველი მეფე 1207 წელს მოკვდა) უკვე მ. ბროსეს მიერ სწორედ დავით სოსლანის გარდაცვალებით იყო ახსნილი, და ფრანგი მეცნიერის ეს აზრი შემდეგ თ. ჟორდანიამაც გამოიყენა იმ ქართულ მოწმობათა ასახსნელად, სადაც თამარის სიკვდილის თარიღად 1207 წელი არის ნაჩვენები. ეს სისტემა ივ. ჯავახიშვილმა კიდევ გაამაგრა და ამაზე უკეთესი არ მოიპოვება. მეტი გზა არ არის, ეს უყურადღებოდ დატოვებული ფრანგული მოწმობაც, სხვა ამგვარ ცნობებთან ერთად, დავით სოსლანის სიკვდილით გამოწვეულ ხმათა გამოძახილად უნდა ვიცნათ.*

7

ხოლო ამ შემთხვევაში სულ ერთია, თამარ მეფე როდის მიიცვალა. საყურადღებოა ის, რომ 1207—8 წლებში კავკასიიდან მოყოლებული ხმელთაშუა ზღვის ნაპირამდე ხმა გავრცელდა, საქართველოს მეფე თამარი მიიცვალაო, და იმავე დროსაც ამავე ქართველთა დიდი გამარჯვებისა სომხეთში. მაშინ ხალხის ფანტაზიას და ჯვაროსანთა ოცნებას სწრაფად შეექმნათ ეს ლეგენდა, ფრანგმა რაინდმა რომ გადმოგვცა: თამარს სიცოცხლეში აღთქმა მიეცა იერუსალიმად წასვლისა, და მიიცვალა რა, ახლა შვილმა მისმა დედოფლის ნეშტი წამოიღო და ძლევამოსილი ლაშქრით წამოვიდა წმინდა ქალაქს მისაღწევად და სარკინოხთა შესამუსრავად, რათა დედამისი ცოცხალი თუ არა, მიცვალებული მაინც შესულიყო იერუსალიმს.

*ქრონოლოგიას ისედაც მეტი ადგილი დავუთმეთ, ვიდრე განზრახული გვქონდა და აქ განმარტებას ვერ გავაგრძელებთ. ამ ახალი მოწმობის არსებულ დასკვნებთან შეთანხმება ვცადეთ.

უკანასკნელად ბ. სარგის კაკაბაძემ გაჯრით გამოსთქვა, რომ თამარ მეფე მართლაც 1207 წ. მიიცვალა. იხ. მისი ვეფხისტყაისანი-ს ახალი გამოცემის წინასიტყვაობაში.

პოლიტიკურმა წადილმა და დიდმა გაჭირვებამ აქაც თავისებური ზღაპარი ანუ მითი წარმოშვა.

თამარ მეფის ანდერძის შესრულება რას ნიშნავდა? იერუსალიმის მუსლიმანთაგან განთავისუფლებას და ჯვაროსან სამთავროთა უკიდურეს განსაცდელისაგან ხსნას!

საქართველოს მოსალოდნელი დახმარებით უცებ დაიმედებული რაინდი სამშობლოში ერთს ნაცნობ მღვდელმთავარს დაუყოვნებლივ წერილს უგზავნის, გაგონილი ამბის შესაფერისი გაზვიადებით, რომ იქ, საფრანგეთს, საჯვაროსნო ქადაგება ამით წააქეზოს და მას ახალი საზრდო მიაწოდოს. სწორედ ამგვარ საპროპაგანდო ეპისტოლეებს მაშინ ეკლესიებსა და კრებებში საჯაროდ კითხულობდნენ ევროპის ქვეყნებში.

თამარ მეფე ჯვაროსანთა გრძნობას და ქრისტეს საფლავის დახსნის საჭიროებას უთუოდ იზიარებდა. როცა სალადინმა იერუსალიმი დაიპყრო, დედოფალმა წმინდა ჯვრის გამოსყიდვაც მოინდომა, თუმცა წადილი ვერ განახორციელა.¹⁰

რამდენად მართალია მისი წმინდა ადგილთა ნახვის სურვილი და იქ დამარხვის ანდერძი, დე ბუა რომ გადმოგვცემს? ვგონებ, მისი კვალის ძებნა ამო იქნებოდა.

ამ თქმულებას გარკვეული საფუძველი არ უნანს, ვერც ვიტყვით, თუ ლაშა გიორგის მართლა ფიქრად მოსვლია მისი დედის ნეშტისათვის იერუსალიმისაკენ სამხედრო ძალით გზა გაეხსნა. სამაგიეროდ, უეჭველია ამ მოთხრობის ღრმა ფესვი იმ დროის სულთა განწყობილებაში, მისი ისტორიული შესაძლებლობა და ერთნაირი განწყობითი სინამდვილე. ამისათვის ეს მითი იმდროინდელი საქართველოს სახელისა და ჯვაროსანთა სულისკვეთების მაჩვენებელ და მჭევრმეტყველურ ძეგლად მიგვაჩნია.

8

თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში მისი მონარქიის მდგომარეობა ისეთი ჩანდა, რომ ქართველთაგან დახმარების იმედი არც უსაფუძვლო იყო. საქართველოს მეფის სირია-პალესტინაში საომარი ინტერვენციის გეგმა ჯვაროსანთა მეხუთე ლაშქრობის დროს (1218—1221) მართლაც რომ მწიფდება და დიპლომატიური ურთიერთობის საგნად ხდება. მაშინ სწორედ ლაშა გიორგის ელჩებმა ჯვაროსნები დამიეტაში ნახეს. რუსუდანის ცნობილ წერილში პაპი ჰონორის მმართ, რომელიც რომში 1224 წელს მიიღეს, პირდაპირ ნათქვამია, რომ მისი ძმა, მეფე ლაშა გიორგი მზად იყო იერუსალიმის დასახსნელად გამოეღაშქრა, მაგრამ მონღოლთა მოულოდნელმა შემოსევამ და მერე მისმა სიკვდილმა დააბრკო-

ლაო. თავის მხრივ, ივანე მხარგრძელიც, ამირსპასალარი, ცალკე წერილში ამტკიცებს, რომ თათართან თავდასხმამ ხელი შეგვიშალა, თორემ სარკინოხთა წინააღმდეგ ლაშქარს უკვე გამზადდებდით.

რაც 1208 წელს ოცნებად ჩანს, 10—12 წლის შემდეგ განხორციელებას უახლოვდებოდა. ესაა ხსენებული სალეგენდო გამოლაშქრების „შესაძლებლობა“.

რამდენად სარწმუნოა, რომ 1219—1220 წლებში ე.ი. მონღოლთა პირველი შემოსევის წინ, საქართველო მართლაც სირია-პალესტინის საქმეებში სამხედრო ჩარევას ამზადებდა, და რამდენად წინა აზიის მაშინდელი გარემოებანი ამისთვის ხელსაყრელი იყო, ეს სხვა საკითხია.

ბუნებრივი იყო, რომ აღმოსავლეთის ფრანგი მხედრობა საქმეს უმთავრესად საჯვაროსნო თვალსაზრისით ისახავდა; ისიც, რომ საქართველოს დედოფალიც და მისი ამირსპასალარი და ყმა ივანე მხარგრძელი ოფიციალურ წერილში ფრანგთათვის გასაგებ „ჯვაროსან“ ენას ხმარობდნენ.

საქმის ნამდვილი ვითარება, რაც საქართველოს შეეხება, უფრო რთული იქნებოდა.

მიუხედავად იმისა, რასაც რუსუდანის წერილში ვკითხულობთ, ლაშა გიორგის და მისი წრის ჯვაროსნობა ფრიად საეჭვოა.

სწორედ თამარის მეგვიდრეს და მის თაობას, ჯვარცმული ქრისტეს თაყვანისცემა და მისი საფლავის დახსნის წადილი კი არა, სულ სხვა რამე ახასიათებს.

9

ფორმალური სარწმუნოება, საგვარეულო ტრადიცია — მისი „დავითიან-იესიანობა“ — და რომელიმე ანგარიში თუნდაც რომ მას ქრისტეს ჯვარისათვის ომს და ბრძოლას უკარნახებდნენ; მიჯნური რაინდის თავისუფალმა გულმა და დიდ, აყვავებულ სახელმწიფოზე ბატონობის ბედნიერებამ ჭაბუკი გიორგი სხვა გზით წაიყვანა; და ეს ჯვაროსანთა სამხედრო ღვაწლის და იერუსალიმის დაპყრობის გზა არ იქნებოდა.

თამარის დროის განუწყვეტელი ომიანობის შემდეგ, ლაშა გიორგის ხანას ერთგვარი ფსიქიური რეაქცია, იქნება დადლილობაც ეტყობა. „...იშვებდა და იხარებდა და ყოველგნით იყო შვება და მხიარულება“... განმეორებით აღნიშნულია მისი მეფობის ქრონიკაში, „დედათა უწესოთა“ და „ფრიადი ღვინის“ სმის ცალკე ხსენებით (იხ. „უკმათა აღმწერილი“-ს შრომა, ქარ. ცხოვრებაში შეტანილი).

ამას უნდა დაუმატოთ „ძველთა“ და „ახალთა“ წინააღმდეგობა,

ზნეობრივი დისციპლინის და მიღებულ წესთა შესუსტებაც. ყველანი „განძღეს და იშვებდეს“, უმთავრესად კი „სიძვათა და მთვრალობათა შინა“ „უწესონი კაცნი მეფის კარსა ზედა არა ყოფის ღირსნი და აწ კარსა ზედან მყოფნი“. ხოლო „კათალიკოხთა ორთავე და თავადთა ამის სა-მეფოსათა და უმეტეს ივანე ათაბაგს უძიძიდა საქმე ესე, არღარა ინებეს მასთან სამარადისო ყოფა, არამედ განეშორნეს“, ე.ი. მეფისაგან.

თუკი ამ (მერმინდელ) აღწერას დავუჯერეთ, თამარ მეფის მეგვიდრე თაობის ნამდვილი ღმერთები ვენერა და ბახუსი ყოფილან, ამგვარი შეხედულება უთუოდ შემდეგი მწარე გაჭირვების ნაყოფია და ქრონოგრაფის ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ტენდენციით ასახსნელია. ნამდვილად კი ეს იქნებოდა სიმდიდრესა და უზრუნველობაში გაზრდილი, განათლებული, ხელოვნებაში დაწინაურებული და საკმაოდ თავისუფლად მოაზროვნე საზოგადოება; სწორედ ის, რომლის მგოსანია შოთა რუსთაველი. ხოლო ჩვენ აქ იმ ეპოქის ხასიათზე სიტყვას ვერ გავაგრძელებთ.

კერძოდ თვალსაზრისითა გიორგის არა სახელმწიფო ანგარიშით და ჩვეულებსამებრ, არამედ თავისუფალი სიყვარულით დაქორწინება: ცოლის არა რომელიმე სატახტო ქალაქით, არამედ, ... ველისციხიდან (სოფელია კახეთში) მოყვანა და ბევრი სხვა.

ეს მთელი განვითარება, ქრონიკაში ცალმხრივად აღწერილი, თავისთავად ძალიან შინაარსიანიც არის და საყურადღებო. საეჭვოა კი, რომ ამ, ასე ვთქვათ, „მიჯნურ რაინდთა“ რეჟიმს ქრისტეს საფლავისათვის გული ნამეტნავად სტკიოდა. მით უმეტეს, რომ მომავალ გარეშე გართულებათა წინამორბედი ნიშნები და შიგნითი დაბრკოლებანი უკვე თამარის უკანასკნელ წლებში ცხადი იყო.

მაღე კი წინა აზიის პოლიტიკურმა ცვლილებებმა — სპარსეთის ზვარაზმელთა ხელში გაერთიანება, მონღოლთა იმპერიის დამყარება — საქართველო ისეთ მდგომარეობაში ჩააყენა, რომ ჯვაროსანთა გამოსვლაზე ოცნებაც არ შეეძლო.*

* ლაშა გიორგის მეფობის ძველმა აღწერმა მის „უწესობათა“ მეტად ხაზი გაუსვა და მის და რუსუდანის დროის ზნეობის დაცემას მონღოლთა ახალი ძალა და საღი ზნეობა დაუბრისპირა. მათი ბატონობა განრისხებული განგების იარაღად და ჩადენილ ცოდვათა სასჯელად აღიარა, თანხმად იმ დროის აზროვნებისა, ამასთანავე დიდი სიღრმით და რეალიზმით, კარგი ხელოვნებითაც საქართველოს მდგომარეობა დაგვისურათა.

რა თქმა უნდა, ჩვენი დროისთვის არ არის სავალდებულო ძველ ქრონიკებში მითავესებული ზოგიერთი ზნეობრივი მსჯელობა, არც მათი ისტორიის ფილოსოფია. საქართველოს თანდათან დაცემის მიზეზები და საფეხური რთული რამეა, რომლის ახსნა ორიოდ ფორმულით არ შეიძლება. ყოველ შემთხვევაში, გიორგის და რუსუდანის საქართველო — იგივე „ოქროს ხანის“ საქართველოა, საერთაშორისო ცვლილებათაგან დაზიანებული.

თამარ მეფის ეს ანდერძი, ლაშა გიორგის იერუსალიმად გამოლაშქრებაც ზღაპრულია, ხოლო ამგვარი ლეგენდა, ცოცხალ გრძნობათა სარკვე, წარსულის მკვლევარსაც ჩააფიქრებს; განსაკუთრებით კი ღირსია სიტყვაკაზმული მწერლობის მიერ ჯეროვანი დამუშავებისა.

ქრონიკის მოწმობით, თამარი გელათს დამარხეს. მიუხედავად ამ ოფიციალური ცნობისა, მისი საფლავის ადგილი საიდუმლოებით არის დაფარული. ფრანგი რაინდის თქმით კი, დედოფლის ნეშტის დასასაფლაველად ლაშა გიორგი მუსლიმანთა მიერ დაპყრობილ წმ. ქალაქს ომით ემუქრება: ძველი რომანტიული პოეზია ასეთ ჰანგს უყურადღებოდ განა დატოვებდა?

მაგრამ აქ უფრო რთული და ფართო ფრესკის გაშლა შეიძლება.

ზოგადი გარემოებანი ფრანგი მხედრის იმედს — ქართველთა იერუსალიმზე გამოლაშქრებისას — თითქმის ამართლებდა. ხოლო ეს ისტორიული შესაძლებლობა უარყოფილი იქნა ჯერ თვით ქართველთა ახალი სულისკვეთების მიერ, მერე კი — გარეგნული მდგომარეობის სწრაფი და ძირითადი ცვლილებით.

„ჯვაროსნული“ და „მიჯნურთა“ ხაზების ამ წინააღმდეგობიდან ხომ ნამდვილი დიდი დრამის შინაარსს ამოიღებდა ვისაც ძალუძს, და ამისათვის ამბავთა მთელ წყობას გამოიყენებდა, თქმულებასა და ისტორიულ გადმოცემაში რომ ირკვევა და რომლითგან შემდეგი დაახლოებითი სქემა ბუნებრივად გამომდინარეობს.

თამარ მეფის ანდერძი და სიკვდილი; ლაშა გიორგის და ქართველთა მხედრობის თათბირი; მათი იერუსალიმისკენ გამოლაშქრება დედოფლის კუბოთი; ლაშა გიორგის გმირული მისწრაფება უფლის საფლავისადმი, ქრისტიანობის და საქართველოს განსაღივებლად; ვენერა და ბახუსის . . . აპოლონისა და მიზიდველი ძახილი; ამ ძალთა და შთაგონებათა გამარჯვება, მიუხედავად ბრწყინვალე ძლევაშისილი პირველი ომისა; თამარის ნეშტის საიდუმლო მიუწვდომელ ადგილს დასაფლავება — და ქართველ რაინდთა ჭაბუკი მეფით დაბრუნება, გამარჯვებით და ურიცხვი სიმდიდრით — არა იერუსალიმით, არამედ ევფრატის ნაპირთაგან; და მერე განცხრომა, შვება მათი იმ „ადგილთა მწუანვილოვანთა ზედა“, საიდანაც ოდესღაც მათი წინაპრები ძალით გამოიყვანა დიდ საქმეთათვის დავით აღმაშენებლის ფოლადის მკლავმა. . . . განცხრომა დაუსრულებელი და მშვენიერი; ომიც, რაინდთა სავარჯიშო, — სანამდის გამოჩნდნენ ერთ დღეს, ვით ღვთის რისხვა, აღმოსავლეთით მშვილდოსანთა უძლეველი რაზმები და „იქმნა უუქცევა . . . , დავითანისა დროშისა გამარჯვებულისა“.

ერთი სიტყვით, ფრანგი რაინდის მიერ გადმოცემული ლეგენდის

გართულება და გადრმავება შეიძლება ოცნების და სინამდვილის შეუღლებით. ვიმეორებ: ეს სიტყვაკაზმული მწერლობის ვალია.

თამარ მეფის სახე დიდებული სიმბოლოთი ასრულებს ძველი საქართველოს ცხოვრების უმთავრეს ხანას და აი ამ დასავლეთისკენ გარდახრილი მზის ერთი ოქროს სხივი აღმოსავლეთში დაკარგულმა უცნობმა რაინდმა შეგვინახა.

1926.

შ ე ნ ი შ ვ ე მ ბ ო

1) V. Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini MCLXXXIV. Edita a venerabili Willermo Tyrensi Archiepiscopo. Paris, 1844, lib. XI, cap. XVI. Cf. Guillaume de Tyr et ses continuateurs. Texte français du XIIIe siècle, revu et annoté par M. P a u l i n Paris, P. 1879—1880. vol. I., p. 406—407.

2) ამ თქმულების შესახებ კავკასიის (დარუბანდის და კასპიის) კართან დაკავშირებით იხ. H. J u l e. Travels of Marco Polo. Ed. Cordier, 1903, vol. I.

ზოგადი ცნობები: J. K. W r i g h t. The Geographical lore of the time of the Crusades. 1925, pp. 72, 73, 287—8.

3) ზოგჯერ დავით II-ის შესახებ შემცდარი ცნობებიც გვხვდება. მაგალითად, 1136 წ. ნ ო რ მ ა ნ დ ი ა შ ი მყოფ მწერალს თავის ქრონიკაში შემდეგი, ჯვაროსან რაინდთაგან გაგონილი შეუტანია: 1123—1124 წლებში დავით ქართველთა მეფეს და თოროს კილიკიის მთავრის ძმას ერთ სულთანთან ტყვედ დაჭერილი რაინდები მათ სახლში ანტიოქიაში წამოეყვანათ; . . . per conductum David, Georgiensis regis, et Turoidi de Montanis Antiochiani redierunt. Orderici Vitalis a n g l i g e n a e . . . Historiae ecclesiasticae libri tredecim. T. IV. P. 1852, p. 257.

4) ამ „იოანე ხუცესის“ — prestre Jean, presbiter Johannes etc. — შესახებ იხ. მაგალ. H e n r i C o r d i e r. Les voyages en Asie au XIVe siècle du bienheureux frère Odoric de Pordenone. Paris. 1891, p. 442.

ამ ლეგენდის წარმოშობის საკითხი მეტად რთულია და არც ისე მნიშვნელოვანი. სხვათა შორის, ის აზრიც გამოითქვა, რომ „იოანე ხუ-

ცესის“ თქმულება ივანე ორბელიანის (დემეტრესა და გიორგი III-ის ამირსპასალარი) სახელით უნდა აიხსნებოდეს! იხ. მიმოხილვა მ ა რ კ ო პ ო ლ ო ს მოგზაურობის ცნობილ ინგლისურ გამოცემაში: H. Jule, The book of Ser Marco Polo, ed. 1903, vol. I, pp. 231—8. cf. J.K. Wright. o.c. pp. 114, 283—6, 533.

5) ზღაპრული „მეფე დავითის“ და „იოანე ხუცესის“ ზღაპრულივე იგივეობა, ისტორიული დავით II სიკვდილიდან ერთი საუკუნის შემდეგ, აღნიშნულია მრავალ ქრონიკებში. ეს ცნობები ეხებიან განსაკუთრებით დამიატის ომის ხანას (1219—1221) და ჯვაროსანთა მეხუთე გამოლაშქრებას. მაგალითად, ინგლისში ერთ მატეანეში 1228 წ. ჩაიწერა, რომ 1221 წ. მთელ საქრისტიანოში ხმა გავრცელდა, მეფე დავით იოანე ხუცესად წოდებული ინდოეთიდან უდიდესი ჯარით წამოვიდა და მიღია-სპარსეთი დაიპყრაო. Radulfus de Coggeshale. Chronicon anglicanum [c.c. 1228]: 1221... Rumores per totam Christianitatem circumquaque dispersi sunt, quod rex David cognomento Joannes presbiter, de India cum maximo exercitu adveniens Persidem et Mediam ... sibi subjugaverat. V. Testimonia minora de quinto bello sacro ex chronicis occidentalibus excerpt et ... ed. Reinhold Röhricht. 1882, p. 334. მნიშვნელოვან საკითხს ქართველთა და ჯვაროსანთა ურთიერთობისა ამ დამიატის ანუ დამიეტის (ეგვიპტეში) ომის დროს ჩვენ აქ სრულებით არ ვეხებით.

ამ წერილის დედანი პარიზის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში ინახება. აღწერილია სათანადო განმარტებით გამოცემაში: Histoire littéraire de la France. Ouvrage commencé par des religieux bénédictins... et continué par des Membres de l'Institut, t. XXI. Paris, 1847.

ზემოთ დაბეჭდილი ლათინური ტექსტი პირველად გამოსცა რ ე რ ი ბ ტ მა თავის კრებულში: Regesta Regni Hierosolymitani (MXCVII—MCCXCI) ed. R. Röhricht. Oeniponti, 1893, pp.233—4, 868.

6) «Reverendo in Christo patri et domino diligendo A (madeo), Dei providentia archiepiscopo Bisanc(ino), G ... de Boyx, humilis miles, amen. Cum de prosperitate mea noverim vos letari, sciatis, quod Dei gratia ego et uxor mea sani et incolumes permanemus. De rumoribus Terre promissionis et aliarum regionum circumjacentium hec vobis breviter proposui significare, etsi non omnia tamen aliqua,

que magis admiranda videntur. In primis sciatis, quod regnum Jerusalem treugas habet cum Sarracenis et etiam principatus Antioch (iae), qui innumeras persecutiones tum per soldanum Babilonie, tum per regem Armenie passus est, per longum tempus treugas habet cum predicto soldano. Audiatis etiam alia que nova admiratione consideranda sunt. Audivimus et rei veritatem per certo(s) nuncios didicimus, quod de Hiberia quidam christiani, qui Georgeni dicuntur, cum innumera multitudine militum compeditum, divino inspirant auxilio, manu fortiter armata, contra infideles paganos insurrexerunt alacriter et jam CCC castella et IX maximas urbes subjugante, retinentes forciora, dobiliora in cinerem redegerunt. Predicetarum urbium quedam sub Eufrate sita cunctarum urbium paganicarum erat nobilissima et magna. Dominus hujus urbis preerat filius soldani Babilonis, qui captus a predicti christianis capite truncatus est, quamvis auri infinitam pecuniam promitteret se daturum. Quid dicam per si gula? Tales quales predixi ad terram recuperandam sancte Jherusalem venient totam paganiam subjugentes. Rex eorum nobilis sexdecim annos par Alexandro viribus et probitate, non tamen in fide. Iste puer ossa matris sue regine potentissime Thamar secum portat, que, dum viveret, fecit eundi Jherusalem et, si moreretur rogavit filium suum, ut ejus ossa ad sepulchrum Domini deffer(r)entur. Iste ergo precibus matris adquiescens votum matris sue restaurare desiderat et eam in sanctam civitatem, volentibus et nolentibus paganis, promisit repelire. Mando vobis iterum, domine», etc.

7) პირიქით, ამ ეპისტოლეს დაწერის წელიწადი ცდილობდნენ, სხვათა შორის, იმ თარიღის საშუალებით გამოერკვიათ, რომელიც თამარის სიკვდილისათვის იყო მიღებული. იმ გამოკვლევაში, რომელიც პარიზს 1847 წ. დაიბეჭდა (იხ. ზემოთ, შენიშვნა 6). ამ წერილის თარიღად ნახვენებია 1202 წ. (დაახლოებით), სწორედ თამარ მეფის ვითომცდა 1201 წ. გარდაცვალების მიხედვით. რ ე რ ი ბ ტ -ის მიერ ლათინური დედნის გამოცემაში კი (იხ. იქვე) ეპისტოლეს თარიღად, დაახლოებით, 1213 წ. აღნიშნულია, და თამარ მეფის გარდაცვალების წელიწადად — 1212 წ., თანახმად ბ რ ო ს ე ს დასკვნისა.

8) დაზავების თარიღები იხ. W. E. S t e v e n s o n. The Crusaders in the East. Cambridge. 1907.

Soldanus Babilonie ბადდადს კი არ გულისხმობს, არამედ ქაიროს, უკეთ ვთქვათ, ძველ მეფისს, რომელიც Babilonia-დ იწოდებოდა. იხ. Ducange, Glossarium etc. t. I, 521.

9) ერზრუმის ანუ არზრუმის გზათა ჯვარედინზე მდებარეობა და ამ მიზეზით დიდი სამხედრო და სავაჭრო მნიშვნელობა ცნობილია საქართველოს გზის ანუ გურჯი-ბოლახის კლიტე, ეს ქალაქი ქართველების ხელში ჭოროხის და მტკვრის ხეობათა დამცველი სიმაგრე იქნებოდა.

იმ დროს სამ ურთიერთმებრძოლთა გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული: რუმის სულთნის, საქართველოს და შაჰ-ი-არმენის, ე.ი. ხლათის ანუ ახლათის (ვანის ტბასთან) მფლობელისა, რომელიც მალექ-ადელის შვილი იყო ე.ი. აიუბიანთ დინასტიის წევრი.

1206—8 წ., როგორც ვხედავთ საქართველომ აჯობა.

კარის ომის შესახებ იხ. ქართლის ცხოვრების ცნობები; ბ რ ო ს ე ს „დამატებანი“; თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა ს ქრონიკები, წ. I; ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს ისტორია, წ. II. ზოგიერთებს ყარსი ჰგონიათ.

აქ დაბეჭდილ წერილში „ბაბილონის სულთნის“ შვილის მოკვეთილი თავი იხსენიება. (იხ. გვ. 152.). ეს ცნობა საეჭვოა. კარის ამირა ქალაქს დიდხანს იცავდა, მერე კი ქართველებს კაპიტულიაციით გადასცა. შესაძლებელია, ქრთამიც მიიღო, თავსაც უვნებლად შეინახავდა. მაგრამ კარინ-არზრუმის პატრონად, როგორც ვნახეთ, ხლათის მფლობელი ითვლებოდა, და ეს იყო მაშინ სწორედ ეგვიპტე-სირიის ანუ „ბაბილონის“ სულთნის დვიძლი შვილი და სალადინის ძმისწული, სახელად მ ა ლ ე ქ - ე ლ ა უ ჰ ა დ ა ნ უ ნ ე ჯ მ - ე დ დ ი ნ ა ი უ ბ. ასე რომ, უსაფუძვლოდ კი არ დაასახელა ფრანგმა „ბაბილონის სულთნის“ ძე, ზემო ევფრატზე დამარცხებული; მხოლოდ თავი მოაკვეთინა უბრალოდ.

მალექ-ადელის შვილის ყოველი დამარცხება ჯვაროსანთათვის სასიხარულო იქნებოდა, ეს ადვილად გასაგებია. ხოლო ეს ნეჯმ-ედდინ აიუბ ხლათის მმართველი იყო, და საკითხი იბადება: ამ ეპისტოლეში ხ ლ ა თ ი ს ო მ ი და ქართველების ვანის ტბის ფრონტზე 1208—11 წ. სხვა ბრძოლანი ხომ არ იგულისხმება? ეს საეჭვოა. კერძოდ, ხლათის ომი ივანე მხარგრძელის შემთხვევით დატყვევების მიზეზით, ნაადრევო დაზავებით დაამთავრეს ქართველებმა. ვანის ტბის ნაპირზე ვერ შეძლეს მათი უპირატესობა გაემტკიცებინათ.

10) 1192—3 წ. ბერძენთა კეისრის ელჩი, სხვათა შორის, სალადინის მიერ იერუსალიმში დატყვევებული წმ. ჯვარის დაბრუნებას თხოულობდა. მაშინ ქართველთა მეფესაც წინადადება მიეცა, 200.000 ოქროთი ჯვარის გამოსყიდვა უნდოდა; მაგრამ არ დათანხმდნენ სარკინოზნი. B e h â e d d i n. Anecdotes etc. Recueil, Historiens orientaux, t. III. P. 1884. p. 299. ბერძენთა და ქართველთა ეს ცდა და ელჩების მოსვლა იხსენიება აგრეთვე „ორ ბაღთა წიგნში“. Le livre des deux jardins, ib. t. V, P. 1906, p.33. ქართველ მოციქულთა მეორე მიზანი იყო იერუსალიმს

და მის მახლობლად მონასტერთა და მიწათა, ქართველებს რომ წაართვეს, დაბრუნება.

მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ სალადინის და მალექ-ადელის მამა კავკასიელი მუსლიმანი იყო, ტომით ქურთი, დვინელი. ქ. დვინი (სომხეთში) ქართველებმა გიორგი III-ის დროსაც აიღეს, უფრო კი XIII საუკუნის პირველ წლებში.

ისააკ II ანგელოსის და თამარ მეფის გარდა, სხვებმაც სცადეს ამ ჯვარის დახსნა, მაგრამ ამაოდ; მაგალ., გერმანიის ფრედერიკ ბარბაროსსამ.

ეს ჯვარი, რომლის ისტორია საეჭვოა და ბუნდოვანი, 1187 წ. სალადინის ხელში ჩაუვარდა. 30 წლის შემდეგ, დამიეტის ომის დროს, როცა სარკინოზებს გაუჭირდათ საქმე, ჯვარის დაბრუნებაზე თითქმის დათანხმდნენ, მაგრამ ბოლოს ჯვაროსნები დამარცხდნენ (1221 წ.) და ჯვარი ისევ მუსლიმანებს დარჩათ. მერე რა დაემართა მას, გარკვეულად არაა ცნობილი. Cf. W. W. Seymour. The Cross. 1898. p.120

რ ე ლ ა ქ ო რ ი ს ა ბ ა ნ

გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე და მეცნიერი ზურაბ დავითის ძე ავალიშვილი 1876 წელს დაიბადა. სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, სადაც 1904 წელს დაიცვა სამაგისტრო დისერტაცია. თავდაპირველად კითხულობდა სახელმწიფო სამართალს პეტერბურგის უნივერსიტეტში, შემდეგ კი 1909 წლიდან პეტერბურგის პოლიტექნიკური ინსტიტუტის პროფესორი და ადმინისტრაციული სამართლის კათედრის გაბეე იყო. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში და 1918—1921 წლებში მუშაობდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მრჩეველად. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საცხოვრებლად გადავიდა ევროპაში, სადაც დაიღუპა 1944 წელს.

ზურაბ ავალიშვილის კალამს მრავალი ნაშრომი ეკუთვნის, რომელთა სრული ბიბლიოგრაფია, ჯერ კიდევ შესადგენია. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებენ ზ. ავალიშვილის მონოგრაფიები — „საქართველოს შეერთება რუსეთთან“ (1901 წელი) და „საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918—1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში“ (თავდაპირველად დაიბეჭდა რუსულად პარიზს, შემდეგ თბილისში გამოქვეყნდა ქართული თარგმანი).

წინამდებარე წიგნი — „ჯვაროსანთა დროიდან“ ზურაბ ავალიშვილმა გამოაქვეყნა პარიზში 1929 წელს. იგი ოთხ საისტორიო ნარკვევს შეიცავს დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფისა და ლაშა გიორგის ხანის საქართველოს ისტორიიდან. ზურაბ ავალიშვილის გამოკვლევა „ჯვაროსანთა დროიდან“ ქართული საისტორიო მეცნიერების კლასიკას მიეკუთვნება და მას გვერდს ვერ აუვლის XI—XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი.

წინამდებარე გამოცემის მომზადებაში დიდი წვლილი შეიტანა მარიამ ლორთქიფანიძემ, რომელსაც ტექსტის საკონტროლო კითხვა ეკუთვნის.

გურამ მაშულია

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ავტორის წინასიტყვაობა	3
1125 — 1925	4
ერთი ჯვარის გარშემო	5
გარშემო ერთი ომისა	27
ტრაპიზონის საქმე	52
სხივი დასავალისა	95
რელაქტორისაგან	112